

บทที่ 4

ผลการศึกษา

4.1 บทนำ

จากการที่รัฐบาลไทยเริ่มใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1-2 (พ.ศ. 2504-2514) ซึ่งมียุทธศาสตร์ในการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นสำคัญ โดยเน้นการพัฒนาทางด้านโครงสร้างพื้นฐาน (Infrastructure) รัฐบาลได้ใช้งบประมาณในการลงทุน 3 ด้านหลัก ๆ คือ ถนน น้ำ ไฟฟ้า ดังคำขวัญที่ว่า “น้ำไหล ไฟสว่าง ทางดี มีงานทำ” มีการสร้างทางหลวงหลายสายเชื่อมต่อภูมิภาคต่าง ๆ เช่น ถนนสายเอเชียเชื่อมสู่ภาคเหนือ ถนนมิตรภาพเชื่อมสู่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ รวมทั้งสร้างโครงข่ายถนนเชื่อมเมืองหลัก ๆ เพื่อการคมนาคมขนส่ง มีการสร้างอ่างเก็บน้ำ เพื่อการชลประทานและเขื่อนเพื่อผลิตพลังงานไฟฟ้าในภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศเพื่อเป็นพื้นฐานให้มีการลงทุนในด้านเกษตรอุตสาหกรรมและอุตสาหกรรมเกิดขึ้น ผลจากการพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นต้นมาทำให้มีการขยายตัวทางเศรษฐกิจของประเทศเป็นอย่างมาก ผลผลิตส่วนใหญ่เป็นการเพิ่มของสาขาการเกษตร ในขณะเดียวกันการพัฒนาก็ได้ส่งผลกระทบต่อวิถีการผลิตของเกษตรกรซึ่งเปลี่ยนจากการผลิต เพื่อยังชีพมาเป็นการผลิตเพื่อขายเกษตรกรถูก ชักจูงให้ปลูกพืชพันธุ์ใหม่ ๆ เพิ่มขึ้น และนายทุนนักธุรกิจจากภายนอกก็เข้าไปลงทุน มีการซื้อที่ดินเพื่อการเกษตรเกิดขึ้น มีการนำพืชเศรษฐกิจที่เป็นพืชไร่ที่ปลูกในที่ดอนหรือที่สูงเข้าสู่ท้องดิน ในชนบท เช่น ปอ อ้อย และมันสำปะหลัง ทำให้เกษตรกรที่แต่ก่อนทำนาปลูกข้าวในที่ลุ่ม ต่างหันมามีอาชีพในการทำไร่เพื่อปลูกพืชเศรษฐกิจ จึงขยายแหล่งเพาะปลูกเข้าสู่ที่สูงที่เป็นที่ดอนที่ป่าเขา ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดการทำลายสภาพแวดล้อมขึ้น ตัวอย่างเช่น การปลูกปอกระเจา เพื่อนำเปลือกไปทำกระสอบป่าน ทำให้มีการบุกรุกที่ต้องตัดต้นไม้ใหญ่ถางป่า เมื่อปลูกแล้วก็นำต้นปอไปแช่น้ำตามหนองน้ำแอ่งน้ำธรรมชาติที่เคยใช้ในด้านอุปโภคบริโภค เป็นเหตุให้เกิดน้ำเสียและน้ำเน่า ผลผลิตดังกล่าวนี้ต้องขายให้กับนายทุนที่ส่งรถสิบล้อขึ้นไปรับ และนำมาส่งโรงงานทอกระสอบในเมือง เกิดการสร้างถนนหนทางเพิ่มขึ้นเพื่อการขนส่งพืชไร่ ส่วนการปลูกมันสำปะหลังก็เป็นการทำลายสภาพแวดล้อมของพื้นที่ภายในห่างไกลแม่น้ำลำคลองในขอบเขตที่กว้างขวาง ทำให้เกิดการขยายตัวของบรรดานายทุนที่เข้าไปตั้งโรงงานตากมันสำปะหลังตามทีต่าง ๆ เกิดมลภาวะเรื่องกลิ่น สภาพต่าง ๆ เหล่านี้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมต่อสังคมท้องถิ่นที่เคยผลิต เพื่อยังชีพมา

เป็นเวลาช้านาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำให้ชาวบ้านในท้องถิ่นปรับตัวไม่ทัน เสียเปรียบผู้มาจากภายนอก ไม่ว่าจะเป็นการขายผลผลิตให้กับคนกลางหรือการซื้อสิ่งของอุปโภคบริโภค และที่สำคัญ คือ การถูกกระตุ้นให้เกิดความอยากในของฟุ่มเฟือย ซึ่งเป็นผลกระทบอย่างร้ายแรงต่อสังคมท้องถิ่น นอกจากนี้ยังเกิดความเหลื่อมล้ำหรือช่องว่างของรายได้ระหว่างคนรวยจำนวนน้อยกับคนจนจำนวนมาก และชาวบ้านอีกจำนวนไม่น้อยยังได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนทำให้เกิดการอพยพโยกย้ายถิ่นฐานโดยที่รัฐมิได้ตระหนักและหาทางป้องกันแก้ไขแม้แต่น้อย แต่กลับเร่งพัฒนาเศรษฐกิจเพิ่มขึ้น โดยการนำเทคโนโลยีใหม่ ๆ เข้ามา ซึ่งเป็นสิ่งที่ทำให้ชาวบ้านเสียเปรียบยิ่งขึ้น โดยเฉพาะการสูญเสียพื้นที่ซึ่งเดิมเป็นที่สาธารณะ อันเป็นฐานในการดำรงชีพแบบยั่งยืน

จากสภาพที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนี้ สามารถสะท้อนปัญหาของเกษตรกรในภาคอีสานได้เป็นอย่างดี ซึ่งบทต่อไปจะกล่าวถึงความเป็นมาของชาวอีสานก่อนที่จะอพยพโยกย้ายมาอยู่ที่หมู่บ้านสมานมิตร จังหวัดเชียงราย ในปัจจุบัน

4.2 ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน

หมู่บ้านสมานมิตร ตั้งอยู่ในตำบลดอนศิลา อำเภอเวียงชัย จังหวัดเชียงราย อยู่ห่างจากตัวเมืองเชียงราย 26 กิโลเมตร มีถนนลาดยางจากตัวหมู่บ้านไปยังตัวเมือง หมู่บ้านได้รับการจัดตั้งอย่างเป็นทางการเมื่อ ปี พ.ศ. 2520 เป็นเวลา 28 ปีแล้ว ประชากรในหมู่บ้านอพยพโยกย้ายมาจากภาคอีสานทั้งหมด ในอดีตก่อนการก่อตั้งเป็นหมู่บ้านสมานมิตร ชาวบ้านมีประวัติการอพยพโยกย้ายมาอยู่ในหมู่บ้านต่าง ๆ ของจังหวัดเชียงรายหลายหมู่บ้านด้วยกัน ซึ่งเริ่มตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2504 เป็นต้นมาจนถึงปี พ.ศ. 2521

ชาวบ้านทั้งหมดมีพื้นเพดั้งเดิมจากหลายจังหวัดในภาคอีสานด้วยกัน ได้แก่ จังหวัดขอนแก่น มหาสารคาม กาฬสินธุ์ ร้อยเอ็ด นครราชสีมา อุบลราชธานี อุดรธานี และนครพนม อาชีพหลักคือเกษตรกรรม ซึ่งทำการผลิตแบบพออยู่พอกิน (เอ็ดอยู่เอ็ดกิน) การผลิตส่วนใหญ่ทำนาข้าว (พันธุ์พื้นเมือง) และปลูกข้าวโพด (ปลูกไว้กินตอนที่ผลิตข้าวไม่ได้ผลในหน้าแล้งหรือน้ำท่วม) บางพื้นที่ปลูกปอ (ปอแก้ว ปอกระเจา ปอควินา และปอแดง) ข้าวฟ่าง และมันสำปะหลัง การเพาะปลูกส่วนใหญ่ยังไม่ใช้ปุ๋ยเคมี ใช้แรงงานควายในการผลิต และอาศัยน้ำฝนตามธรรมชาติ ชาวบ้านมีพื้นที่ทำการเกษตรเฉลี่ยอยู่ระหว่าง 11-30 ไร่ สูงสุด 70 ไร่และต่ำสุด 5 ไร่ และบางรายไม่มีที่ดินทำกินเลย

สาเหตุหลักที่ทำให้ชาวอีสานกลุ่มน้อยอพยพโยกย้ายถิ่นฐาน คือ สภาพพื้นที่ทำกินไม่อุดมสมบูรณ์และมีปัญหาในการผลิตมาตลอด กล่าวคือ บางพื้นที่มีน้ำท่วมในฤดูน้ำหลาก บางพื้นที่มีสภาพแห้งแล้งเป็นดินทรายและไม่สามารถเก็บกักน้ำได้ ซึ่งบางครั้งชาวบ้านทำนาได้เพียงหนึ่งครั้งเท่านั้น ในช่วง 2-3 ปี บางพื้นที่เป็นดินเค็มทำให้ได้ผลผลิตน้อยไม่พอบริโภคในครัวเรือน บางครอบครัวมีที่ดินจำกัดประกอบกับมีลูกหลายคน จึงทำให้มีความต้องการพื้นที่ดินทำกินเพิ่มขึ้น เกษตรกรที่มีที่ทำกินน้อยต้องเช่าพื้นที่ปลูกปอ หรือมันสำปะหลัง ส่วนครอบครัวที่ไม่มีที่ทำกินเลย หัวหน้าครอบครัวต้องเดินทางไปขายแรงงานในเมือง ซึ่งการเดินทางและถนนหนทางสมัยนั้นยังยากลำบากมาก ต้องใช้การเดินทางหรือควายเทียมเกวียนในการเดินทาง บางคนมาขายแรงงานเป็นกรรมกรแบกหามในกรุงเทพฯ บางคนเป็นแรงงานรับจ้างในไร่ นา บางคนบิณฑบาตรรับจ้างในจังหวัดใกล้เคียงและส่งเงินให้ครอบครัวที่บ้าน

นอกจากนี้บางพื้นที่ในจังหวัดขอนแก่น และอุดรธานี ชาวบ้านได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนอุบลรัตน์ (เริ่มสร้างปี พ.ศ. 2507 แล้วเสร็จปี พ.ศ. 2509) ทำให้เกิดน้ำท่วมที่นาและที่อยู่อาศัย ซึ่งเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ชาวบ้านต้องอพยพโยกย้าย เพื่อตั้งถิ่นฐานใหม่ (ชาวบ้านได้รับค่าชดเชยจากน้ำท่วมไร่ละประมาณ 500 บาท ในปี 2509)

ชาวอีสานที่อพยพขึ้นมาทางเหนือในยุคแรก ๆ (2504-2507) บางคนเคยเดินทางขึ้นมารับจ้างเกี่ยวข้าวหรือช่วยเพื่อนที่อพยพมาอยู่ก่อนในจังหวัดเชียงราย บางคนได้ข้อมูลจากญาติพี่น้องที่ขึ้นมาก่อนแล้วให้ฟังว่า ที่ดินในจังหวัดเชียงรายมีความอุดมสมบูรณ์มาก และราคาที่ดินก็ถูกกว่าที่ดินในภาคอีสาน ดังนั้น หลายคนจึงเดินทางขึ้นมาสำรวจด้วยตนเอง บางคนมาทดลองอยู่ที่เชียงรายเองประมาณ 3 อาทิตย์ บางครอบครัวมาอยู่ทั้งสามีและภรรยา และก็พบว่าพื้นที่ดินในเชียงรายมีความอุดมสมบูรณ์จริง มีแหล่งน้ำมากมายหลายแห่ง ฝนตกชุก การปลูกข้าวและพืชผักต่าง ๆ ได้ผลดี และผลผลิตที่ปลูกได้ก็มีขนาดใหญ่กว่าที่เคยปลูกทางภาคอีสาน

ในการตัดสินใจอพยพขึ้นมาทางภาคเหนือ หัวหน้าครอบครัวชาวอีสานจะให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจของภรรยา ฝ่ายหญิงมีบทบาทค่อนข้างสูงในการตัดสินใจภายในครอบครัว และการที่ฝ่ายชายจะเดินทางหรือทำอะไรก็ตามจะต้องปรึกษากับภรรยาเกือบทุกอย่าง และมักขอให้ภรรยาเห็นด้วยก่อนจึงจะทำ

4.2.1 การอพยพจากภาคอีสานสู่ภาคเหนือ (พ.ศ. 2504-2519)

ก่อนที่จะออกเดินทางจากอีสานชาวบ้านส่วนใหญ่มีการเลี้ยงส่งกันในหมู่เครือญาติ และเพื่อนบ้าน และคืนก่อนที่จะออกเดินทางจะมีการเตรียมข้าวของที่จะเอาไปด้วย และรุ่งขึ้นก่อนออก

เดินทางหัวหน้าครอบครัว (ทั้งหญิงและชาย) มีการจัดรูปเทียน เพื่อบอกกล่าวต่อเจ้าที่เจ้าทาง และศาลปู่ตาตามธรรมเนียมอีสาน และได้อธิษฐานขอให้พวกเขาเดินทางโดยสวัสดิภาพ และขอให้พบถิ่นใหม่ที่มีความอุดมสมบูรณ์กว่าที่เดิม และเมื่อมาถึงจุดหมายปลายทางบางครอบครัว ก็จัดรูปเทียน เพื่อเป็นการบอกกล่าวต่อเจ้าที่เจ้าทาง ฝากเนื้อฝากตัวให้ท่านคุ้มครอง และได้อธิษฐานเพื่อให้อยู่เย็นเป็นสุขต่อไปในอนาคต

กลุ่มชาวอีสานที่มาตั้งถิ่นฐานในหมู่บ้านสมานมิตรในช่วงแรก ส่วนใหญ่อพยพมาตั้งหลักแหล่งรวมกันก่อนที่บ้านป่าดึ่งงาม อำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่ตั้งใหม่ของชาวอีสานล้วน ๆ ซึ่งอยู่ห่างจากบ้านสมานมิตร (บ้านเป้าหมายที่ทำการวิจัย) ประมาณ 60 กิโลเมตร รองลงมา คือ บ้านช่องลม ตำบลอนศิลา กิ่งอำเภอเวียงชัย จังหวัดเชียงราย อยู่ห่างจากบ้านสมานมิตรประมาณ 4 กิโลเมตร และบ้านจ่อเจริญ ตำบลผางาม กิ่งอำเภอเวียงชัย จังหวัดเชียงราย อยู่ห่างจากบ้านสมานมิตรประมาณ 4 กิโลเมตร ซึ่งสองหมู่บ้านหลังนี้ ชาวอีสานได้มาอยู่รวมกันกับคนเชียงราย (คนเมือง) ซึ่งถือได้ว่าเป็นคนกลุ่มน้อยในสองหมู่บ้านหลังนี้

ต่อมาในปี พ.ศ. 2520 ชาวอีสานจากทั้งสามหมู่บ้าน จำนวน 42 ครอบครัว เป็นกลุ่มผู้บุกเบิกเข้ามาตั้งหลักแหล่งอยู่ในหมู่บ้านสมานมิตร หมู่ 1 ตำบลอนศิลา อำเภอเวียงชัย จังหวัดเชียงราย หลังจากนั้นในปี พ.ศ. 2521 ชาวอีสานจากทั้งสามหมู่บ้านนี้และบางครอบครัวเดินทางมาจากอีสานโดยตรงก็ได้ทยอยกันเข้ามาอยู่เรื่อย ๆ และตั้งหลักแหล่งถาวรในบ้านสมานมิตรเป็นต้นมา ปัจจุบันจำนวนครัวเรือนในสมานมิตรมีทั้งหมด 140 ครัวเรือน (ปี 2546) มีจำนวนประชากร 539 คน เป็นชาย 290 คน และหญิง 249 คน

ในการอพยพเพื่อการตั้งถิ่นฐานใหม่ชาวบ้าน ส่วนใหญ่อพยพกันมาหมดทั้งครอบครัว ตามลักษณะครอบครัวขยาย คือ มีหลายครอบครัวในครัวเรือนเดียวกัน อาทิเช่น มีทั้งพ่อ-แม่ ลูกสาว-ลูกเขย ลูกชาย-ลูกสะใภ้ และหลาน ๆ ก่อนการอพยพชาวบ้านได้ขายทรัพย์สินที่มีอยู่ทั้งหมด เช่น ที่ดินที่อยู่อาศัย รวมทั้งบ้านเรือนและที่ดินทำกิน สัตว์เลี้ยง เช่น วัว ควาย หมู เป็ด ไก่ เป็นต้น กรณีครอบครัวขยายที่ไม่ได้ย้ายตามกันมาทั้งหมด จะมีการแบ่งทรัพย์สินให้กับครอบครัวที่ยังอยู่อีสานต่อ ก่อนที่จะขายทรัพย์สินเหล่านั้น เพื่อนำเงินเป็นค่าใช้จ่ายในการเดินทางไปตั้งหลักแหล่งใหม่ทางภาคเหนือ

ตารางที่ 4.1
ตัวอย่างการแสดงผลผลิตและทุนในการตั้งหลักแหล่งทางภาคเหนือ

ชื่อ	ปีที่อพยพ	ทรัพย์สินที่ขาย	เงินที่นำมา
ลุงสวาท อุตสาหกรรม	2504	ขายที่บ้าน ที่นาและสัตว์เลี้ยง จังหวัดมหาสารคาม	5,000
พ่อบุญเพ็ง จันทร์น้อย	2507	ขายสัตว์เลี้ยงและได้รับเงินการชดเชยจากน้ำท่วม พื้นที่ไร่ 40 ไร่ กรณีเขื่อนอุบลรัตน์ (ไร่ละ 500 บาท)	50,000
พ่อชาย ไชยสิงห์	2507	ขายที่นา ที่บ้าน ควาย 3 ตัว เป็ด และไก่ มาจาก จังหวัดมหาสารคาม	45,000
ลุงสววย มูลวิชา	2508	ที่นาและบ้าน ควาย 2 ตัว และอื่น ๆ เป็ด ไก่ มาจากขอนแก่น	22,000
พ่อคำลา แก้วศิลา	2509	ขายที่นาที่จังหวัดกาฬสินธุ์ จำนวน 6 ไร่ และ ควาย 2 ตัว	1,600
ลุงบุญมี นาไพรวัน	2517	แบ่งทรัพย์สินให้พี่น้องที่อยู่ขอนแก่น มาตัวคนเดียว อายุ 14-15 ปี	10,000

ที่มา: สัมภาษณ์กลุ่มผู้อาวุโส วันที่ 6 เมษายน 2546

ทรัพย์สินที่ขายได้ส่วนทั้งหมดจะนำมาในรูปตัวเงินตรา เพื่อใช้ลงทุนในการตั้งหลักแหล่งใหม่ จำนวนเงินที่ผู้อพยพขายทรัพย์สินและสิ่งของต่าง ๆ พบว่า จำนวนเงินที่ถือมาระดับสูงสุดอยู่ระหว่าง 30,000-50,000 บาท ระดับปานกลางอยู่ระหว่าง 5,000-10,000 บาท และระดับต่ำคือ น้อยกว่า 5,000 บาท

ชาวบ้านส่วนใหญ่ได้นำอุปกรณ์เครื่องใช้ในการผลิต หรือเครื่องมือหากินที่จำเป็นมาด้วย ได้แก่ มีด จอบ เสียม ขวาน ส้อม สิว อุปกรณ์การจับปลาทั้งหลาย (แห ตะขวย ตะข้อง ลอบ ไช มอม ฯลฯ) บางรายนำคันไถมาด้วย ที่น่าสังเกต ก็คือ ไม่มีการนำสัตว์เลี้ยงมาด้วย เพราะไม่สะดวกในการเดินทาง เนื่องจากเส้นทางคมนาคมลำบากบางเส้นทางยังเป็นทางลูกรัง ใช้เวลาในการเดินทางนานเป็นหลายวัน และรถที่ใช้บรรทุกของในการอพยพเคลื่อนย้ายก็มีพื้นที่ภายในรถจำกัด

ส่วนอุปกรณ์เครื่องครัวเรือนและอาหารที่เตรียมมาตอนอพยพ ได้แก่ หม้อข้าว เต่า ข้าวสาร (ข้าวเหนียว) ปลาข้าว ชาม ช้อน เกลือ ครก สาก มีดทำครัว กระดิ่ง ตะกร้า หวด (ที่นึ่งข้าวเหนียว) กระต๊อบใส่ข้าว บั้งทิง (กระบอกไม้ไผ่สำหรับใส่น้ำกินใช้ระหว่างเดินทาง) หม้อดิน หม้อนึ่งข้าว บางรายนำโถงนำมาด้วยและเอาสิ่งของที่จำเป็นยัดใส่ไว้ในโถง แต่ส่วนใหญ่จะไม่นำโถงมาด้วย เพราะเกะกะและอาจแตกได้ตอนเดินทาง พืชผักที่นำมาด้วย ได้แก่ มะละกอ หัวหอม กระเทียม พริก ซึ่งสามารถนำมาประกอบอาหารระหว่างเดินทาง เช่น ข้าวเหนียวนึ่ง ส้มตำปลาร้า เพื่อความประหยัด

ลักษณะการอพยพเป็นการอพยพทั้งครัวเรือน เฉลี่ยครัวเรือนละ 5-8 คน สูงสุด 16 คน มีทั้งการอพยพเป็นรายครอบครัวหรือรวมกันหลาย ๆ ครอบครัวแล้วเหมารถ 6 ล้อคันเดียว หรือหลายคัน ชาวบ้านที่อพยพมาด้วยกันจะมีความไว้วางใจกันและช่วยเหลือเกื้อกูลกันเป็นอย่างดี เหมือนเป็นเครือญาติกัน เนื่องจากเส้นทางคมนาคมขนส่งในอดีตยังไม่สะดวกนัก ลักษณะการเดินทางที่ชาวบ้านใช้โดยสรุปมี 3 แบบ คือ

1. การเดินทางโดยเหมารถ 6 ล้อ จากหลักแหล่งเดิมขึ้นมายังจังหวัดเชียงรายโดยตรง แต่รถ 6 ล้อ ไม่สามารถเข้าถึงพื้นที่ในหมู่บ้านได้ เพราะเส้นทางเป็นเส้นทางเกวียน ดังนั้นชาวบ้านจึงต้องเดินทางต่อไปยังหมู่บ้านที่จะไปด้วยเกวียน

2. การเดินทางโดยอาศัยรถโดยสารประจำทางจากจังหวัดที่ทำการอพยพขึ้นมายังตัวเมืองเชียงราย แล้วเหมารถขนาดเล็กเข้าหมู่บ้านที่จะมาตั้งหลักแหล่งใหม่

3. ขึ้นรถโดยสารประจำทางจากจังหวัดต่าง ๆ ในอีสานมายังจังหวัดขอนแก่น แล้วมาต่อรถไฟที่จังหวัดขอนแก่นหรือจังหวัดนครราชสีมาและมาสิ้นสุดที่จังหวัดลำปาง จากนั้นจะต่อรถโดยสารประจำทางจากลำปางมายังอำเภอพะเยา จังหวัดเชียงราย (หรือจังหวัดพะเยาในปัจจุบัน) และมาถึงจังหวัดเชียงราย หลังจากนั้นจะเหมารถจากตัวจังหวัดเข้าไปยังหมู่บ้านต่าง ๆ ที่จะมาตั้งถิ่นฐาน

ในราว พ.ศ. 2504-2513 เส้นทางสายหลักเพิ่งจะเริ่มปรับปรุงเป็นถนนลาดยาง และถนนบางเส้นเพิ่งเริ่มตัดขึ้นมาใหม่ เพื่อให้การเดินทางจากจังหวัดหนึ่งไปยังอีกจังหวัดหนึ่งสะดวกยิ่งขึ้น ถนนบางเส้นที่ชาวบ้านใช้เพิ่งเริ่มต้นก่อสร้าง จึงมีสภาพเป็นถนนลูกรังที่เต็มไปด้วยฝุ่นละออง เส้นทางคมนาคมจากภาคอีสานสู่ภาคเหนือในช่วงนั้นยังมีลักษณะค่อนข้างอ้อม และต้องใช้เวลายาวนานในการเดินทางถึง 3 วัน 2 คืน หรือมากกว่า ในอดีตเส้นทางเดินทางโดยรถยนต์จากจังหวัดต่าง ๆ ในภาคอีสานเพื่อผ่านไปยังภาคกลางหรือภาคเหนือ นั้น จะต้องผ่านจังหวัดนครราชสีมา ก่อน ตัวอย่างเช่น ชาวบ้านที่จะเดินทางไปยังจังหวัดเชียงราย หลังจากมาถึงจังหวัด

นครราชสีมาแล้ว จะต้องใช้เส้นทางผ่านไปยังจังหวัดสระบุรี ลพบุรี นครสวรรค์ กำแพงเพชร ลำปาง พะเยา (สมัยก่อนยังเป็นอำเภอพะเยา จังหวัดเชียงราย) และเชียงราย คำที่ไหนก็นอนที่นั่น ซึ่งไม่สะดวกและไม่ปลอดภัย

สำหรับการใช้เส้นทางรถไฟนั้น ไม่มีเส้นทางรถไฟจากภาคอีสานสู่ภาคเหนือโดยตรง ชาวบ้านต้องนั่งรถจากภาคอีสาน มาต่อขบวนรถไฟที่จะขึ้นมายังภาคเหนือที่จังหวัดลพบุรี และจากนั้นก็มาลงที่จังหวัดลำปาง และต่อรถโดยสารจากจังหวัดลำปาง ผ่านมายังจังหวัดพะเยา และจังหวัดเชียงราย

ตามวัฒนธรรมอีสาน ภรรยาของหัวหน้าครัวเรือนเป็นผู้ถือเงินและเก็บรักษาเงินทั้งหมด ในระหว่างการเดินทาง ดังนั้น ในการพักแรมตอนกลางคืนจึงมีการเฝ้าระวังกันเป็นอย่างดี ผู้หญิงและเด็กจะนอนใต้ท้องรถ ส่วนผู้ชายมีหน้าที่เฝ้าระวังตลอดทั้งคืน โดยจะพักในบริเวณที่ห่างออกมาไม่มากนัก เช่น ตามร่มไม้ เมื่อมีคนแปลกหน้ามาสอบถามว่าจะไปที่ไหน ชาวบ้านตอบว่าจะไปในสถานที่ ๆ ไม่ไกลจากที่พักแรมเท่าไรนัก เพราะเมื่อผู้ถามได้รับคำตอบก็จะรู้ว่าสถานที่จะไปไม่ไกลจากที่พักเท่าไร และจุดที่จะไปก็มีพรรคพวกญาติมิตรอยู่ ดังนั้น ผู้ที่คิดจะปล้นจึงไม่กล้าปล้นในขณะที่พักแรม

4.2.2 การตั้งหลักแหล่งและถิ่นฐานใหม่ (2504-2519)

ปี พ.ศ. 2504 ชาวอีสานได้เข้ามาตั้งหลักแหล่งครั้งแรกที่บ้านป่าดึ่งงาม อำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย กลุ่มที่มาบุกเบิกรุ่นแรก ๆ มี 5 ครอบครัว คือ ครอบครัวของพ่อหนุ่ย ศรีตัน ปัจจุบันอายุ 80 ปี พ่อทองมา คำชู ปัจจุบันเสียชีวิตแล้ว พ่อทองสุข บั้งซ้าย ปัจจุบันอายุ 73 ปี และพ่อหนู อนุอินทร์ ปัจจุบันอายุ 65 ปี ซึ่งมาจากขอนแก่นทั้งหมด และพ่อพิมพ์ คำศิลา อายุ 96 ปี ปัจจุบันเสียชีวิตแล้ว มาจากจังหวัดกาฬสินธุ์ เป็นต้น

ในปี พ.ศ. 2505 มีพวกจากจังหวัดขอนแก่น ร้อยเอ็ด กาฬสินธุ์ มหาสารคาม นครราชสีมา อุบลราชธานี ซึ่งเป็นญาติ ๆ กัน ย้ายเข้ามาอีก 30 ครัวเรือน

ในปี พ.ศ. 2506 จากคำบอกเล่าปากต่อปากทำให้มีชาวบ้านอพยพเข้ามาสมทบอีกจำนวน 80 ครอบครัว และปี พ.ศ. 2507 มีจำนวนชาวอีสานที่อพยพเข้ามาบ้านป่าดึ่งงามทั้งหมดราว 400 ครอบครัว

สภาพหมู่บ้านป่าดึ่งงามในช่วงที่ชาวบ้านเข้ามาบุกเบิกแรก ๆ นั้น เป็นพื้นที่ป่าดึ่งป่าไม้แดง ป่าไม้พลวง ป่าไม้รัง ป่าไม้มะค่า ป่าบาง (ป่าไผ่) เป็นต้น ซึ่งเป็นพื้นที่เขตป่าสงวนของ

กรมป่าไม้ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ซึ่งในช่วงแรกชาวบ้านไม่ได้สนใจจึงทำการบุกเบิกพื้นที่ทำกินเป็นบริเวณกว้างขึ้นเรื่อย ๆ

ต่อมาในราวปี 2506-2507 ชาวบ้านทั้งหมดหมู่บ้านป่าดึ่งงามเกิดปัญหาขัดแย้งกับกรมป่าไม้ในเรื่องการบุกเบิกที่ทำกิน และมีผู้อพยพเข้ามาอยู่เพิ่มขึ้นอีกเป็นจำนวนมาก จึงทำให้พื้นที่ทำการผลิตขยายได้มากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะครอบครัวขยายที่มีหลายครอบครัวอยู่ในครัวเรือนเดียวกัน

ในปี พ.ศ. 2507 ชาวบ้านทั้งหมดหมู่บ้านถูกรวมป่าไม้ฟ้องร้องว่าบุกรุกพื้นที่ป่าสงวน ซึ่งเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ในช่วงปี พ.ศ. 2508-2519 ชาวบ้านต้องทยอยกันอพยพโยกย้ายออกจากหมู่บ้านป่าดึ่งงาม และกระจัดกระจายกันไปยังจังหวัดต่าง ๆ ในภาคเหนือตอนบน เช่น บ้านดอยฮีสาน (คนเมืองกับคนฮีสาน) บ้านป่อน้อย (ฮีสานล้วน) อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา บ้านภูเงิน (ฮีสานล้วน) จังหวัดพะเยา บ้านหนองบัวคำ (คนเมืองกับคนฮีสาน) อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่ บ้านจำบอน (คนเมืองกับคนฮีสาน) อำเภอพญาเม็งราย จังหวัดเชียงราย บ้านร่องแจ้ (คนเมืองกับคนฮีสาน) อำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย บ้านช่องลม (คนเมืองกับคนฮีสาน) และบ้านจอบเจริญ (คนเมืองกับคนฮีสาน) ตำบลผางาม กิ่งอำเภอเวียงชัย จังหวัดเชียงราย

4.2.3 การครอบครองปัจจัยการผลิต

จุดประสงค์หลักที่ชาวฮีสานอพยพมายังภาคเหนือเนื่องจากต้องการปัจจัยการผลิต โดยเฉพาะที่ดินทำกินที่อุดมสมบูรณ์กว่าทางภาคฮีสาน สัตว์เลี้ยง และอุปกรณ์การเกษตรต่าง ๆ

ลักษณะที่ดินในช่วงปี 2507-2508 เป็นที่ของคนเมืองที่ได้จับจองและบุกเบิกพื้นที่ดินทำนาและทำไร่อยู่ก่อนแล้ว และบางส่วนเป็นพื้นที่ที่ยังไม่บุกเบิก และยังไม่มีการเอกสารสิทธิใด ๆ ดังนั้น คนเมืองจะถือครองที่ดินทำกินกันคนละหลายสิบไร่ เพื่อทำนาและปลูกพืชไร่ คือ ข้าวโพด ผู้อพยพจากภาคฮีสานที่เข้ามาใหม่ จึงขอซื้อที่ดินเพื่อทำการเกษตรและที่ดินเพื่ออยู่อาศัยมาจากคนเมือง จากการสัมภาษณ์ชาวฮีสานที่อพยพมาในช่วงแรก ๆ พบว่า เงินที่นำติดตัวมาจากฮีสานส่วนใหญ่หมดไปกับการซื้อปัจจัยทางการผลิตโดยเฉพาะที่ดินทำกิน ซึ่งในช่วงแรก ๆ ที่ดินยังราคาไม่สูงมากนัก คือ เฉลี่ยราคาไร่ละ 1,000 บาท นอกจากนี้ยังซื้อสัตว์เลี้ยง คือ ควาย ซึ่งเป็นแรงงานหลักในการทำการเกษตร

ตัวอย่างกรณีพ่อชาย ไชยสิงห์ มาจากจังหวัดมหาสารคาม พ.ศ. 2507 มีเงินติดตัวมา 45,000 บาท มีรายจ่ายในการเดินทางและการครอบครองปัจจัยการผลิตทางภาคเหนือดังนี้

- ค่าเดินทางโดยการเหมารถ 6 ล้อ	จำนวนเงิน	5,000 บาท
- ซื้อที่นา 20 ไร่ ๆ ละ 1,000 บาท	จำนวนเงิน	20,000 บาท

- สร้างบ้าน (ไม่ถาวร)	จำนวนเงิน	1,000 บาท
- ซื้อควาย 2 ตัว ๆ ละ 1,100 บาท	จำนวนเงิน	2,200 บาท
- ค่าใช้จ่ายระหว่างเดินทาง สร้างบ้านใหม่ และติดต่อซื้อทรัพย์สินต่าง ๆ	จำนวนเงิน	15,800 บาท
- ไม่มีหนี้สินก่อนมา		
- เหลือเงินหลังจากหักค่าใช้จ่ายหมดแล้ว	จำนวนเงิน	1,000 บาท

ตัวอย่างกรณีพ่อสวຍ มูลวิชา มาจากจังหวัดขอนแก่น พ.ศ. 2508 มีเงินติดตัวมาราว 23,000 บาท มีรายจ่ายในการเดินทางและการครอบครองปัจจัยการผลิตทางภาคเหนือดังนี้

- ค่าเดินทางโดยการเหมารถ 6 ล้อ	จำนวนเงิน	1,000 บาท
- ซื้อที่นาครั้งที่ 1 จำนวน 20 ไร่ ๆ ละ 1,000 บาท	จำนวนเงิน	20,000 บาท
- สร้างบ้าน (ไม่ถาวร)	จำนวนเงิน	1,000 บาท
- ซื้อที่นาครั้งที่ 2 โดยเอาวิทยุราคา 500 บาท แลกที่นาได้ 20 ไร่		
- ซื้อควาย 1 ตัว	จำนวนเงิน	800 บาท
- ไม่มีหนี้สินก่อนมา		
- มีเงินเหลือ หลังจากหักค่าใช้จ่ายหมดแล้ว	จำนวนเงิน	200 บาท

ต่อมาในปี 2518-2519 ที่ดินมีราคาสูงขึ้นมาก เช่น ที่ดินบ้านป่าตึงงามเฉลี่ยราคาไร่ละประมาณ 4,000 บาท สาเหตุที่ราคาที่ดินปรับตัวสูงขึ้น เนื่องจากจำนวนครอบครัวชาวอีสานได้อพยพขึ้นมาทางเหนือมากขึ้น และมีความต้องการที่ดินเพื่ออยู่อาศัย เพื่อทำนาและปลูกพืชเศรษฐกิจ (ข้าวโพด) มากขึ้น

4.2.4 การทำการผลิต

ในช่วง พ.ศ. 2504-2519 การทำการผลิตของชาวบ้านที่อพยพเข้ามาในบ้านป่าตึงงาม บ้านช่องลม และบ้านจอเจริญ ในช่วงแรกชาวบ้านทำการเพาะปลูกข้าวเป็นหลัก เฉลี่ยพื้นที่เพาะปลูกข้าวครอบครัวละ 10-20 ไร่ พันธุ์ข้าวที่ใช้ส่วนใหญ่เป็นพันธุ์ข้าวพื้นเมือง (ข้าวเหนียว) ปลูกเพื่อบริโภคเป็นหลักที่เหลือจึงขาย และมีการปลูกข้าวโพดเพื่อขาย จากการผลิตเพื่อขายทำให้ชาวบ้านมีความต้องการขยายพื้นที่ดินทำกินมากขึ้น ในระยะหลัง ๆ ก่อนที่ชาวบ้านจะย้ายไปอยู่ที่บ้านสมานมิตร พื้นที่ดินทำกินในหมู่บ้านทั้งสามเริ่มเสื่อมสภาพลง การทำนาไม่ค่อยได้ผลดีเท่าที่ควร ประกอบกับพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่นาดอนจึงทำให้ข้าวที่ปลูกตายบ่อยครั้ง

4.2.5 วัฒนธรรมที่แตกต่าง และความขัดแย้ง

ชาวบ้านอีสานที่อพยพมาจะกระจายไปอยู่รวมกันกับคนท้องถิ่น (คนเมือง) ซึ่งเมื่อแรกที่ชาวอีสานอพยพเข้ามาคนเมืองก็มาช่วยลงแรงในการสร้างบ้านที่อยู่อาศัยชั่วคราว ถึงแม้ว่าชาวอีสานจะได้รับความช่วยเหลือจากคนท้องถิ่นเป็นอย่างดี และมีความเชื่อวัฒนธรรมประเพณีบางอย่างที่คล้ายคลึงกัน แต่อย่างไรก็ตามชาวอีสานและคนเมืองก็ยังคงมีความแตกต่างและขัดแย้งกันอยู่บ้างทั้งในเรื่องของภาษา ความเชื่อ ขนบธรรมเนียม ประเพณีและวัฒนธรรมบางอย่าง ประกอบกับลักษณะธรรมชาติของคนอีสานที่ต้องการอยู่รวมกันเป็นหมู่คณะหรือพวกพ้อง อยู่แบบเครือญาติที่มีภาษา วัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณีเดียวกันมากกว่า กล่าวคือ กลุ่มคนที่อยู่ทางภาคเหนือเป็นกลุ่มที่เข้ามาบุกเบิกและจับจองพื้นที่ดินทำกินอยู่ก่อนแล้ว ชาวอีสานที่เข้ามาอยู่ใหม่ มักจะอาศัยอยู่กับพรรคพวกเพื่อนฝูงหรือญาติพี่น้องก่อน หรือถ้าไม่มีญาติหรือเพื่อนฝูงก็จะพักอาศัยในกลุ่มคนอีสานเป็นหลัก จะไม่กระจายไปอาศัยรวมกับกลุ่มคนเมือง

ซึ่งความแตกต่างทางด้านขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม และความขัดแย้งระหว่างคนเหนือกับคนอีสานที่พอจะสรุปได้โดยสังเขป คือ

1. **ลักษณะการสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัย** คนเมืองให้ความสำคัญกับเรือนที่อยู่อาศัยมากกว่ายุ่งฉาง คือ เมื่อปลูกบ้านเสร็จแล้วจึงค่อยสร้างยุ่งฉาง ในขณะที่คนอีสานไม่ค่อยให้ความสำคัญกับที่อยู่อาศัยเท่ากับยุ่งฉาง คนอีสานจะสร้างกระท้อหรือบ้านชั่วคราวเท่านั้น (บ้านเก็บไม้ซึ่งยังไม่ถาวร) แต่จะต้องสร้างยุ่งฉางด้วยวัสดุที่แข็งแรงทนทานค่อนข้างถาวรเพื่อที่จะเก็บข้าวไว้บริโภคได้ตลอดปี ส่วนคนเหนือจะปลูกพืชยืนต้นไว้ในบ้านมีลักษณะเป็นสวนผลไม้ในบ้าน เช่น ลำไย ลิ้นจี่ มะม่วง ฯลฯ ส่วนคนอีสานจะไม่ทำสวนกลางบ้าน ในบริเวณบ้านจะมีไม้ให้ร่มเงาเพียง 2-3 ต้น เช่น มะม่วง มะขาม นุ่น หรืออาจมีการเลี้ยงต้นหอมบ้างในบริเวณบ้าน นอกจากนั้นคนอีสานจะมีพื้นที่หน้าบ้านหรือหลังบ้านขนาดย่อม ๆ ไว้ปลูกพืชผักสวนครัวและว่าน และเลี้ยงวัวควายไว้ได้ถุนบ้านเพื่อกันวัวควายหาย ส่วนคนเหนือจะเอาคอกวัวควายไว้ด้านนอกเป็นสัดส่วน ส่วนการเลี้ยงเป็ด ไก่ ในเล้า จะแยกออกมาซึ่งจะมีลักษณะคล้ายกันระหว่างคนเมืองกับคนอีสาน

2. **ความแตกต่างทางความคิดและความเชื่อ** ความแตกต่างนี้ได้สะท้อนออกมาทางคำพูด เช่น คนทางภาคอีสานจะกล่าวว่า “อีดบมีเสื้อผ้า บังฝ่าเสือนก็พออยู่ อีดบมีข้าวอยู่ท้อง สิบังสิอยู่จั่งได้” (หมายความว่า ถ้าเราไม่มีเสื้อผ้า หากซ่อนตัวอยู่หลังผ้าบ้านก็ไม่มีใครเห็น แต่ว่าถ้าท้องเราหิวเราก็ซุกซ่อนตัวอยู่ต่อไปไม่ได้) ส่วนคนคนเมือง จะมีคำพูดที่ว่า “บมีข้าวกิน บมีไฟตำ

ไฟส่องต้อง บัดได้แต่ง บัดได้ย่องพี่น้องคุณแคลน” (หมายความว่า ถ้าเราไม่มีข้าวกินอย่างไรก็ไม่มีใครรู้ หรือเอาไฟมาส่องในห้องเราดูได้ แต่ถ้าหากเราไม่ได้ตักไม่ได้แต่ง พี่น้องจะถูกเหยียดหยามเราได้) ซึ่งคำกล่าวทั้งสองนี้สะท้อนให้เห็นว่าคนอีสานให้ความสำคัญกับปากท้องมากกว่าเสื้อผ้า ความสวยงามหรือความมีหน้ามีตา ในขณะที่คนเหนือจะให้ความสำคัญกับความมีหน้ามีตา มากกว่าปากท้อง

3. ความแตกต่างกันทางวัฒนธรรมและประเพณี ตัวอย่างประเพณีที่แตกต่างกัน เช่น ประเพณีทานก๋วยสลากหรือสลากภัทร (ภาษาเหนือ) หรือบุญข้าวสาก (ภาษาอีสาน) ซึ่งจะจัดประมาณ ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 10 กล่าวคือ ตามประเพณีของคนอีสานญาติโยมจะจับสลากแล้วถวายของให้พระที่ตนจับสลากชื่อได้ แต่ทางภาคเหนือจะกลับกัน คือ ให้พระจับสลากชื่อญาติโยมแล้วโยมจึงค่อยมาถวายของให้พระ ซึ่งคนทางภาคอีสานจะวิจารณ์ว่าน่าจะเป็นเรื่องของญาติโยมมากกว่าในการจับสลาก และให้สิ่งของแก่พระรูปต่าง ๆ ซึ่งการที่ให้พระมาจับสลากชื่อญาติโยม ถือว่าไม่ถูกต้อง นอกจากนั้นคนอีสานได้พบเห็นพระ และเณรทางภาคเหนือบางรูปฉันข้าวเย็น ในขณะที่พระทางภาคอีสานจะปฏิบัติเคร่งครัดกว่า คือ ไม่ฉันข้าวเย็นและบางรูปฉันเพียงมือเดียวเท่านั้น จึงทำให้คนอีสานไม่ค่อยศรัทธาพระทางเหนือเท่าใดนัก

4. วัฒนธรรมการบริโภค คนอีสานจะเอาวัฒนธรรมการบริโภคแบบดั้งเดิมติดมาด้วย คือ การกินข้าวเหนียว ปลายข้าว ส้มตำ และสัตว์เล็กสัตว์น้อย เช่น กบ เขียด กระจง (กิ้งก่า) แอ้ ไช้เม็ดแดง ฯลฯ จนมีคำพูดที่เปรียบมาจากคนเหนือในลักษณะการดูหมิ่นดูแคลนคนที่มาจากภาคอีสาน เช่น คนเหนือจะเรียกคนอีสานว่า “พวกลาว พวกญวน” หรือ “ดูจากบ้านคนอีสานซิ” (บ้านคนอีสานสกปรก) “มีอะไรก็กินทุกอย่าง” (เช่น กินปลายข้าว คนเหนือเห็นว่าปลายข้าวเป็นของสกปรก ของเน่า และเอาสัตว์ทุกชนิดที่กินได้มากิน) แต่ในช่วงหลังการบริโภค ส้มตำและปลายข้าวได้เผยแพร่ไปทั่วทั้งภาคเหนือและทุกภาค

5. ความขัดแย้งระหว่างคนเมืองกับคนอีสาน จากวัฒนธรรม ความคิดและความเชื่อที่แตกต่างกัน ทำให้เกิดความขัดแย้งกันระหว่างคนเมืองกับคนอีสาน ตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมเรื่องการดูถูกเหยียดหยาม การดูหมิ่นศักดิ์ศรีระหว่างคนเมืองกับคนอีสานที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านช่องลม เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้คนอีสานต้องการโยกย้ายไปตั้งหลักแหล่งใหม่ที่มีเฉพาะชาวอีสานเท่านั้น จากคำบอกเล่าของชาวบ้าน คือ ในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2519 มีงานทอดผ้าป่าที่วัดบ้านช่องลม หมู่สาวทั้ง 2 ฝ่ายได้มาเที่ยวงานตอนกลางคืนแล้วเกิดทะเลาะวิวาทกัน ต่อมาเรื่องจึงลุกลามใหญ่โตไปจนถึงพ่อแม่ญาติพี่น้องของทั้ง 2 ฝ่าย โดยฝ่ายคนเมืองซึ่งมีพวกมากกว่าได้พากันบุกเข้าไปในพื้นที่ของคนอีสาน แล้วพูดว่า “ถ้าไม่อยากตายก็หนีไปซะ” และไล่ตีพวกหนุ่ม ๆ

ชาวอีสานก่อนจนพวกผู้ใหญ่มากจากอีสานต้องเข้าไปห้าม แต่คนเมืองก็ไม่ยอมฟังพร้อมทั้งทำการทุบตีพวกผู้ใหญ่นัก และไต่ยั้งปีนขึ้น 2-3 นัด และบุกกรุกเข้าไปในหมู่บ้านที่คนอีสานอาศัยอยู่ ทำให้เกิดการทะเลาะวิวาทกันอย่างรุนแรงและต่อสู้กันตั้งแต่ 5 ทุ่มจนถึงตี 1 จึงเลิกถากันไปจากการต่อสู้กันทำให้มีคนไทยบาดเจ็บหลายคน ในตอนเช้าตำรวจจึงเข้ามาไกล่เกลี่ยและทั้งสองฝ่ายตกลงยอมความกันไป หลังจากนั้นมาชาวบ้านทั้งสองฝ่ายก็อยู่กันด้วยความอึดอัดใจและมองหน้ากันไม่สนิท ดังนั้น ชาวอีสานบางกลุ่มจากหมู่บ้านช่องลม บ้านจอเจริญ และบ้านป่าดงงาม จึงตัดสินใจที่จะโยกย้ายมาตั้งถิ่นใหม่ที่อยู่รวมกันเฉพาะคนอีสานเท่านั้น

4.2.6 การก่อตั้งหมู่บ้านสมานมิตร (ปี พ.ศ. 2520)

สาเหตุหลักที่ทำให้ชาวอีสานต้องการโยกย้ายหาหลักแหล่งใหม่ พอสรุปได้ดังนี้

1. จำนวนประชากรอีสานที่อพยพมาเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ทำให้มีความต้องการที่ดินทำกินเพิ่ม ส่งผลให้คนเมืองตั้งราคาที่ดินสูงขึ้น
2. สภาพพื้นที่ดินทำกินในหมู่บ้านทั้งสาม (บ้านป่าดงงาม บ้านช่องลม และบ้านจอเจริญ) เริ่มเสื่อมสภาพลงเนื่องจากการผลิตพืชเศรษฐกิจเพื่อการขาย คือการปลูกข้าวโพด และการทำนาไม่ค่อยได้ผลดีเท่าที่ควร
3. ความแตกต่างทางด้านวัฒนธรรมและเหตุการณ์ขัดแย้งที่หมู่บ้านช่องลม ทำให้ชาวอีสานต้องการหาหลักแหล่งใหม่ในจังหวัดเชียงรายที่อยู่รวมกันเฉพาะคนอีสานเท่านั้น

จากการที่พี่น้องชาวอีสานที่อาศัยอยู่บ้านช่องลมได้ออกหาปลาในพื้นที่ใกล้เคียงจนกระทั่งไปพบหนองน้ำขนาดใหญ่มีปลาชุกชุมมาก ซึ่งแต่เดิมชาวบ้านเรียกพื้นที่บริเวณนี้ว่า "ดงเย็น" หรือ "เกาะขนุน" ซึ่งอยู่ห่างจากหมู่บ้านช่องลมประมาณ 4 กิโลเมตร พื้นที่ส่วนใหญ่คนเมืองได้เข้ามาจับจองที่ดินอยู่ก่อนแล้ว เพื่อปลูกข้าวโพดและข้าวไร่ ส่วนพื้นที่ที่ไม่ได้เพาะปลูกก็เป็นป่าบาง (ป่าไผ่ชนิดหนึ่ง) และพื้นที่ทำกินบางส่วนถูกปล่อยทิ้งไว้เป็นไร่ร้าง ซึ่งพื้นที่บริเวณดังกล่าวไม่มีเอกสารสิทธิ์ใด ๆ ทั้งสิ้น ชาวอีสานจากสามหมู่บ้าน คือ บ้านช่องลม บ้านป่าดงงาม และบ้านจอเจริญ จึงพากันมาดูที่และพบว่าเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมแก่การก่อตั้งหมู่บ้าน และมีพื้นที่เพียงพอที่จะทำการเกษตร เช่น ปลูกข้าว ปลูกพืชไร่ และมีแหล่งน้ำอุดมสมบูรณ์

ตามความเชื่อของชาวอีสาน ก่อนที่ชาวบ้านจะอพยพโยกย้ายไปตั้งหลักแหล่งใหม่จะต้องมีการเสี่ยงทายก่อนโดยให้ "เจ้าบ้าน" (คือ ผู้นำทางวัฒนธรรม และเป็นผู้มีภูมิปัญญารอบรู้เรื่องชีวิต สิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรม เป็นผู้อาวุโสที่ทรงคุณธรรมมีจิตใจโอบอ้อมอารีและเป็นที่เคารพศรัทธาของชาวบ้าน และสามารถติดต่อกับอำนาจเหนือธรรมชาติได้) และคนเฒ่าคนแก่

ที่เป็นที่นับถือของคนในหมู่บ้านช่องลมและบ้านป่าตึงงาม ได้เข้ามาอนเสียดายในพื้นที่ “ดงเย็น” ก่อน และปรากฏว่าเจ้าและผู้อาวุโสมีนิมิตที่ดี (ฝันดี) ทุกคนจึงเชื่อว่าพื้นที่ใหม่นี้เป็นทำเลที่เหมาะสมและสามารถจัดตั้งเป็นหมู่บ้านที่จะนำความอุดมสมบูรณ์มาให้ชาวบ้านในอนาคตได้

ในปี พ.ศ. 2520 หลังจากชาวอีสานตกลงใจเลือกสถานที่ได้แล้ว จึงรวบรวมเงินกันจากชาวบ้านในสามหมู่บ้านดังกล่าวโดยวิธี “การลงขัน” จาก 42 ครอบครัว คือ จากบ้านช่องลม 23 ครอบครัว จากบ้านจ่อเจริญ 2 ครอบครัว และจากบ้านป่าตึงงาม 17 ครอบครัว เงินลงขันเฉลี่ยครอบครัวละ 470 บาท และรวบรวมเงินได้ 19,800 บาท ผู้นำในการรวบรวมเงินซื้อที่ดิน คือ นายหนู อนุอินทร์ จากหมู่บ้านช่องลม (มีพื้นเพมาจากจังหวัดขอนแก่น) โดยขอซื้อที่ดินจากคนเมืองได้ประมาณ 100 กว่าไร่ ทิศเหนือซื้อจากชาวบ้านบ้านช่องลม ทิศใต้ซื้อจากชาวบ้านบ้านหัวดง บ้านใหม่นาวา และบ้านร่องป่าขาว ทิศตะวันออกซื้อจากชาวบ้านบ้านจ่อเจริญ ทิศตะวันตกติดกับหนองหลวง (หนองน้ำสาธารณะ เนื้อที่ประมาณ 8,000 ไร่)

4.2.7 ลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ก่อนจัดตั้งเป็นหมู่บ้านสมานมิตร

พื้นที่ก่อนจัดตั้งเป็นบ้านสมานมิตรมีลักษณะคล้ายเกาะ ตอนกลางเป็นเนินขึ้นมาเล็กน้อยทางด้านทิศตะวันออก ทิศตะวันตกและทิศใต้ มีหนองน้ำล้อมรอบ ส่วนทางทิศเหนือเป็นที่ราบสูงติดภูเขา พื้นที่บริเวณดังกล่าวนี้ แต่เดิมเรียกว่า “ดงเย็น” ซึ่งเป็นชื่อที่เรียกตามสภาพดั้งเดิมเนื่องจากมีป่าไม้ขึ้นมากมาย เช่น ป่าไม้เต็ง ไม้รัง ไม้พวง ไม้กุง ไม้ติง ป่าไม้ไผ่ เป็นต้น หลังจากมีคนเมืองได้เข้ามาบุกเบิกพื้นที่เพื่อทำไร่ข้าวโพด ได้ตัดป่าไม้เหล่านี้ออกทำให้เห็นว่าสภาพพื้นที่นี้เป็นบริเวณที่มีน้ำล้อมรอบเกือบหมด ต่อมาชาวบ้านจึงเรียกชื่อว่า “เกาะขุ่น”

สภาพพื้นที่เมื่อชาวอีสานเข้ามาซื้อที่ดินตอนแรก เป็นพื้นที่ไร่ข้าวโพดที่ได้เก็บเกี่ยวแล้วมีลักษณะเกือบโล่งเตียนทั้งหมด บางพื้นที่เป็นไร่ร้าง และมีการปักเขตพื้นที่ไร่ของคนท้องถิ่นโดยใช้ไม้ไผ่กั้นเป็นรั้ว บริเวณด้านทิศเหนือเป็นที่ราบสูงติดภูเขาและทิศตะวันตกมีเนินเขาเตี้ย ๆ บริเวณที่เป็นที่ตั้งของหมู่บ้าน มีหนองน้ำล้อมรอบทั้งด้านตะวันออก ตะวันตกและทิศใต้ และฝั่งตรงข้ามกับหนองน้ำด้านทิศตะวันออกและด้านทิศใต้บางส่วน เป็นพื้นที่ราบ เป็นพื้นที่ที่คนเมืองได้บุกเบิกมาทำนาทำไร่มาก่อนแล้ว และฝั่งตรงข้ามกับหนองน้ำด้านทิศตะวันตกและด้านทิศใต้บางส่วนเป็นพื้นที่ติดเนินเขาเตี้ย ๆ

4.3 โครงสร้างหมู่บ้านสมานมิตร

4.3.1 โครงสร้างทางกายภาพ

ประมาณต้นปี 2520 ผู้นำชาวบ้านชื่อ นายหนู อนุอินทร์ ได้เป็นตัวแทนชาวบ้านเข้าไปติดต่อกับหัวหน้ากิ่งอำเภอเวียงชัย (ปลัดอาวุโส) ชื่อ นายเรียบ นราดิศรณ และเดินเรื่องเพื่อขอก่อตั้งหมู่บ้านใหม่ ซึ่งชาวบ้านได้ซื้อที่ดิน (เฉพาะที่อยู่อาศัย) ไว้เรียบร้อยแล้ว หลังจากนั้นประมาณ 2 เดือน จึงได้รับการอนุญาตให้จัดตั้งหมู่บ้านใหม่ขึ้นกับหมู่ที่ 3 ของบ้านช่องลม ตำบลผางาม กิ่งอำเภอเวียงชัย เนื่องจากจำนวนครัวเรือนยังน้อยอยู่ (42 ครัวเรือน) ต่อมา นายหนู อนุอินทร์ ได้ร่วมประชุมกับหน่วยงานราชการหลายครั้ง เพื่อขออนุมัติงบประมาณในการบุกเบิกพื้นที่หมู่บ้านสมานมิตร จนในที่สุดได้รับการพิจารณาอนุมัติงบประมาณเป็นจำนวน 150,000 บาท ในการสร้างถนน

ในช่วงเดือน มีนาคม พ.ศ. 2520 นายเรียบ นราดิศรณ ได้เข้ามาช่วยจัดแผนผังของหมู่บ้าน โดยจัดสรรพื้นที่ออกเป็น พื้นที่อยู่อาศัย พื้นที่ถนน พื้นที่วัด พื้นที่ศาลากลางบ้าน และพื้นที่ทำแปลงเกษตรรวมของหมู่บ้าน และได้นำรถแทรกเตอร์เข้ามาบุกเบิกสร้างถนนดินลูกรัง 4 เส้น ความกว้าง 8 เมตร พื้นที่ทำถนนของหมู่บ้านประมาณ 5 ไร่เศษ ใช้เวลาดำเนินงาน 29 วันจึงแล้วเสร็จ และชาวบ้านได้ร่วมกันตั้งชื่อถนน เส้นที่ 1 ชื่อถนนนราดิศร เส้นที่ 2 ชื่อถนนแสงจันทร์ เส้นที่ 3 ชื่อถนนปทุมทองและเส้นที่ 4 ชื่อถนนเกษร

ในขณะที่ทางการกำลังบุกเบิกพื้นที่ดินเพื่อทำถนน ชาวบ้านกลุ่มแรกจำนวน 42 ครอบครัว จากทั้งสามหมู่บ้านก็อพยพเข้ามาอยู่ในพื้นที่ที่ได้จัดสรรเป็นที่อยู่อาศัย ชาวบ้านประมาณครึ่งหนึ่งของครอบครัวเหล่านี้ ก็ได้รื้อถอนไม้จากบ้านเก่า และอุปกรณ์เครื่องใช้ต่าง ๆ มาด้วย คนจากบ้านป่าตึงงาม (ห่างจากสมานมิตร 60 กม.) ใช้วิธีบรรทุกรถหรือเกวียนมา ส่วนชาวบ้านจากบ้านช่องลมและบ้านจอยเจริญ (ห่างจากสมานมิตร 4 กม.) ก็แบกหามนำสิ่งของเครื่องใช้และไม้ที่รื้อถอนจากบ้านเก่าเข้ามาไว้ในพื้นที่ที่อยู่อาศัยแห่งใหม่นี้ เมื่อมาถึงชาวบ้านได้ช่วยกันลงแรงสร้าง “กระต๊อบ” ขึ้น ซึ่งต้องพยายามสร้างแข่งกับเวลา วันหนึ่งสามารถสร้างกระต๊อบได้ไม่ต่ำกว่า 5-6 หลัง ดังนั้น ไม่กี่วันจึงแล้วเสร็จสำหรับ 42 หลังคาเรือน

ในปี พ.ศ. 2520 มีการสร้าง “ศาลหลักบ้าน” มีเนื้อที่ราว 3 ไร่ 3 งาน โดยก่อนที่จะมีการสร้างบ้านเรือนในราวเดือนมีนาคม พ.ศ.2520 ได้มีการสร้าง “ศาลหลักบ้าน” หรือ “เสาปักบ้าน” ชั่วคราวขึ้นมาโดยผู้ทำพิธีได้แก่ “จ่า” ได้มีการอัญเชิญบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้วให้มาสิงสถิตย์อยู่ที่เดิมชาวอีสานเรียกว่า “ศาลปู่ตา” ตามความเชื่อที่มีมาแต่โบราณ

ในช่วงเดือน 6 (พฤษภาคม พ.ศ. 2520) หลังจากสร้างบ้านเรือนของชาวบ้านเสร็จแล้ว มีการตั้งศาลหลักบ้านถาวรขึ้นแทนศาลหลักบ้านชั่วคราว ตรงบริเวณใต้ต้นไม้ใหญ่ ในการทำพิธีตั้ง "ศาลหลักบ้าน" ประธานหมู่บ้านคือ นายหนู อนุอินทร์ และ จำ ได้นิมนต์พระอาจารย์ (พระสงฆ์) จากเชียงใหม่ (เป็นพระภิกษุจากภาคอีสานมาจำวัดอยู่ที่วัดในอำเภอเชียงใหม่ จังหวัดเชียงราย) มาทำพิธีตั้ง "ศาลหลักบ้าน" สิ่งของที่ใช้ประกอบพิธีได้แก่ ดอกไม้ ผลไม้ ของหวาน ข้าว เป็นต้น ไม่มีอาหารคาวหรือเนื้อสัตว์ในพิธี และบริเวณ "ศาลหลักบ้าน" มีข้อห้ามสำหรับชาวบ้าน คือ ห้ามฆ่าสัตว์ใหญ่ในบริเวณนั้น ห้ามเอาเนื้อสดผ่านศาลหลักบ้าน และเป็นข้อห้ามที่ปฏิบัติกันมาจนทุกวันนี้ และหลังจากนั้นมี "การทำบุญเบิกบ้าน" โดยชาวบ้านจะร่วมกันทำบุญในบริเวณพื้นที่ศาลากลางบ้าน ในวันเพ็ญเดือน 6 ตามความเชื่อเพื่อเป็นสิริมงคลให้กับทุกคนในครัวเรือนได้มีความสุขและปลอดภัย และพิธีกรรมนี้ยังมีให้เห็นปรากฏมาจนทุกวันนี้

หลังจากนั้นบริเวณใกล้เคียงศาลหลักบ้านได้ถูกใช้เป็นจุดศูนย์กลางของหมู่บ้าน มีการสร้างอาคารและสิ่งสาธารณูปโภคต่าง ๆ ของชุมชนเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ

ในปี 2521 มีชาวอีสานจากทั้งสามหมู่บ้านอพยพเข้ามาเพิ่มอีกประมาณ 80 ครอบครัวยัง ทำให้มีจำนวนสมาชิกเพิ่มขึ้นเป็น 122 ครอบครัวยัง ต่อมาในปี 2522 ทางราชการจึงได้ให้ชื่อที่เป็นทางการว่า "หมู่บ้านสมานมิตร" หมู่ที่ 1 ตำบลดอนศิลา อำเภอเวียงชัย จังหวัดเชียงราย คำว่า "สมานมิตร" นี้มาจากนามสกุลของนายประยัด สมานมิตร ซึ่งเป็นผู้ว่าราชการจังหวัดเชียงราย ในช่วงปี พ.ศ.2509-2510 และได้ถูกผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ยิงตาย (พ.ศ.2510) ที่หมู่บ้านแซว อำเภอเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่ เนื่องจากนายประยัด สมานมิตร เป็นคนซื่อสัตย์สุจริต และมีความจริงใจที่จะพัฒนาบ้านเมืองให้มีความสงบสุข เป็นคนที่ชาวบ้านเคารพและนับถือมาก ดังนั้น การใช้นามสกุลของท่านมาเป็นชื่อของหมู่บ้าน จึงเป็นสิริมงคลและเป็นเกียรติสำหรับหมู่บ้าน

ในปี พ.ศ. 2523 มีการสร้างศาลาประชุม (เป็นอาคารโล่ง) หลังคามุงด้วยสังกะสี โดยได้รับอนุมัติงบประมาณจากกระทรวงมหาดไทย จำนวน 100,000 บาท

ในปี พ.ศ. 2526 มีการปรับปรุงศาลาประชุม ต่อเติมฝาอาคารและเปลี่ยนหลังคาจากสังกะสีเป็นกระเบื้อง และเปลี่ยนศาลาการประชุม เป็นที่ทำงานของกลุ่มพัฒนาสตรี

ในปี พ.ศ. 2538 ได้รับงบประมาณจำนวน 2,000,000 บาท ปรับปรุงถนนภายในหมู่บ้าน จัดสร้างเป็นถนนพื้นซีเมนต์ช่วงที่ 1 ขึ้นระยะทาง 2.5 กิโลเมตร

ในปี พ.ศ. 2539 มีการสร้างประปาชุมชนโดยกรมทรัพยากรธรณี กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เข้ามาก่อสร้างแห่งนี้ให้ ส่วนชาวบ้านออกค่าใช้จ่ายในการติดตั้งมาตรวัดน้ำ (550

บาท) และต่อท่อเข้าบ้านเอง (200 บาท) ปรากฏว่าน้ำประปาที่ออกมาเป็นน้ำขุ่น (สีสนิม) กินไม่ได้ ปัจจุบันมีเพียง 10 กว่าครอบครัว ที่ยังใช้น้ำประปาอยู่นอกนั้นหันกลับไปใช้น้ำจากบ่อน้ำตื้นแทนทั้งบริเวณและอุปโภค จากคำบอกเล่าของชาวบ้าน โครงการประปาชุมชนที่ต้องการให้หมู่บ้านในชนบทได้มีน้ำประปาที่สะอาดเอาไว้ใช้ดื่มกินและใช้นั้นประสบความสำเร็จเนื่องจากน้ำที่ใสไม่มีระบบการกรองน้ำ ทำให้น้ำที่สูบออกมาเป็นสีสนิมและมีกลิ่นสนิมรับประทานไม่ได้ โดยชาวบ้านพยายามติดต่อไปที่กรมทรัพยากรธรณีของจังหวัดให้มาแก้ไข แต่ไม่ได้รับการตอบสนอง (เนื่องจากมีนายช่างประจำอยู่เพียงคนเดียวทั้งจังหวัด) นอกจากนี้ทางการไม่มีการขึ้นป้ายแจ้งงบประมาณให้ชาวบ้านได้รับรู้ และเจ้าหน้าที่กรมทรัพยากรธรณีไม่เคยเข้ามาติดตามผลงานเลย และได้สร้างผลกระทบให้กับชาวบ้านบางครอบครัวที่อยู่ในพื้นที่โนน (ที่สูง) เมื่อเวลาฤดูแล้งบางปี บ่อน้ำตื้นที่ชาวบ้านมีอยู่ไม่มีน้ำใช้และดื่มกิน จำเป็นต้องเข็นรถบรรทุกน้ำไปขอจากบ้านที่มีน้ำดื่มพอเพียงตลอดปี (น้ำบ่อน้ำตื้น ในหมู่บ้านที่ไม่แห้งในฤดูแล้งมีอยู่ 2 บ่อ คือ ของลุงบุญมี นาไพรวัน และของนายวิรัตน์ พรหมสอน) และจากผลดังกล่าวที่ชาวบ้านต้องใช้น้ำจากบ่อน้ำตื้นในการอุปโภค บริโภค จึงทำให้หมู่บ้านสมานมิตรไม่ผ่านมาตรฐานการตรวจของ จปฐ. (ความจำเป็นพื้นฐานของกระทรวงสาธารณสุข)

ในปี พ.ศ. 2540 ได้รับงบประมาณจำนวน 2,000,000 บาท ปรับปรุงถนนภายในหมู่บ้าน จัดสร้างถนนพื้นซีเมนต์ช่วงที่ 2 ขึ้นระยะทาง 3 กิโลเมตร

ในปีเดียวกัน มีการสร้างร้านค้าชุมชน 1 หลัง โดยได้รับงบมียาชาจากกระทรวงมหาดไทย เป็นเงิน 100,000 บาท

ในปีเดียวกันนี้ ได้งบประมาณสร้างรายได้จากกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม (Social Investment Fund, SIF) โดยกลุ่มตัดเย็บเสื้อผ้า ได้งบสร้างอาคารตัดเย็บของกลุ่มพัฒนาสตรี และซื้อจักรเย็บผ้า เป็นจำนวน 220,000 บาท

ในปีเดียวกันนี้ กระทรวงสาธารณสุขได้บริจาคโถ่งน้ำประมาณ 10 กว่าลูก สำหรับเก็บน้ำฝนไว้ใช้ในหน้าแล้ง แต่ประสบความสำเร็จเพราะไม่มีใครเคยใช้ประโยชน์จากโถ่งน้ำเลย โดยมากชาวบ้านจะไปเอาน้ำมาจากบ่อน้ำตื้นในหมู่บ้าน

ในปี พ.ศ. 2542 มีการสร้างและต่อเติมศาลาการประชุมของหมู่บ้านขึ้นมาใหม่ โดยได้รับงบจากกระทรวงมหาดไทย

โดยสรุปพื้นที่ของศาลากลางบ้าน จะประกอบด้วยศาลหลักบ้าน อาคารตัดเย็บของกลุ่มพัฒนาสตรี โถ่งน้ำของกระทรวงสาธารณสุขที่ตั้งอยู่ติดกับอาคารตัดเย็บของกลุ่มสตรี ประปาหมู่บ้าน ร้านค้าชุมชน และอาคารศาลาการประชุมของหมู่บ้าน

แผนที่บ้านสมานมิตร

4.3.2 โครงสร้างทางสังคม

ประชากร จากการสำรวจในปี พ.ศ. 2546 มีครัวเรือนทั้งหมด 140 ครัวเรือน จำนวนประชากร 539 คน เป็นชาย 290 คน และหญิง 249 คน ชาวบ้านที่มาอยู่ในหมู่บ้านสมานมิตรเกือบทั้งหมดมาจากภาคอีสานและมีคนนอกเข้ามาเป็นชายหรือสะใภ้ที่มาจากจังหวัดเชียงรายและจังหวัดอื่น ๆ จำนวนครัวเรือนที่มาจากจังหวัดขอนแก่นมีจำนวนมากที่สุด คือ 53% ของประชากรทั้งหมด รองลงมา คือ จากจังหวัดกาฬสินธุ์และจังหวัดร้อยเอ็ดจำนวน 15% จากจังหวัดเชียงรายและอื่น ๆ 9 % (โดยมากเป็นชายและสะใภ้ที่แต่งงานเข้ามาอยู่ในหมู่บ้าน หรือบางครอบครัวพ่อแม่ของชายหรือสะใภ้โยกย้ายเข้ามาอยู่ด้วย) และจากจังหวัดมหาสารคามและจังหวัดนครราชสีมาจังหวัดละ 3% และจังหวัดนครพนมและอุดรธานีจังหวัดละ 1%

การครอบครองที่ดิน ในปี พ.ศ. 2521 มีพระราชกฤษฎีกากำหนดให้อำเภอเวียงชัยทั้งอำเภอเป็นเขตปฏิรูปที่ดิน ดังนั้น พื้นที่อยู่อาศัยในสมานมิตรและที่ไร่ที่นาไม่สามารถออกโฉนดได้

ที่อยู่อาศัย หลังจากชาวบ้าน 42 ครอบครัวแรกลงขันกันซื้อที่ดินจากคนเหนือ (ครอบครัวละ 470 บาท) ทางอำเภอและผู้นำชาวบ้านได้ร่วมกันจัดสรรพื้นที่ต่าง ๆ โดยวางแผนผังบ้านออกเป็นล๊อค ๆ ละ 4 ไร่ สำหรับเป็นที่อยู่อาศัยของชาวบ้าน 8 ครอบครัว แต่ละครอบครัวจะมีพื้นที่อยู่อาศัยครอบครัวละ 2 งาน ผู้ที่อพยพเข้ามาอยู่ตั้งแต่แรกบางครอบครัวนอกจากจะซื้อที่ดินเพื่อสร้างบ้านของตนเองแล้ว ยังได้ซื้อที่ดินที่ได้แบ่งไว้เป็นล๊อคแล้วเพื่อเอาไว้ขายต่อให้กับญาติพี่น้องที่จะย้ายเข้ามาเพิ่ม

ในปี 2521 ญาติพี่น้องจากอีสานก็อพยพเข้ามาเพิ่มอีกทำให้จำนวนครัวเรือนในหมู่บ้านเพิ่มเป็น 122 ครอบครัว ทำให้ราคาพื้นที่อยู่อาศัยจึงสูงขึ้นเป็นราคาล๊อคละ 1,500 บาท ซึ่งเป็นอัตราที่กำหนดโดยคณะกรรมการหมู่บ้าน และห้ามไม่ให้ผู้ที่ซื้อที่ไว้ขายขายเกินราคานี้ เพื่อที่จะได้มีคนอีสานเข้ามาอยู่เพิ่มขึ้น ปัจจุบันมีพื้นที่อยู่อาศัยในหมู่บ้านทั้งหมด 140 ล๊อค รวมเป็นเนื้อที่ประมาณ 70 ไร่ เฉลี่ยพื้นที่อยู่อาศัยครัวเรือนละ 2 งาน

ที่ดินทำกิน ชาวบ้านที่อพยพเข้ามาในปี 2520 จะขอซื้อที่ดินเพื่อทำการเกษตรจากคนเมืองที่อยู่หมู่บ้านใกล้เคียง ๆ กับบ้านสมานมิตร เช่น บ้านจ่อเจริญ บ้านร่องบัวลอย บ้านหัวดง บ้านช่องลม บ้านร่องตาขาว บ้านร่องหวาย เป็นต้น ลักษณะการซื้อจะเป็นต่างคนต่างซื้อ ยังไม่มีการวัดพื้นที่ที่แน่นอน ใช้วิธีเดินดูรอบ ๆ แล้วประเมินกันว่าประมาณกี่ไร่ แล้วค่อยตกลงกันเรื่องราคา หรือบางทีคนเมืองจะเข้ามาในบ้านสมานมิตร เพื่อเสนอขายที่ให้กับคนอีสานด้วยตัวเอง

ตัวอย่าง พ่อบุญเพ็ง จันทรน้อย เมื่อแรกเข้ามาสมานมิตรปี 2520 ได้ซื้อที่ดินที่บุกเบิก แล้วจากคนเมืองในราคา 10,000 บาท ได้ที่ดิน 14 ไร่ (เฉลี่ยไร่ละ 715 บาท) หรือบางคนซื้อที่ที่ยังไม่ได้บุกเบิกในราคา 9,000 บาท ได้ที่ดิน 30 ไร่ (เฉลี่ยไร่ละ 300 บาท)

ช่วงนายกชาติชาย ชุณหะวัณ ที่ดินมีราคาสูงขึ้นมา เอกชนเริ่มเข้ามากว้านซื้อที่ดินรอบหมู่บ้าน ในปี 2533 มีข้าราชการระดับท้องถิ่น (นายอำเภอ) เข้ามาหว่านล้อมให้ชาวบ้านขายที่ดินให้เอกชน โดยอ้างว่าเอกชนจะสร้างความเจริญให้กับหมู่บ้าน ดังนั้น ตั้งแต่ปี 2533 เป็นต้นมา ชาวบ้านเริ่มขายที่ดิน (ทั้งที่ไร่และที่นา) ในราคาไร่ละ 20,000-40,000 บาท เพื่อให้นายทุนใช้ทำสวนส้ม รวมเป็นเนื้อที่ประมาณ 2,000 ไร่ และทำเรื่องให้ทางการออกโฉนดให้ (ซึ่งเป็นการออกโฉนดโดยมิชอบ) ชาวบ้านบางคนขายที่ไร่เพื่อเอาเงินไปซื้อที่นาในจังหวัดอื่น ๆ ที่ราคาที่ดินถูกกว่า และอพยพไปตั้งถิ่นฐานใหม่ ซึ่งมีจำนวน 19 ครอบครัว ที่ได้โยกย้ายไปอยู่ที่อื่น เช่น จังหวัดกำแพงเพชร นครสวรรค์ อุตรธานี สุพรรณบุรี และพะเยา ส่วนชาวบ้านบางคนที่ยังขายที่ดินของตนเองไปแล้วแต่ไม่ได้โยกย้ายไปอยู่ที่อื่น กลับต้องมาเช่าที่จากนายทุนเพื่อทำนา (ซึ่งเป็นที่ดินเดิมของตัวเอง) ในราคาเช่าไร่ละ 500 บาท โดยนายทุนบางรายคิดค่าเช่าเป็นผลผลิตข้าว 10-15 ถังต่อไร่ และอัตราค่าเช่าที่ไร่ตกไร่ละ 200 บาท

ปัจจุบันคนที่มีที่นามากที่สุด คือ 50 ไร่ มีจำนวน 1 ครอบครัว คนที่มีที่นาปานกลาง-น้อย คือ 5-10-20 ไร่ มีจำนวน 82 ครอบครัว และคนที่ไม่มียี่นาที่ทำกิน มีจำนวน 57 ครอบครัว

ที่สาธารณะ ในช่วงเดียวกันกับที่ชาวบ้านขายที่ไร่และที่นาให้เอกชนในปี 2533 นายทุน (ผู้มีอิทธิพล) เข้ามากว้านซื้อที่สาธารณะซึ่งเป็น “ที่เลี้ยงสัตว์หนองหลวง สาธารณประโยชน์” กินอาณาเขตของสามหมู่บ้าน ได้แก่ บ้านสมานมิตร ตำบลคอนศิลา อำเภอเวียงชัย บ้านเวียงชัย ตำบลเวียงชัย อำเภอเวียงชัย และบ้านห้วยสัก อำเภอเมืองเชียงราย มีเนื้อที่ทั้งหมดประมาณ 7,641 ไร่ ปัจจุบันนายทุนได้ปลูกไม้ยูคาลิปตัสในที่สาธารณะทั้ง 3 แปลงนี้ และทำการล้อมรั้วไว้หมด ทำให้ชาวบ้านจากทั้งสามหมู่บ้านไม่สามารถเข้าไปใช้ประโยชน์จากพื้นที่สาธารณะได้ ซึ่งที่สาธารณะนี้อยู่ในเขตปฏิรูปที่ดินของทางราชการ (มีเอกสารนสร.) และไม่สามารถซื้อขายหรือออกโฉนดได้ แต่นายทุนกลับมีโฉนดที่ดินและเข้าไปใช้ประโยชน์ส่วนตัวได้ ดังนั้น เครือข่ายประชาชนเชียงราย (คปชร.) (นายวิวัติ พรหมสอน ผู้แทนจากบ้านสมานมิตรและประธาน คปชร.) จึงได้ทำเรื่องร้องเรียนไปยังอำเภอ และร้องขอให้ทางจังหวัดแต่งตั้งคณะกรรมการตรวจสอบข้อเท็จจริง และขอให้ทางการเพิกถอนสิทธิในที่ดินของเอกชนที่แย่งการครอบครองที่ดินและเขตป่ารอบหมู่บ้านที่ชาวบ้านอนุรักษ์ไว้ เพื่อเป็นที่สาธารณะของ

ชุมชน ปัจจุบันรัฐบาลมีการแต่งตั้งคณะกรรมการเพื่อลงมาตรวจสอบข้อเท็จจริง เพื่อแก้ไขปัญหาต่อไป

วัด การสร้างวัดในบ้านสมานมิตรมีมาก่อนการสร้างหมู่บ้าน ซึ่งในช่วงการเตรียมวางผังบ้าน ชาวบ้านมีความเชื่อว่า สถานที่ที่อยู่ของพระ (กุฏิชั่วคราว) น่าจะมาก่อนการตั้งหมู่บ้าน เพื่อความเป็นสิริมงคลกับหมู่บ้าน และเพื่อความมั่นคงทางจิตใจ เนื่องจากตามวัฒนธรรมอีสาน “วัด” ถือเป็นศูนย์รวมแห่งขนบธรรมเนียมประเพณีที่ปฏิบัติสืบกันมาหลายชั่วคน เดิมกุฏิวัดชั่วคราว (ยังไม่เป็นวัด) ตั้งอยู่บนดอยทางทิศตะวันตกของหมู่บ้าน ห่างจากหมู่บ้าน 600 เมตร ต่อมาเกิดการเสียหายโดย “จ้ำบ้าน” และพบว่าสถานที่ตั้งกุฏิไม่ควรอยู่ทางทิศตะวันตก ควรจะตั้งอยู่ทางทิศเหนือจึงจะดี ดังนั้น ชาวบ้านและจ้ำบ้านจึงย้ายกุฏิพระชั่วคราวในวันรุ่งขึ้น และเปลี่ยนไปสร้างกุฏิวัดชั่วคราวขึ้นทางทิศเหนือของหมู่บ้าน และเป็นที่ตั้งของวัดจนกระทั่งปัจจุบันนี้มีพื้นที่ทั้งหมด 18 ไร่

เดิมวัดสมานมิตรมีชื่อว่า “วัดประคองธรรมคุณ” เพราะสถานที่ตั้งวัดในช่วงแรกมีป่าประคองอยู่เป็นจำนวนมาก แต่ชาวบ้านไม่ค่อยนิยมเรียกชื่อดังกล่าว กลับเรียกกันติดปากว่า “วัดบ้านสมานมิตร” มาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งวัดสมานมิตรนี้จริง ๆ แล้ว เป็น “สำนักสงฆ์” เนื่องจากการจัดตั้งวัดตาม พ.ร.บ. สงฆ์ จะต้องมียกสวสสิทธิ์หรือโฉนดที่ดินที่เจ้าของที่ดินบริจาคหรือมอบให้วัด แต่เนื่องจากเนื้อที่วัดสมานมิตรเป็นส่วนหนึ่งของหมู่บ้าน ซึ่งอยู่ในเขตปฏิรูปที่ดินของทางราชการ จึงยังไม่สามารถจัดตั้งเป็นวัดได้อย่างถูกต้อง และไม่สามารถสร้าง “วิสุคามสีมา” หรือ โบสถ์ที่ใช้เป็นที่บวชพระได้

ในช่วงที่ไม่มีเจ้าอาวาสประจำที่วัดสมานมิตร ชาวบ้านมักนิมนต์พระอุปัชฌาย์จากอีสานเข้ามาทำพิธีต่าง ๆ ในบ้าน แต่ไม่นิมนต์พระจากทางเหนือ เนื่องจากชาวบ้านไม่ค่อยศรัทธา เพราะเห็นว่าพระทางเหนือบางรูปมีพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสม เช่น ดันข้าวมือเย็น ต้มเหล้าและยาดอก เป็นต้น

ในปี พ.ศ. 2530 พระมหาสุรพล (ลูกชายพ่อปรีชา บุญปิ่น) เป็นเจ้าอาวาสและจำพรรษาอยู่ 1 ปี ต่อมาได้ย้ายไปอยู่ที่วัดจังหวัดราชบุรี (แต่พ่อแม่ยังอยู่ที่สมานมิตร) และเห็นว่าชาวบ้านที่ราชบุรีมีการจัดงานบุญ “กฐิน” จึงริเริ่มฟื้นฟูประเพณีบุญกฐิน และการเทศน์มหาชาติ (บุญผาเวทย์) ในบ้านสมานมิตรขึ้นมาใหม่

ต่อมาในปี 2532 พระมหาสุรพล ริเริ่มให้มีการจัดผ้าป่าเป็นครั้งแรกที่วัดบ้านสมานมิตร เพื่อสมทบทุนในการสร้างกุฏิวัด หลังจากนั้นมาก็มีการจัดผ้าป่ากลับมาบ้านสมานมิตรเป็นประจำทุกปี โดยลูกหลานที่ไปทำงานต่างจังหวัดจะกลับมารวมญาติพี่น้องในช่วงเทศกาลสงกรานต์

เงินทำบุญที่ได้ก็จะนำไปสมทบสร้างหรือต่อเติมส่วนต่าง ๆ ของวัด เนื่องจากชาวอีสานมีความเชื่อว่า การสร้างวัดหรือโบสถ์เป็นอันสงฆ์ ทำให้มีที่อยู่อาศัยที่ถาวรในชาตินี้และชาติหน้า ปัจจุบันกำลังมีการก่อสร้างซุ้มประตูทางด้านหน้าวัด เรียกว่า “ประตูโขง” ชาวบ้านเชื่อว่าเมื่อเดินผ่านประตูนี้แล้ว จะมีโชคและเป็นสิริมงคลแก่ตัวเอง ที่วัดสมานมิตรมีเพียงเมรุชั่วคราวซึ่งชาวบ้านคิดว่าการสร้างเมรุเป็นเรื่องรอง เพราะชาวบ้านมีความเชื่อดังคำพูดโบราณที่ว่า “บ้านนั้นดี เพราะบ้านนั้นมีवानป่าช้าหอมอง” (หมายถึง บ้านนั้นอยู่ดีไม่มีคนตาย เพราะมีयरักษาคณไช้ดี ดังนั้น จึงไม่จำเป็นต้องสร้างป่าช้าให้ดี เพราะถ้าหากสร้างป่าช้าดี จะทำให้มีคนตายเพิ่มขึ้น)

วัดบ้านสมานมิตรถือได้ว่าเป็นศูนย์รวมทางจิตใจและเป็นศูนย์รวมของชุมชนบ้านสมานมิตรในการรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมของชาวอีสาน โดยผ่านพิธีกรรมทางศาสนา ซึ่งประเพณีและวัฒนธรรมบางอย่างชาวบ้านสมานมิตรก็ยังทำการอนุรักษ์ไว้เหมือนตอนที่อยู่ภาคอีสาน และประเพณีบางอย่างก็ได้มีการปรับเปลี่ยน เพื่อให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตและวิถีการผลิตในปัจจุบัน (ซึ่งจะได้กล่าวต่อไปในเรื่องวัฒนธรรมอีสาน) นอกจากนี้ไม่ว่าชาวบ้านจากบ้านสมานมิตรจะไปขายแรงงานที่จังหวัดใด ๆ ก็ตาม พวกเขามักจะกลับมาทำบุญที่บ้านทุกปีโดยเฉพาะในช่วงสงกรานต์ ซึ่งจะเป็นการรวมหมู่เครือญาติและเป็นโอกาสพบปะสังสรรค์กันในหมู่ญาติพี่น้องและทำบุญร่วมกันให้แก่บรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว และร่วมกันทำบุญหาเงินเพื่อก่อสร้างและต่อเติมวัดด้วย

โรงเรียน โรงเรียนบ้านสมานมิตรเริ่มเปิดอาคารเรียนและเปิดทำการสอน เมื่อวันที่ 17 มิถุนายน 2520 โดยเปิดเป็นสาขาของโรงเรียนบ้านช่องลม ตำบลอนศิลา อำเภอเวียงชัย จังหวัดเชียงราย เนื้อที่ของโรงเรียนเป็นที่ราชพัสดุ มีเนื้อที่ทั้งหมด 11 ไร่ 2 งาน 65 ตารางวา เดิมอาคารเรียนเป็นแบบชั่วคราว หลังคามุงด้วยหญ้าคาและฝาไม้ไผ่ มี 3 ห้องเรียน โดยราษฎรในหมู่บ้านได้ร่วมบริจาคและร่วมกันจัดสร้าง และจัดทำอุปกรณ์การเรียนการสอนเอง โดยไม่คิดมูลค่าแต่อย่างใด วัสดุต่าง ๆ ประกอบด้วย โต๊ะและม้านั่งของครู จำนวน 4 ชุด โต๊ะและม้านั่งของนักเรียน จำนวน 30 ชุด ประเมินค่าวัสดุที่ใช้ในการจัดสร้าง คิดเป็นเงินประมาณ 1,200 บาท

ในวันเปิดเรียนมีนักเรียนชั้น ป.1 จำนวน 14 คน ชั้น ป.2 จำนวน 14 คน ชั้น ป.3 จำนวน 14 คน และชั้น ป.4 จำนวน 10 คน รวมนักเรียนทั้งสิ้น 52 คน ทางราชการมีคำสั่งแต่งตั้งให้นายสมจิตร์ อินแก้ว ข้าราชการครูระดับ 3 มาดำรงตำแหน่งครูใหญ่โรงเรียนบ้านสมานมิตร และทางหมู่บ้านได้จ้างครูช่วยสอนอีก 3 คน โดยราษฎรในหมู่บ้านได้อำนวยความสะดวกเกี่ยวกับ

สวัสดิการต่าง ๆ เช่น สร้างบ้านพักชั่วคราว หาดอาหาร และอุปกรณ์เครื่องใช้ส่วนตัวมาให้ตามสมควร

ปี พ.ศ. 2522 ชาวบ้านช่วยกันลงแรงสร้างสระน้ำในโรงเรียน เนื้อที่ 1 ไร่ โดยใช้งบประมาณโครงการ กสช. 35,000 บาท

ปี พ.ศ. 2523 โรงเรียนบ้านสมานมิตรได้รับการจัดตั้งให้เป็นโรงเรียนเอกเทศ สังกัดองค์การบริหารส่วนจังหวัดเชียงราย และได้งบประมาณจัดสร้างอาคารเรียนถาวรขึ้น อาคารเรียนเป็นตึกชั้นเดียวราคา 300,000 บาท โดยเปิดเรียนตั้งแต่ ป.1-ป.4

ปีการศึกษา 2524 ได้เปิดชั้นเรียนขึ้นมาอีกชั้นหนึ่ง คือ ชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 มีนักเรียนจำนวน 27 คน

ปีการศึกษา 2526 ได้เปิดชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ขึ้นอีก 1 ชั้น มีนักเรียนจำนวน 26 คน

ปีงบประมาณ 2527 ได้รับงบประมาณจัดสร้างอาคารเรียนอีก 1 หลัง ราคา 419,000 บาท อาคารเอนกประสงค์ 1 หลัง ราคา 177,066 บาท และถังเก็บน้ำฝนจำนวน 3 ถัง ราคา 30,000 บาท

ปีการศึกษา 2530 ทางราชการได้แต่งตั้งให้นายอุดม จันทราช มาดำรงตำแหน่งครูใหญ่แทน นายสมจิตร อินแก้ว ซึ่งย้ายไปโรงเรียนบ้านหลังกฤษกร

ปีการศึกษา 2537 นักเรียนหญิง 2 คนแรกจากโรงเรียนบ้านสมานมิตรได้รับทุนเสมอภาค (คือ ทุนการศึกษาที่ให้นักเรียนหญิงที่ยากจนและมีโอกาสเสี่ยงต่อการถูกล่วงไปค้าประเวณี ได้มีโอกาสศึกษาต่อหลังจากจบ ป.6 จุดประสงค์หลักก็คือเพื่อป้องกัน “การตกเขียว”) นับตั้งแต่ปีการศึกษา 2537-ปัจจุบัน มีนักเรียนหญิงบ้านสมานมิตรได้ทุนเสมอภาคทั้งหมด 18 คน

ปีการศึกษา 2538 ทางราชการได้มีคำสั่งแต่งตั้งให้ นายสมเกียรติ พรหมชัย มาดำรงตำแหน่งครูใหญ่แทน นายอุดม จันทราช ซึ่งย้ายไปดำรงตำแหน่งครูใหญ่โรงเรียนบ้านปาง สบอ. เวียงชัย โดย นายสมเกียรติ พรหมชัย ได้ย้ายมาดำรงตำแหน่งที่โรงเรียนบ้านสมานมิตร ในวันที่ 1 ธันวาคม 2538

ปีการศึกษา 2545 มีนักเรียนทั้งสิ้น 111 คน ตั้งแต่ชั้น อนุบาล 1 - ป.6 มีครู 8 คน นักการภารโรง 1 คน

จากนโยบายการปฏิรูปการศึกษาของทางรัฐบาล ทำให้โรงเรียนบ้านสมานมิตร ต้องปรับปรุงหลักสูตรการเรียนการสอน โดยมีการเพิ่มหลักสูตรท้องถิ่นเข้ามาประมาณร้อยละ 30 ของหลักสูตรและให้ผู้ปกครองเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารมากขึ้น ซึ่งทั้งคณะครูและผู้ปกครองก็ให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี

เนื่องจากโรงเรียนบ้านสมานมิตรยังไม่ได้เป็นโรงเรียนขยายโอกาส (มีตั้งแต่ชั้น อนุบาล 1-ป.6 เท่านั้น) ดังนั้น หลังจากเด็กเรียนจบชั้น ป. 6 แล้ว พ่อแม่มักส่งลูกไปเรียนต่อในโรงเรียนมัธยมต้นและมัธยมปลายในหมู่บ้านใกล้เคียง เด็กบางคนเมื่อจบชั้นมัธยมปลายก็ไปเรียนต่อระดับอาชีวศึกษาหรือระดับอุดมศึกษาในเมืองหรือต่างจังหวัด ปัจจุบันเด็กในบ้านสมานมิตรที่จบระดับอุดมศึกษามีทั้งหมด 6 คน และสาขาวิชาที่เรียน คือ การเกษตร เทคนิค รัฐศาสตร์ และ สังคมศาสตร์ ซึ่งเด็ก ๆ จะพักที่หอพักต่างจังหวัดทั้งหมด เด็กที่จบระดับ ปวส. มี 4 คน สาขาวิชาที่เรียน คือ บัญชี และคอมพิวเตอร์ เยาวชนที่เรียนจบแล้วเหล่านี้ไม่ได้กลับมาอยู่ในหมู่บ้านสมานมิตร แต่จะหางานทำในต่างจังหวัดและส่งเงินกลับมาให้ทางบ้านหรือมาเยี่ยมบ้านเป็นครั้งคราว

โดยรวมแล้วชาวบ้านสมานมิตรให้ความสำคัญกับการศึกษาของเด็กอย่างมาก และให้โอกาสโดยส่งเสริมให้ลูกได้เรียนต่อตามความต้องการของเด็ก เนื่องจากพวกเขาไม่ต้องการให้ลูกมีชีวิตที่ยากลำบากเหมือนตนเอง ประกอบกับรัฐบาลเปิดโอกาสให้มีการกู้ยืมเงินจากกองทุนเพื่อการศึกษา เพื่อให้เด็กได้เรียนต่อในระดับมัธยมปลาย อาชีวศึกษา หรืออุดมศึกษาจนจบ คือ ประมาณ 150,000-200,000 บาทต่อคน แล้วค่อยใช้เงินคืนหลังจากที่เด็กเรียนจบและมีงานทำแล้วประมาณ 2 ปี โดยพ่อแม่ต้องเป็นผู้ค้ำประกัน ซึ่งถือว่าเป็นการลงทุนระยะยาวเพื่ออนาคตของเด็ก แต่ก็เป็นการก่อให้เกิดภาระหนี้สินผูกพันระยะยาวต่อตัวเด็กและครอบครัว

การรวมกลุ่มภายในหมู่บ้าน ชุมชนบ้านสมานมิตรมีการรวมกลุ่มกันอย่างหลากหลาย ซึ่งเป็นโครงสร้างของชุมชนที่จัดระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนทั้งทางด้านสังคม เศรษฐกิจ การปกครองและวัฒนธรรม

การรวมกลุ่มแบบดั้งเดิมตามประเพณีและวัฒนธรรมอีสาน เช่น กลุ่มดนตรีพื้นบ้านหรือหมอลำ การรวมหมู่เครือญาติตามสายตระกูลใหญ่ ๆ ที่มาจากแต่ละจังหวัดที่เรียกว่า “เจ้าโคตร” ซึ่งยังมีบทบาทสำคัญในการปกครองลูกหลานมาจนถึงปัจจุบันนี้ การรวมกลุ่มกันเพื่อลงแรงในการสร้างบ้านเรือนหรือลงแขกในการผลิต ตลอดจนการรวมกลุ่มในงานบุญและงานประเพณีต่าง ๆ ดังจะได้กล่าวรายละเอียดต่อไปในหัวข้อวัฒนธรรมอีสาน

นอกจากนี้ยังมีการรวมกลุ่มกันเพื่อช่วยเหลือทางด้านเศรษฐกิจและสังคม ทั้งที่จัดตั้งโดยหน่วยงานราชการ องค์กรพัฒนาเอกชน และการรวมกลุ่มกันเองในหมู่บ้าน ซึ่งกลุ่มต่าง ๆ เหล่านี้มีบทบาทอย่างมากในการสร้างเวทีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกันระหว่างชาวบ้าน หน่วยงานราชการหรือองค์กรพัฒนาเอกชนในการทำกิจกรรมเพื่อพัฒนาชุมชนร่วมกัน ซึ่งบางกลุ่มยังคงมีกิจกรรมอยู่และบางกลุ่มก็ได้ล้มเลิกไปแล้ว

จากการศึกษาข้อมูลและสัมภาษณ์ชาวบ้านสมานมิตรทั้งกลุ่มใหญ่และกลุ่มย่อย ผู้วิจัยพบว่า ตั้งแต่เริ่มก่อตั้งหมู่บ้านสมานมิตรในปี 2520 จนถึงปัจจุบัน มีการจัดตั้งและรวมกลุ่มชาวบ้านเพื่อทำกิจกรรมต่าง ๆ มากมาย ซึ่งกลุ่มเหล่านี้มีรูปแบบในการจัดตั้งแตกต่างกันออกไป บางกลุ่มเป็นกลุ่มชั่วคราว และบางกลุ่มเป็นกลุ่มที่มีความยั่งยืนและเป็นประโยชน์ต่อชุมชนอย่างแท้จริง ซึ่งสามารถแสดงผลตามลำดับปีที่ก่อตั้งกลุ่มได้ในตารางดังต่อไปนี้

ตารางที่ 4.2
กลุ่มกิจกรรมในหมู่บ้านสมานมิตร ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2520 ถึงปัจจุบัน (2549)

	ชื่อกลุ่ม	ปีที่ก่อตั้ง	องค์กรสนับสนุนการก่อตั้งกลุ่ม	จำนวนสมาชิก		เงินทุน		สถานะปัจจุบัน	
				เริ่มต้น	ปัจจุบัน	เริ่มต้น	ปัจจุบัน	ยังดำเนินการ	ไม่ดำเนินการ
1.	กลุ่มเลี้ยงไหมทุกครัวเรือน*	2520	โครงการพระราชินี โดยกรมพัฒนาชุมชน	ทุกครัวเรือน 42 ครัวเรือน	-	20,000	-	-	สิ้นสุดปี 2523
2.	กลุ่มเลี้ยงสุกรทุกครัวเรือน*	2520	โครงการพระราชินี โดยกรมพัฒนาชุมชน	ทุกครัวเรือน 42 ครัวเรือน	-	21,500	-	-	สิ้นสุดปี 2523
3.	กลุ่มเลี้ยงไก่พื้นเมือง***	2520	รวมกลุ่มโดยชาวบ้าน	ทุกครัวเรือน 42 ครัวเรือน	-	-	-	-	สิ้นสุดปี 2521
4.	กลุ่มปลูกผักสวนครัว*	2520	สำนักงานเกษตรอำเภอ	ทุกครัวเรือน 42 ครัวเรือน	-	-	-	-	สิ้นสุดปี 2521
5.	กลุ่มฉาปนกิจสงเคราะห์ หรือสมาคมหมู่บ้าน***	2520	รวมกลุ่มโดยชาวบ้าน	ทุกครัวเรือน 42 ครัวเรือน	ทุกครัวเรือน 140 ครัวเรือน (601 คน)	-	5,000	ดำเนินการอยู่	
6.	กลุ่มหนุ่มสาวสมานมิตร***	2520	รวมกลุ่มโดยชาวบ้าน สนับสนุนกิจกรรมโดยองค์กร พัฒนาเอกชน YMCA	120 คน	-	20,000 (ได้จากการ ทอดผ้าป่า)	-	-	สิ้นสุดปี 2535
7.	กลุ่มแม่บ้าน*	2520	กรมพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย	ทุกครัวเรือน 42 ครัวเรือน	120 คน	-	-	กลุ่มยังอยู่ แต่แยกกัน ทำกิจกรรมกลุ่มต่าง ๆ	
8.	กลุ่มปลูกหน้่าหวาน (เพื่อ การผลิตน้ำตาล)*	2522	สำนักงานเกษตรอำเภอ	ทดลองปลูก 15 ครอบครัว	-	พันธุ์หน้่า หวาน	-	-	สิ้นสุดปี 2524

ตารางที่ 4.2 (ต่อ)

	ชื่อกลุ่ม	ปีที่ก่อตั้ง	องค์กรสนับสนุนการก่อตั้งกลุ่ม	จำนวนสมาชิก		เงินทุน		สถานะปัจจุบัน	
				เริ่มต้น	ปัจจุบัน	เริ่มต้น	ปัจจุบัน	ยังดำเนินการอยู่	ไม่ดำเนินการ
9.	กลุ่มออมทรัพย์มิตรชุมชน**	2532	ส่งเสริมโดยองค์กรพัฒนาเอกชน นิเวศน์ชุมชน	13 คน	193 คน	1,300	660,544	ดำเนินการอยู่	
10.	กลุ่มธนาคารข้าว**	2532	ส่งเสริมโดยองค์กรพัฒนาเอกชน YMCA เชียงราย ได้บจากกรม พัฒนาชุมชนในการสร้างยุ่งฉาง	ทุกครัวเรือน	120 ครัวเรือน	ข้าวเปลือก 2,000 ถัง (ชาวบ้านสมทบ)	-ข้าวเปลือก 3,500 ถัง -เมล็ดพันธ์ข้าว 9000 บ. -เงินสด 4000 บ.	ดำเนินการอยู่	
11.	กลุ่มเลี้ยงสุกร***	2540	รวมกลุ่มโดยชาวบ้าน ได้บจาก กรมพัฒนาชุมชน		74 คน	25,000	61,380	ดำเนินการอยู่	
12.	กลุ่มมิตรเกษตร (โรงสีชุมชน)***	2540	รวมกลุ่มโดยชาวบ้าน ได้บจาก กระทรวงมหาดไทย	13 คน	127 คน		24,800	ดำเนินการอยู่	
13.	กลุ่มตัดเย็บเสื้อผ้า***	2542	รวมกลุ่มโดยชาวบ้าน ได้บจาก กระทรวงการคลัง ธนาคารออมสิน โดยผ่านกองทุนเพื่อการลงทุนทาง สังคม (SIF)	25 คน	12 ครัวเรือน	สร้างโรงตัดเย็บ และซื้อจักร เย็บผ้า	สร้างรายได้ เสริมให้สมาชิก	ดำเนินการอยู่	
14.	กลุ่มแปรรูปอาหาร (ปลาร้า น้ำปลา)***	2542	รวมกลุ่มโดยชาวบ้าน ได้บจาก กระทรวงการคลัง ธนาคารออมสิน โดยผ่านกองทุนเพื่อการลงทุนทาง สังคม (SIF)	35 คน	45 ครัวเรือน	25,000	11,550	ดำเนินการอยู่	
15.	กลุ่ม กข.คจ.***	2542	กรมพัฒนาชุมชน	ทุกครัวเรือน	120 ครัวเรือน	290,000	300,700	ดำเนินการอยู่	

ตารางที่ 4.2 (ต่อ)

	ชื่อกลุ่ม	ปีที่ก่อตั้ง	องค์กรสนับสนุนการก่อตั้งกลุ่ม	จำนวนสมาชิก		เงินทุน		สถานะปัจจุบัน	
				เริ่มต้น	ปัจจุบัน	เริ่มต้น	ปัจจุบัน	ยังดำเนินการ	ไม่ดำเนินการ
16.	กลุ่มทอเสื่อ*	2542	กรมพัฒนาชุมชน	19 คน	19 คน	65,000	-		กลุ่มยังอยู่ แต่ไม่มีกิจกรรมร่วมกัน
17.	กลุ่มร้านค้าชุมชน***	2542	รวมกลุ่มโดยชาวบ้าน ได้ตั้งจากสำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท กระทรวงมหาดไทย		120 ครัวเรือน	12,100	62,840	ดำเนินการอยู่	
18.	กลุ่มปุย***	2542	รวมกลุ่มโดยชาวบ้านได้ตั้งจากพัฒนาชุมชน		120 ครัวเรือน		143,000	ดำเนินการอยู่	
19.	กลุ่มเกษตรทฤษฎีใหม่*	2542	สำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท (รพช.) กระทรวงมหาดไทย	ทดลอง 10 ครอบครั้ว	-	180,000	-	-	สิ้นสุดปี 2545
20.	กองทุนหมู่บ้าน***	2544	รวมกลุ่มโดยชาวบ้าน ได้ตั้งจากกระทรวงการคลัง โดยผ่านธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.)	126 ครอบครั้ว	126 ครอบครั้ว	1,000,000	1,000,000	ดำเนินการอยู่	
21.	กลุ่มทอผ้า*	2546	กรมพัฒนาชุมชน	23 คน	-	ด้ายทอผ้า (ฝ้าย) และ ก๊อกระตุก	-	-	สิ้นสุดปี 2546

หมายเหตุ * การรวมกลุ่มโดยหน่วยงานราชการ

** การรวมกลุ่มโดยองค์กรพัฒนาเอกชน

*** การรวมกลุ่มโดยชาวบ้าน (ได้รับสนับสนุนจากหน่วยงานราชการ หรือกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม, SIF)

ที่มา : สัมภาษณ์ผู้นำชุมชนที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ แกนนำชาวบ้านทั้งหญิงและชาย, วันที่ 7 เมษายน 2546

4.3.3 โครงสร้างทางเศรษฐกิจ

โครงสร้างทางเศรษฐกิจของหมู่บ้านสมานมิตรตั้งอยู่บนพื้นฐานเกษตรกรรม อาชีพหลักของชาวบ้านในอดีต คือ การทำนา ทำไร่ข้าวโพด ทำไร่มันสำปะหลัง การประมง และรับจ้าง ในช่วงเศรษฐกิจยุคฟองสบู่ (ปี 2532-2533) มีนายทุนเข้ามาจำนวนมากซื้อที่ดินราคาที่ดินสูงมาก ชาวบ้านจึงขายที่ไร่และที่นา ประกอบกับเป็นช่วงที่มีไฟฟ้าเข้าถึงหมู่บ้านทำให้ชาวบ้านได้รับอิทธิพลของกระแสวัตถุนิยมและบริโภคนิยม มีการซื้อเครื่องใช้ไฟฟ้า รถจักรยานยนต์ รถยนต์ และเครื่องอำนวยความสะดวกต่าง ๆ มากมาย ชาวบ้านส่วนใหญ่ขายที่ดินทำกินจนทำให้เหลือที่ดินในการผลิตน้อย บางรายขายที่ทำกินหมดเหลือเฉพาะที่อยู่อาศัยเท่านั้นทำให้ต้องเช่าที่นาในตัวเมืองเชียงรายได้เพื่อทำนา ปัจจุบันคนที่มีที่นามากที่สุดคือ 50 ไร่ มีจำนวน 1 ครอบครัว คนที่มีที่นาปานกลาง – น้อย คือ 5-10-20 ไร่ มีจำนวน 82 ครอบครัว และคนที่ไม่มีที่ทำกิน มีจำนวน 57 ครอบครัว อาชีพหลักของชาวบ้านในปัจจุบัน คือ ทำนาข้าว (ส่วนใหญ่ผลิตเพื่อบริโภคเหลือจึงขาย) ประมง และรับจ้างทั่วไป

เครื่องมือการผลิตในอดีต คือ จอบ เสียม คันไถ คราด ฯลฯ และใช้แรงงานควายในการทำนา ต่อมาเริ่มมีการผลิตแบบสมัยใหม่โดยใช้ปุ๋ยเคมี ยากำจัดศัตรูพืช และเครื่องจักรทางเกษตร เช่น รถไถเดินตาม รถอีแต่น เครื่องนวดข้าว และต้องมีการจ้างแรงงานเข้ามาช่วย ปัจจุบันในบ้านสมานมิตรมีรถอีแต่น และเครื่องนวดข้าว (เครื่องนวดข้าว) 13 เครื่อง มีรถไถเดินตามทั้งหมด 106 คัน และมีการเช่ารถเกี่ยวข้าวเข้ามาใช้ในการเก็บเกี่ยวข้าวแทนเครื่องนวด ซึ่งถูกและประหยัดเวลากว่า

จากวิถีการผลิตที่เปลี่ยนไปประกอบกับกระแสบริโภคนิยมที่แผ่เข้ามายังบ้านสมานมิตรทำให้ชาวบ้านเกือบทุกครัวเรือนต้องตกอยู่ในวงจรหนี้สิน ส่งผลให้ชาวบ้านต้องออกไปขายแรงงานต่างถิ่นมากขึ้น มีชาวบ้านประมาณ 11 คน ไปขายแรงงานต่างประเทศ (ที่ได้วันสิงคโปร์ ซาอุดีอาระเบีย) และประมาณ 90 กว่าคนไปขายแรงงานในเมือง (กรุงเทพฯ และตามเมืองใหญ่ ๆ) ดังนั้น จึงต้องมีการจ้างแรงงานเข้ามาช่วยในการผลิตและการเก็บเกี่ยวผลผลิต

4.3.4 โครงสร้างทางการปกครอง

ผู้นำหมู่บ้านสมานมิตรมีทั้งแบบแต่งตั้งและเลือกตั้งกันขึ้นโดยชาวบ้านเอง หรือจากทางราชการ ซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้ คือ

ประธานหมู่บ้าน เมื่อแรกเริ่มก่อตั้งหมู่บ้านสมานมิตรชาวบ้านพร้อมใจกันเลือกให้พ่อหนู หนูอินทร์ (มาจากจังหวัดขอนแก่น) ขึ้นมาเป็นประธานหมู่บ้านคนแรก (ระหว่างปี 2520-2521) ก่อนที่จะมีผู้ใหญ่บ้าน เนื่องจากพ่อหนูเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการประสานงานระหว่าง

ชาวอีสานที่ต้องการโยกย้ายมาตั้งหมู่บ้านแห่งใหม่ และเป็นผู้ประสานงานระหว่างราชการกับชาวบ้านที่ต้องการจัดตั้งหมู่บ้านอย่างเป็นทางการ นอกจากนี้ยังเป็นผู้ที่รวบรวมเงินจากชาวบ้านกลุ่มแรกเพื่อนำมาซื้อที่ดินเพื่อสร้างหมู่บ้านสมานมิตรขึ้นมาจนสำเร็จ

ไทยอาสาป้องกันชาติ หลังจากการก่อตั้งหมู่บ้านสมานมิตรในปี 2520 ทางราชการกระทรวงกลาโหม ได้มีคำสั่งให้มีการจัดตั้งกลุ่มเวรยามประจำ 4 จุด ๆ ละ 5 คน ต่อคืน เพื่อรักษาความปลอดภัยของหมู่บ้าน ชาวบ้านได้เข้ารับการฝึกอบรมไทยอาสาป้องกันชาติรุ่นแรกที่บ้านในปี 2520 และหัวหน้าไทยอาสาป้องกันชาติคนแรก ชื่อ นายบุญทา คำชู และปัจจุบันมีนายจรงค์ ทางสูงเนิน เป็นหัวหน้าไทยอาสาป้องกันชาติ

ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในหมู่บ้านตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน มักเป็นคนที่ชาวบ้านเคารพและศรัทธา หากผู้ใหญ่บ้านมีผลงานดี และชาวบ้านทุกคนนับถือก็อาจได้รับการเลือกตั้งขึ้นมาใหม่ได้ ผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้ประสานงานระหว่างหน่วยงานราชการกับลูกบ้าน การนำนโยบายจากราชการไปปฏิบัติในชุมชน ช่วยพัฒนาและดูแลความความสงบเรียบร้อยภายในหมู่บ้าน เช่น การเกิด การตาย ดูแลสำมะโนประชากรของลูกบ้าน การจัดงานบุญงานประเพณี การจัดทำโครงการพัฒนา เป็นต้น โดยจะมีผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านคอยให้ความช่วยเหลือทำเนียบผู้ใหญ่บ้านตั้งแต่การก่อตั้งหมู่บ้านสมานมิตรจนถึงปัจจุบันมีดังนี้

ตารางที่ 4.3 ทำเนียบผู้ใหญ่บ้านสมานมิตร

ลำดับ	ชื่อ - นามสกุล	ตำแหน่ง	ปีที่ดำรงตำแหน่ง
1.	พอหนู หนูอินทร์	ประธานหมู่บ้าน	2520-2521
2.	นายหมูน ชมภูวิเศษ	ผู้ใหญ่บ้าน	2521-2526
3.	นายสายทอง หาญสุริย์	ผู้ใหญ่บ้าน	2526-2530
4.	นายสุวรรณ อุตสาห์	ผู้ใหญ่บ้าน	2530-2531
5.	นายสายทอง หาญสุริย์ (ครั้งที่ 2)	ผู้ใหญ่บ้าน	2531-2536
6.	นายบุญเพ็ง จันทน์น้อย	ผู้ใหญ่บ้าน	2536-2543
7.	นายสังคม บัวคำโครต	ผู้ใหญ่บ้าน	2543-2545
8.	นายทองสุข เวียงอินทร์	ผู้ใหญ่บ้าน	2545-ปัจจุบัน

ที่มา : สัมภาษณ์ผู้นำชุมชนที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ แกนนำชาวบ้านทั้งหญิงและชาย,
วันที่ 6 เมษายน 2546

คณะกรรมการหมู่บ้าน บทบาทของคณะกรรมการหมู่บ้าน นับว่า มีความสำคัญมาก ในหมู่บ้าน ผู้ใหญ่บ้านจะเป็นประธานของคณะกรรมการหมู่บ้านโดยตำแหน่ง และมีกรรมการดูแลกิจการด้านต่าง ๆ โดยชาวบ้านจะเลือกตั้งกันขึ้นมาเอง ปัจจุบันคณะกรรมการหมู่บ้าน มีบทบาทหลักในการพัฒนาหมู่บ้าน และดูแลกิจกรรมของส่วนรวม ได้แก่ กลุ่มที่ได้รับงบประมาณ จากกองทุนต่าง ๆ เช่น กองทุนหมู่บ้าน กองทุน กข. คจ. ฯลฯ เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดในการ พัฒนาอาชีพและเป็นสวัสดิการในชุมชน รายชื่อคณะกรรมการชุดปัจจุบันมีดังนี้

ตารางที่ 4.4

รายชื่อคณะกรรมการหมู่บ้านสมานมิตร ปี 2546

ลำดับ	ชื่อ - นามสกุล	ฝ่าย
1.	นายทองสุข เวียงอินทร์	กิจการปกครอง
2.	นายอดุลย์ อนุอินทร์	กิจการปกครอง
3.	นายบำรุง วงศ์ศรีเทพ	กิจการปกครอง
4.	นายจักรพันธ์ ศรีตัน	พัฒนาส่งเสริมอาชีพ
5.	นายวิรัตน์ พรหมสอน	พัฒนาส่งเสริมอาชีพ
6.	นายสวຍ แดนอินทร์	พัฒนาส่งเสริมอาชีพ
7.	นายดำรงค์ ชาติไทยสงค์	รักษาความสงบ
8.	นายสุบัน แก้วดอนกู่	รักษาความสงบ
9.	นายฉวี แก้วดอนกู่	รักษาความสงบ
10.	นายอู้ง บัวจ้อย	การคลัง
11.	นายวิรัตน์ ศรีพุทธา	การคลัง
12.	นางประคอง มุสิกะบุญเลิศ	การคลัง
13.	นายคำคง แก้วพิลา	สาธารณสุข
14.	นายบุญมา ทับศรีแก้ว	สาธารณสุข
15.	นายประดิษฐ์ สมฤทธิ์	สาธารณสุข
16.	นายคำผาย ศรีตัน	การศึกษาและวัฒนธรรม
17.	นางทองพัน ชมภูวิเศษ	การศึกษาและวัฒนธรรม
18.	นางปราณี แก้วศิลา	สวัสดิการสังคม

ตารางที่ 4.4 (ต่อ)

ลำดับ	ชื่อ - นามสกุล	ฝ่าย
19.	นายน้อย ลายสีลา	สวัสดิการสังคม
20.	นางสมบท รุดไพโร	กิจการสตรี
21.	นางศุภกิจ ธรรมยุติสุวรรณ	กิจการสตรี

ที่มา : สัมภาษณ์ผู้นำชุมชนที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ แกนนำชาวบ้านทั้งหญิงและชาย,
วันที่ 6 เมษายน 2546

4.4 วัฒนธรรมชุมชนสมานมิตร

4.4.1 ลักษณะการสร้างบ้านเรือนและยุงฉาง

การสร้างบ้านเรือน

สำหรับชาวอีสานที่อพยพเข้ามาใหม่ จะมีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในหมู่คนอีสานด้วยกัน และคนคนเมือง โดยการช่วยกันลงแรงในการก่อสร้างบ้าน หลังจากที่ชาวอีสานได้เข้ามาอยู่รวมกันกับคนเมืองระยะหนึ่ง ก็ได้มีการเรียนรู้วัฒนธรรมของคนเมืองและนำวัฒนธรรมในการสร้างบ้านของคนเมืองเข้ามาผสมผสานกับวัฒนธรรมอีสาน ซึ่งพอจะสรุปลักษณะการสร้างบ้านเรือนของคนอีสานที่อพยพได้ 3 แบบ คือ

“กระท้อบข้าวคราว” เป็นลักษณะกระท่อมยกพื้น มีพื้นเป็นไม้ฟาก ฝาเป็นใบตองตึง และหลังคามุงแฝก การสร้างกระท้อบส่วนใหญ่ลงแรงงานกันโดยใช้เวลา 1 วันจึงเสร็จ ค่าใช้จ่ายในการสร้างกระท้อบไม่มีหรือมีก็น้อยมาก เพราะสามารถหาไม้ไผ่ที่มีอยู่มากมายตามธรรมชาติมาใช้ได้ หรือบางพื้นที่อาจต้องซื้อไม้ไผ่ ราคาลำละ 2-3 บาทเท่านั้น หลังจากอยู่อาศัยได้ประมาณ 2 ปี ชาวบ้านจึงสร้างบ้านลักษณะกึ่งถาวรหรือ “บ้านเก็บไม้” ซึ่งบ้านเก็บไม้นี้เป็นวัฒนธรรมของคนเมือง ซึ่งชาวอีสานเห็นว่าดีและเข้ากับลักษณะนิสัยและวิถีชีวิตของชาวอีสานที่สร้างบ้านแบบค่อยเป็นค่อยไป ไม้รีบร้อน

“บ้านเก็บไม้” เป็นลักษณะการสร้างบ้านโดยใช้เสาไม้ (แทนไม้ไผ่) พื้นบ้านเป็นไม้เนื้อแข็ง เช่น ไม้เต็ง ไม้รัง ไม้ตึง ไม้พลวงและไม้แดง สำหรับฝายังเป็นใบตองตึงหรือเป็นไม้แผ่น ส่วนหลังคาเป็นหญ้าคา สิ่งพิเศษสำหรับบ้านเก็บไม้ซึ่งเป็นวัฒนธรรมเหนือ ก็คือ เป็นบ้านที่เก็บและสะสมไม้โดยการไปเลื่อยไม้มาจากป่า เพราะในสมัยก่อนทางภาคเหนือยังมีป่าไม้เหลืออยู่มาก ชาวบ้านสามารถเลื่อยไม้ได้อย่างอิสระ หรือเมื่อมีเงินก็ซื้อไม้มาเก็บสะสมเอาไว้ได้จนบ้าน ซึ่งเป็น

ไม้ที่จะนำมาทำส่วนประกอบต่าง ๆ ของบ้าน (ถาวร) เช่น ไม้ทำเสา รอด คาน ช่อ พื้นบ้าน ฝ้าบ้าน การเก็บไม้นี้จะใช้เวลาการสะสมเป็นเวลานานหลายปี เพื่อเตรียมไว้สำหรับสร้างบ้านถาวรในอนาคตเมื่อมีการตั้งหลักแหล่งที่แน่นอนแล้ว ค่าใช้จ่ายในการสร้างบ้านเก็บไม้ รวมทั้งค่าอาหารการกินที่เอามาเลี้ยงในการสร้างบ้านเรือน เฉลี่ยประมาณหลังละ 1,000 บาท

“บ้านถาวร” ชาวอีสานจะเริ่มสร้างบ้านถาวรก็ต่อเมื่อแน่ใจว่าจะตั้งหลักแหล่งถาวรอยู่ในพื้นที่นั้น ๆ ซึ่งบ้านจะมีลักษณะที่คงทนแข็งแรงมากกว่าบ้าน 2 ลักษณะข้างต้น คือ มีเสาไม้จริง และส่วนประกอบของตัวบ้านส่วนใหญ่เป็นไม้ เช่น พื้นไม้ ฝาไม้ ช่อ คาน รอด จั่ว ฯลฯ ส่วนหลังคาในช่วงนั้นจนถึง ปี 2519 ยังเป็นหลังคามุงด้วยแฝก

นอกจากนี้ หลังจากที่ลูกแต่งงานแล้ว (โดยมากลูกเขยจะเข้ามาอยู่กับพ่อตาแม่ยาย) ครอบครัวของลูกจะอาศัยอยู่กับพ่อแม่ระยะหนึ่งจนกว่าพ่อแม่จะมั่นใจว่าครอบครัวของลูกพร้อมที่จะแยกบ้านได้แล้ว คือ รู้จักวิธีการใช้ชีวิตครอบครัว รู้จักวิธีการทำมาหากิน จึงจะแยกครอบครัวออกมาสร้าง “บ้านเหี่ยว” ซึ่งยังคงอยู่ในบริเวณใกล้เคียงกันกับบ้านพ่อแม่ ลักษณะของบ้านเหี่ยวจะคล้ายกับกิ่งกระต๊อบกับบ้านเก็บไม้ คือ บางบ้านพื้นเป็นไม้ บางบ้านพื้นเป็นไม้ฟาก หลังคามุงหญ้าคา ฝ้าบ้านเป็นไม้ฟากหรือตองตึง และครอบครัวจะสะสมไม้ไว้เรื่อย ๆ และปรับเปลี่ยนฝ้าหรือพื้นบ้านแบบค่อยเป็นค่อยไป เมื่อครอบครัวพร้อมจึงสร้างบ้านถาวร ส่วนครัวก็ยังคงใช้ครัวเดียวกันกับพ่อแม่ อาหารการกินก็จะกินด้วยกัน จะเห็นได้ว่าถาวรอยู่อาศัยของชาวบ้านจะเป็นลักษณะอุปถัมภ์ มีการพึ่งพาอาศัยกันตามแบบเครือญาติ และยังคงเอกลักษณ์ของชาวอีสานดั้งเดิมไว้ในบ้านสมานมิตรจนปัจจุบัน

ในส่วนของบทบาทหญิงชายในการลงแรงช่วยกันสร้างบ้านนั้น ผู้หญิงก็มาช่วยลงแรงเช่นเดียวกับแรงงานชาย แต่ลักษณะของงานแตกต่างกันไป คือ ผู้หญิงช่วยกันจักตอก ถักหญ้าคา (ไพคา) เอาไว้มุงหลังคาบ้าน ช่วยส่งไม้ และหญ้าคาให้กับพวกผู้ชายที่ทำงานอยู่ด้านบน และเตรียมหุงหาอาหารการกินเป็นต้น ฝ่ายชายจะทำงานที่หนักกว่า เช่น ขุดหลุม เสาบ้าน ทำจั่ว ยกจั่ว ยกเสา วางช่อ แป รอด คาน เลื่อยไม้ และช่วยกันตัดไม้ไผ่ แล้วตีเพื่อทำพื้นบ้าน ฝ้าบ้าน เป็นต้น จะเห็นว่าผู้หญิงและผู้ชายอีสานมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน แต่แบ่งแยกลักษณะงานกันอย่างถ้อยทีถ้อยอาศัย คือ ผู้หญิงทำงานเบา ส่วนผู้ชายทำงานที่หนักกว่าซึ่งผู้หญิงไม่สามารถทำได้

ข้อควรระวังในการสร้างบ้านเรือน คือ ตอกที่ใช้มัดหญ้าคาในการทำหลังคา หรือมัดฝ้าบ้าน ไม่ควรใช้ตอกที่ทำจากไม้ไผ่ชนิดที่เหนียวเกินไป เช่น ไม้ไร่ หรือไม้ไร่รอ เนื่องจากถ้าเกิดไฟไหม้บ้าน จะแกะเอาหลังคาหรือฝ้าบ้านออกมาไม่ได้และทำให้ไฟไหม้บ้านหมดทั้งหลังได้

ในการสร้างบ้านใหม่ชาวอีสานมีความเชื่อและพิธีกรรมต่าง ๆ ที่มีมาตั้งแต่ดั้งเดิม เช่น การยกเสาเอก (เสาเอก) และเสาขวัญ (คือ เสาที่ตั้งอยู่ตรงหัวนอน) เพื่อเป็นสิริมงคลแก่ครอบครัว โดยก่อนที่จะมีการยกเสาทั้ง 2 ต้น เจ้าบ้านจะจัดเตรียมหมาก พลู บุหรี่ กัล้วย ดอกไม้ กล้วย เทียน และเอาดินจากหลุมที่จะลงเสาทั้งสอง หลุมละ 1-2 กำมือ ห่อใส่ใบตอง แล้วนำดินที่ห่อแล้วไปไว้ที่อื่นให้ห่างจากหลุมทั้ง 2 สอง เพื่อเป็นการขอขมาแม่พระธรณี หรือเรียกว่า การย้ายแม่พระธรณี ซึ่งชาวอีสานมีความเชื่อว่า แม่พระธรณีจะช่วยให้การปลูกสร้างบ้านเป็นไปด้วยดี และคุ้มครองผู้อยู่อาศัยให้พบแต่สิ่งที่เป็นสิริมงคล ผู้ทำพิธีในการยกเสาเอกเสาขวัญ คือ "เจ้าบ้าน" หรือผู้อาวุโสที่เป็นที่นับถือของทุกคนมาเป็นผู้มาทำพิธีให้ก็ได้

การสร้างยุ้งฉาง

หลังจากที่ชาวอีสานอพยพได้สร้างกระท่อมเสร็จแล้ว สิ่งที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งที่ต้องรีบทำคือ ต้องรีบสร้างยุ้งฉางเพื่อเอาไว้เก็บข้าวและผลผลิตไว้กินตลอดทั้งปี ลักษณะของการสร้างยุ้งฉาง จะมีความคงทนถาวรกว่าบ้านในช่วงที่อพยพเข้ามาตั้งรกรากในครั้งแรก ดังนั้น วัสดุในการก่อสร้างยุ้งฉาง ส่วนใหญ่จะเป็นไม้เนื้อแข็งที่มีความทนทาน เช่น ไม้เบญจพรรณ ซึ่งเอามาทำเป็นพื้นและฝาของยุ้งฉาง เนื่องจากสามารถป้องกันนก หนูหรือแมลงต่าง ๆ ไม่ให้เข้าไปกัดกินข้าวในยุ้งฉางได้ หรือเมื่อฝนตกแดดออกยุ้งฉางที่ถาวรจะช่วยป้องกันไม่ให้ข้าวเกิดความเสียหายได้ จะเห็นได้ว่าวัฒนธรรมอีสานจะให้ความสำคัญกับเรื่องปากท้องของครอบครัวมาก เพราะนอกจากจะทำให้มีข้าวเก็บไว้กินตลอดทั้งปีแล้ว ข้าวส่วนที่เหลือยังสามารถเก็บไว้ขายได้ ยามยากอีกด้วย

4.4.2 วิวัฒนาการของการสร้างบ้านเรือน

วิวัฒนาการของการสร้างบ้านเรือนในหมู่บ้านสมานมิตรมีดังนี้

ปี 2520 เป็นการสร้างบ้านชั่วคราวในลักษณะกระท่อม และบ้านเก็บไม้ หลังคาเป็นแฝกหรือหญ้าคา

ปี 2521 หลังคาบ้านเริ่มเปลี่ยนแปลงจากหลังคาที่มุงด้วยหญ้าคาเปลี่ยนเป็นหลังคาสังกะสี ในปริมาณที่เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ

ปี 2532 ผู้ที่สร้างบ้านปูนชั้นเดียวเป็นหลังแรกในหมู่บ้านได้แก่ พ่อปรีชา บุญปัน (ซึ่งสร้างโดยใช้งบประมาณทั้งหมด 140,000 บาท)

ปี 2533 ในช่วงปีนี้เองรัฐบาลชาติชาย ชุณหะวัณ มีนโยบายปิดป่า ดังนั้น ไม้จึงมีราคาสูงขึ้นมาก ทำให้คนในหมู่บ้านหันมาปลูกสร้างบ้านในลักษณะยกพื้นครึ่งปูนครึ่งไม้มากขึ้น

ปัจจุบันบ้านที่ปลูกด้วยไม้และปูนมีจำนวน 60 หลัง ราคาประมาณหลังละ 100,000 -150,000 บาท (ราคานี้ไม่รวมค่าไม้ต่าง ๆ ที่ชาวบ้านเก็บสะสมไว้) บ้านที่ปลูกด้วยปูนล้วนมีจำนวน 11 หลัง ราคาประมาณหลังละ 350,000 บาท ปัจจุบันยังมีบ้านที่มุงหลังคาด้วยแฝกอยู่ประมาณ 2-3 หลัง และมีบ้านที่มุงหลังคาด้วยกระเบื้อง จำนวน 4 หลัง

จากการสอบถามชาวบ้าน พบว่า การสร้างบ้านเรือนของคนในหมู่บ้านสมานมิตรส่วนใหญ่จะไม่ค่อยมีหนี้สิน เนื่องจากโครงสร้างทางวัฒนธรรมที่มีมาตั้งแต่ดั้งเดิม คือ ก่อนจะสร้างบ้านถาวรชาวบ้านต้องทำการสะสมไม้ไว้ให้พอเพียงก่อน เมื่อมีความพร้อมจึงเริ่มสร้างบ้านถาวร โดยบางบ้านอาจยังสร้างไม่เสร็จสมบูรณ์แต่จะทำการต่อเติมไปเรื่อย ๆ จนกลายเป็นบ้านที่สมบูรณ์ในที่สุด (อาจใช้เวลา 5-6 ปี หรือมากกว่านั้น แล้วแต่ฐานะทางเศรษฐกิจของแต่ละครัวเรือน)

4.4.3 การจัดระบบความสัมพันธ์ระดับพื้นฐาน

ชาวอีสานได้จัดระบบความสัมพันธ์ระดับพื้นฐานของชาวบ้านเป็น คุ่มบ้าน ผู้อยู่ภายใต้คุ่มบ้านเดียวกัน ประกอบด้วยคนที่เกี่ยวข้องเป็นเครือญาติกัน หรือร่วมผีปู่ตาเดียวกันมาก่อน แล้วอพยพโยกย้ายมาตั้งบ้านเรือนอยู่ด้วยกัน ผู้อาวุโสที่สุดแห่งสายตระกูลที่ผู้คนในคุ่มบ้านเคารพนับถือก็จะถูกยกขึ้นเป็น “เจ้าโคตร” ในขณะที่เดียวกันในบรรดาผู้คนแห่งคุ่มบ้านเดียวกัน ผู้ใดมีความรู้ความชำนาญ มีภูมิปัญญาเฉพาะทางก็ได้รับการยอมรับนับถือและยกย่องเป็นผู้นำทางด้านต่าง ๆ ที่สำคัญ คือ จำบ้าน ที่เป็นผู้มีภูมิปัญญารอบรู้เรื่องชีวิตสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมผ่านร้อนผ่านหนาวมามากพอ เมื่อได้รับการยกขึ้นเป็นจำบ้าน ก็จะปกครองลูกบ้านโดยมีกลุ่มหรือสภาผู้เฒ่าให้คำปรึกษา ให้ความช่วยเหลือโดยใช้หลักคุณธรรม ส่วนผู้มีภูมิปัญญาที่มีความชำนาญเฉพาะทางจะมีอยู่หลายคน สุดแต่ความถนัดเฉพาะตน ได้แก่ หมอธรรม หมอยา หมอส่อง หรือหมอผีฟ้า หมอแคน หมอลำ ในการดำเนินชีวิต คนในชุมชนต้องพึ่งพาผู้ที่เป็น “หมอ” เหล่านี้ ซึ่งล้วนเป็นผู้มีภูมิปัญญาลักษณะต่าง ๆ กัน คติธรรมดังกล่าวนี้ จะเห็นได้ว่า ชาวบ้านอีสานระดับหมู่บ้านจัดความสัมพันธ์ของตนให้มีผู้นำชาวบ้านสองแบบ คือ ผู้นำโดยอาวุโสตามระบบเครือญาติ กับผู้นำตามลักษณะภูมิปัญญา ความรู้ความสามารถพิเศษเฉพาะตน และด้วยระบบที่มีการพึ่งพากันเองในคุ่มบ้าน หรือระหว่างคุ่มบ้านใกล้เคียง หมู่บ้านอีสานจึงสามารถพึ่งพาตนเองและตัดสินใจแก้ปัญหาของตนเองได้ตลอดมาในการดำรงอยู่ แม้จะมีความผันผวนเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และทางสังคมเหมือนดังที่เกิดขึ้นกับชาวบ้านทั่วไปในเมืองใหญ่และในทุกภูมิภาค“ (เอกวิทย์ ณ ถลาง. 102-130 ; อ้างถึงใน วิถีไทย ภูมิปัญญาสู่ชุมชนบูรณาการ. 55-79)

จากบทความของ เอกวิทย์ ณ ถกลาง จะเห็นได้ว่ามีความสอดคล้องกับวิถีการดำเนินชีวิตของชุมชนสมานมิตร การที่ชาวอีสานซึ่งมีพื้นเพมาจากหลากหลายจังหวัดมาอยู่รวมกันและสามารถดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกันในชุมชนได้อย่างสงบสุข มีความเอื้ออาทรและสามัคคีกันในกลุ่มเครือญาติและหมู่เพื่อนบ้านได้นั้น เนื่องจากชาวอีสานมีผู้นำอาวุโสตามระบบเครือญาติกับผู้นำตามลักษณะภูมิปัญญา รอบรู้ และมีความชำนาญเฉพาะทาง ซึ่งชาวบ้านทุกคนยกย่องให้ความเคารพนับถือและมีบทบาทที่สำคัญทางสังคม การปกครอง เศรษฐกิจและวัฒนธรรมในชุมชน ซึ่งพอจะสรุปความสัมพันธ์ระดับพื้นฐานของชาวบ้านได้ดังนี้

“จ้่าบ้าน” หรือ “เฒ่าจ้่า”

จ้่าบ้านหรือเฒ่าจ้่า คือ ผู้นำทางวัฒนธรรม เป็นผู้ที่มีภูมิปัญญารอบรู้เรื่องชีวิต สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรม เป็นผู้อาวุโสที่ทรงคุณธรรมมีจิตใจโอบอ้อมอารี และเป็นที่เคารพศรัทธาของชาวบ้าน นอกจากนี้ยังเป็นผู้ที่สามารถติดต่อกับอำนาจเหนือธรรมชาติได้ เช่น ผีปู้ตาหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายได้ จ้่าบ้านจะปกครองลูกบ้านโดยใช้หลักคุณธรรมและเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการประกอบพิธีกรรมตามประเพณีต่าง ๆ ในชุมชน เช่น การตั้งศาลหลักบ้าน การทำบุญเบิกบ้าน การเสี่ยงทายตามความเชื่อของชาวอีสาน ฯลฯ ซึ่งจะได้กล่าวถึงในหัวข้อวัฒนธรรมอีสาน

ตั้งแต่เริ่มก่อตั้งบ้านสมานมิตรในปี พ.ศ. 2520 จนถึงปัจจุบัน ชุมชนสมานมิตรมี “จ้่าบ้าน” 2 คน คนแรก คือ พ่อใหญ่ชำ ลายศิลา (มาจากจังหวัดขอนแก่น) เป็นจ้่าบ้านช่วงปี 2520-2534 (14 ปี) เมื่อพ่อใหญ่ชำจะย้ายออกจากหมู่บ้านได้มีการปรึกษารื้อหรือกับผู้อาวุโสในหมู่บ้าน และได้เชิญให้ พ่อคำลา แก้วศิลา (มาจากจังหวัดกาฬสินธุ์) ขึ้นมาเป็นจ้่าบ้านต่อจากตนเอง ซึ่งพ่อคำลาเป็นจ้่ามาตั้งแต่ช่วงปี 2535-ปัจจุบัน

เจ้าโคตร

เจ้าโคตร คือ ผู้อาวุโสที่สุดแห่งสายตระกูลที่ผู้คนในชุมชนเคารพนับถือ มีบทบาทในการปกครองลูกหลานให้เกิดความสามัคคีกัน ตัวอย่างเช่น หากลูกหลานของตระกูลหนึ่งไปมีเรื่องกับอีกตระกูลหนึ่ง ผู้อาวุโสของแต่ละตระกูลจะเข้ามาช่วยเจรจาไกล่เกลี่ยให้ลูกหลานตกลงกันด้วยดีโดยไม่จำเป็นต้องมีเรื่องราวใหญ่โต เช่น ให้มีการขอขมากัน เป็นต้น

ในช่วงสงกรานต์ลูกหลานบ้านสมานมิตรมักจะไปรดน้ำดำหัวเจ้าโคตรของสายตระกูลต่าง ๆ ในชุมชน เจ้าโคตรบางคนเป็นผู้มีบทบาทที่สำคัญในชุมชน เช่น กรรมการวัด กรรมการการศึกษา และกรรมการต่าง ๆ ในชุมชนอีกมากมาย และบางคนได้รับเลือกตั้งให้อยู่ในโครงสร้างการปกครองของรัฐ เช่น เป็นผู้ใหญ่บ้าน ดังนั้น บทบาทหลักของเจ้าโคตรก็คือ การทำให้ชุมชนเกิดความสามัคคีและอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข

หมู่บ้านสมานมิตร มีตระกูลใหญ่ ๆ อยู่ 4 ตระกูล ได้แก่ “ตระกูลศรีตัน” มาจากจังหวัดขอนแก่น “ตระกูลหาญสุริย์” มาจากจังหวัดขอนแก่น “ตระกูลชมภูวิเศษ” มาจากจังหวัดร้อยเอ็ด “ตระกูลบัวคำโคตร” มาจากจังหวัดกาฬสินธุ์

หมอสมนไพร

หมอสมนไพรมีความสำคัญสำหรับชาวบ้านสมานมิตรในช่วงแรก ๆ ที่ระบบสาธารณสุขยังไม่เจริญก้าวหน้า เป็นผู้ที่มิถุมิปัญญาในการใช้สมุนไพรในการรักษาโรคต่าง ๆ ให้คนในชุมชนยามเจ็บไข้ได้ป่วย หมอสมนไพรในบ้านสมานมิตร ได้แก่ พ่อใหญ่พิมพ์ แก้วศิลา มาจากจังหวัดกาฬสินธุ์ เป็นผู้อาวุโสที่สุดในหมู่บ้าน (เสียชีวิตในปี 2542 อายุ 96 ปี) ซึ่งภูมิปัญญาทางสมุนไพรบางอย่างได้ถูกถ่ายทอดมายังลูกชายของท่าน ได้แก่ พ่อคำศิลา แก้วศิลา (จำบ้านคนปัจจุบัน)

ปัจจุบันการรักษาโรคโดยสมุนไพรไม่ค่อยเป็นที่นิยมในบ้านสมานมิตร เนื่องจากการสาธารณสุขก้าวหน้าขึ้น มีอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) สถานีอนามัย และโรงพยาบาล คนจึงนิยมใช้การรักษาโดยหมอแผนปัจจุบันมากกว่า นอกจากนี้ตัวยาสมุนไพรบางตัวที่มีในภาคอีสานไม่สามารถหาได้ทางภาคเหนือ ทำให้การปรุงยาสมุนไพรไม่ครบสูตร จึงทำให้ไม่มีการสานต่อภูมิปัญญาด้านสมุนไพร

หมอต้าแย

เดิมการทำคลอดจะทำโดยหมอต้าแย ซึ่งหมอต้าแยประจำหมู่บ้านมี 2 คน คือ พ่อใหญ่คำลา แก้วศิลา (จำบ้านคนปัจจุบัน) และแม่มาลา ชังภูเขียว (มาจากจังหวัดขอนแก่น) การเรียกหมอต้าแยมาช่วยทำคลอดนั้น ส่วนใหญ่จะเรียกหมอที่อยู่ใกล้บ้านเป็นสำคัญ ส่วนค่าใช้จ่ายนั้นก็แล้วแต่ชาวบ้านจะให้หรือไม่ให้ก็ได้

ในการทำคลอด หมอต้าแยจะช่วยนวดท้องให้ เมื่อเด็กคลอดออกมาแล้วก็จะใช้ฝ้ายมัดสายสะดือแล้วใช้ผิวไม้ไผ่คม ๆ หรือเปลือกหอยกาบตัดสายสะดือ เพราะไม่มีสัณนิม หลังจากนั้นก็เอารกเด็กใส่เกลือห่อใบตองสดแล้วนำไปฝังไว้ใต้บันไดบ้าน ก่อกองไฟไว้บนหลุมที่ฝังรกเพื่อกันไม่ให้สุนัขหรือสัตว์อื่น ๆ มาขุดไปกิน พิธีกรรมหลังจากเด็กเกิดได้ 3 วัน คนเฒ่าคนแก่จะผูกข้อมือให้เด็กด้วยสายสิญจ์เพื่อเป็นการรับขวัญ ส่วนแม่ต้องอยู่ไฟ (ภาษาอีสานเรียกว่า นอนสะแนนกำ) ประมาณ 7-15 วัน

ปัจจุบัน ชาวบ้านนิยมไปคลอดลูกที่โรงพยาบาล แต่ยังคงกลับมาอยู่ไฟที่บ้านต่ออีก 7-15 วัน ตามความเชื่อเดิม เพราะเชื่อว่าแม่จะมีสุขภาพดีถ้าได้อยู่ไฟ ส่วนอาหารการกินก็ไม่เคร่งครัดมากเหมือนสมัยก่อน

หมอลำ

เมื่อแรกย้ายเข้ามาบ้านสมานมิตรใหม่ชาวบ้านยังนิยมดูหมอลำ ซึ่งในบ้านสมานมิตรมีหมอลำ 2 คณะ ได้แก่ คณะพรเสน่ห์ รุ่งรำเพลิน มีสมาชิก 21 คน มีความชำนาญด้านการแหล่เพลงเพื่อความบันเทิง และคณะ ส. บันเทิงศิลป์ มีสมาชิก 19 คน มีความชำนาญด้านการแหล่กลอน โดยมีคติสอนใจด้วย (นำโดยพ่อสวย มูลวิธา) ซึ่งหมอลำทั้งสองคณะนี้จะตระเวนไปแสดงทั่วทั้งภาคเหนือตามหมู่บ้านที่มีคนอีสานอาศัยอยู่ ต่อมาเมื่อมีวงดนตรีลูกทุ่ง และวงสตริงต่าง ๆ เกิดขึ้น คนหนุ่มสาวก็หันไปนิยมเพลงลูกทุ่งหรือสตริง และซื้อเทปเพลงมาฟังกันมากกว่า จึงทำให้ความนิยมดูหมอลำลดลงไปเรื่อย ๆ จนในที่สุดคณะหมอลำเหล่านี้ต้องเลิกไปและไม่มีการสานต่อเพราะเด็กรุ่นใหม่ไม่ให้ความสนใจ

4.4.4 วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมและประเพณีอีสาน

ถึงแม้ชุมชนสมานมิตรจะไม่ได้อาศัยอยู่ในภาคอีสานแล้วก็ตาม แต่ชุมชนยังคงมีการอนุรักษ์และสืบสานขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมอีสานแบบดั้งเดิม และความเชื่อทางพุทธศาสนาไว้ ซึ่งขนบธรรมเนียมประเพณีความเชื่อเหล่านี้ ถือได้ว่ามีบทบาทสำคัญอย่างมากในการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน เนื่องจากสิ่งเหล่านี้เป็นสื่อกลางในการเชื่อมความรัก ความสามัคคี ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความเอื้ออาทร และการช่วยเหลือเกื้อกูลกันระหว่างเครือญาติและคนในชุมชน ชุมชนสมานมิตรมีการทำบุญและมืงานประเพณีร่วมกันเกือบตลอดทั้งปี ซึ่งพอสรุปงานประเพณีต่าง ๆ ในรอบปีที่มีความเชื่อมโยงกับวิถีการผลิตได้ดังต่อไปนี้

ตารางที่ 4.5

งานประเพณีในรอบปีของหมู่บ้านสมานมิตร

เดือน	ประเพณี	การผลิต
มกราคม		ช่วงเก็บเกี่ยวข้าว
กุมภาพันธ์	“วันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3”	การบอกกล่าวแม่พระธรณี ให้ทำนาได้ผลดี
	“บุญข้าวจี่ หรือบุญสู่วัวข้าว” วันเพ็ญเดือน 3	หลังการเก็บเกี่ยวข้าว มีพิธีการกินข้าวใหม่
มีนาคม	“บุญผาเวทย์” ช่วง เดือน 4-6 (มีนาคม ถึงพฤษภาคม)	

ตารางที่ 4.5 (ต่อ)

เดือน	ประเพณี	การผลิต
เมษายน	“เทศกาลสงกรานต์” 13-15 เมษายน	
พฤษภาคม	“บุญเบิกบ้าน หรือ เลี้ยงตาปู่ บ้าน หรือ เลี้ยงตาแฮก”	เริ่มทำนาช่วง พฤษภาคม ถึง ธันวาคม เดือน 6 เตรียมทำ/ซ่อมเครื่องมือการผลิต (คันไถ คราด ฯลฯ)
มิถุนายน	“บุญบังไฟ (บุญพญามาร) เดือน 6-7 “การลงแขก”	เริ่มดำนา
กรกฎาคม	“เข้าพรรษา” เพ็ญเดือน 8	
สิงหาคม	“ข้าวประดับดิน” เพ็ญเดือน 9	
กันยายน	“บุญข้าวสาก” เพ็ญเดือน 10	
ตุลาคม	“ออกพรรษา”	
พฤศจิกายน	“งานบุญกฐิน” ช่วงเพ็ญเดือน 11 ถึงเพ็ญเดือน 12	เก็บเกี่ยวข้าว ช่วงพฤศจิกายนถึงกุมภาพันธ์
ธันวาคม		เก็บเกี่ยวข้าว

ที่มา: สัมภาษณ์ผู้อาวุโส และแกนนำชาวบ้านทั้งหญิงและชาย วันที่ 6 เมษายน 2546

ประเพณีอีสานส่วนใหญ่มีพื้นฐานมาจากหลักความเชื่อทางพุทธศาสนา และประเพณีบางอย่างมีความเชื่อมโยงและสอดคล้องกับวิถีการผลิตของชุมชนซึ่งได้แก่ บุญเบิกบ้าน บุญสู่ขวัญข้าวหรือบุญปั้นข้าวจี บุญบังไฟ ประเพณีบางอย่างแสดงถึงความกตัญญูต่อบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้วหรือผีปู่ตา ได้แก่ บุญเบิกบ้าน บุญผาเวทย์ บุญข้าวสาก บุญผ้าป่า บุญกฐิน และประเพณีที่แสดงความเคารพนับถือและความกตัญญูต่อญาติผู้ใหญ่ปัจจุบัน ได้แก่ งานบุญสงกรานต์ นอกจากนี้ประเพณีที่แสดงถึงความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อผู้อื่น เช่น ฝั่ไม่มีญาติ ได้แก่ บุญข้าวสาก และข้าวประดับดิน รายละเอียดเพิ่มเติมของประเพณีต่าง ๆ มีดังนี้

วันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3

ในวันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 ของทุกๆปี เป็นช่วงที่บางบ้านยังทำการเก็บเกี่ยวหรือบางบ้านเก็บเกี่ยวเสร็จแล้ว ชาวบ้านทั้งหญิงและชาย (ส่วนใหญ่จะเป็นผู้หญิง) จะหาบหรือกำเอาปุ๋ยคอก (ปุ๋ยขี้วัว ขี้ควาย) และขี้เถ้า ไปกอง หว่าน หรือหยอดไว้ที่นาของตนเอง และอธิษฐานบอกกล่าวแม่พระธรณีให้เป็นสักขีพยานที่ลูกหลานได้เอาปุ๋ยคอกมาให้แล้ว และขอให้ท่านช่วยปกป้องรักษาให้ทำนาได้ผลดี และไร่นามีความอุดมสมบูรณ์ ชาวบ้านสามารถทำช่วงใดของวันก็ได้แต่จะต้องทำภายในวันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 เท่านั้น และจะต้องสังเกตดูท้องฟ้า ถ้าฟ้าสว่างทั้งวัน หมายถึงฝนฟ้าจะตกดี หรือถ้าอากาศครึ้มฟ้าครึ้มฝนก็เป็นฤกษ์ดีเหมือนกันว่าฝนฟ้าจะตกดี มีคำอีสานโบราณกล่าวไว้ในวันนี้ว่า “กบปมีปาก นากบมีกัน” ซึ่งหมายถึงว่า การเก็บเกี่ยวข้าวในนาจะไม่มีศัตรูพิษมาทำลายผลผลิตของชาวบ้าน ทำให้ได้ผลผลิตเต็มเม็ดเต็มหน่วย

บุญสูขวัญข้าวหรือบุญข้าวจี

จะทำการในวันเพ็ญเดือน 3 หลังการเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จหรือที่เรียกกันว่า “ข้าวใหม่” จะใช้พราหมณ์หรือหมอขวัญมาเป็นผู้ทำพิธีสูขวัญข้าวของที่ใช้ในพิธีบวงสรวงได้แก่ เหล้า บุหรี่ ไก่ ฐูปเทียน และมีการสวดขอคุณแม่พระโพสพ เจ้าที่เจ้าทาง ปัจจุบันทำกันน้อยลงแต่บางครอบครัวยังทำอยู่โดยเปลี่ยนเป็นการทำบุญตักบาตรข้าวที่วัด ซึ่งเรียกว่า “บุญข้าวจี” ชาวบ้านจะนำข้าวใหม่ (ข้าวเปลือก) ไปทำบุญที่วัดตามศรัทธาตั้งแต่ 3-5 ถัง โดยเชิญพราหมณ์มาทำพิธีสูขวัญข้าวและทำพิธีถวายข้าวเปลือกให้กับวัด แล้วแต่ละบ้านกลับมาทำข้าวเกรียบว่าที่ทำจากข้าวใหม่ ส่วนข้าวที่ชาวบ้านทำบุญถวายให้วัดนั้น คณะกรรมการวัดจะตั้งราคาขายในราคาถูกเพื่อให้คนที่ขาดแคลนข้าวหรือไม่มีข้าวกินได้ซื้อข้าวไว้กินในครัวเรือน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวบ้านหรือคนเฒ่าคนแก่ที่ไม่ได้ทำนา

บุญผาเวทย์ หรือ บุญเทศน์มหาชาติ

จะทำช่วง เดือน 4-6 (ช่วงมีนาคม ถึงพฤษภาคม) จุดประสงค์เพื่อทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ญาติพี่น้องที่ล่วงลับไปแล้วและเป็นการบำเพ็ญทาน ถือเป็นการทำบุญใหญ่ในรอบปี จะมีการทำพิธี 3 วัน 3 คืน มีขบวนแห่ผ้ายาววาดเป็นรูปพระเวสสันดรชาดกครบทุกตอน และมีพระเทศน์ มีทั้งคนเฒ่าคนแก่และคนหนุ่มสาวเข้าฟังพระเทศน์

อุปกรณ์ที่ใช้ในการทำบุญ มีของใช้ในครัวเรือนทุกอย่าง เช่น กระจตข้าว อาหาร คาวหวาน หม้อข้าวหม้อแกง ครก สาก ข้าว หินฝนมีด มีด ถ้วย จาน ชาม ช้อน พริก เกลือ ปลา ร้า แจ่วบอง ผ้าทอ หมอนขิด ตะข่อง ขนมห่ม เข็ม ด้ายมัดมือ ผู้หญิงจะเตรียมของใช้ในครัวเรือนและเตรียมของที่ต้องใช้ฝีมือ เช่น ทอผ้าขาวม้า ทำหมอนขิด เอาไขผึ้งมาทำเทียน ส่วนผู้ชายช่วยเตรียมของใช้ที่ต้องใช้แรงงาน เช่น ทำตะข่อง ตัดต้นอ้อย ก่อนจะถึงวันจริง 15 วันทั้งผู้หญิงและผู้ชาย

จะช่วยกันเตรียมเครื่องจักสานสำหรับห้อยประดับในงาน ซึ่งทำจากใบหม่อน ต้นโสน ใบตาล ใบลาน ตัดเป็นรูปดอกไม้ ฯลฯ และก่อนถึงวันจริง 1 วัน ผู้ชายจะเตรียมเอาผ้าที่วาดรูป พระพุทธเจ้าครบทุกชาติมาซึ่ง ส่วนผู้หญิงจะเอาดอกไม้มาประดับตกแต่ง ในวันจริงจะมีผู้มีจิตศรัทธาจากหมู่บ้านอื่น ๆ มาร่วมด้วย โดยจะนำผ้าป่ามาสมทบ เรียกว่า “กัณฑ์หลอน หรือกัณฑ์สมทบ” ชาวบ้านจะจับฉลากว่าได้กัณฑ์ไหนและพระองค์ใดรับผิตชอบ คนที่จับฉลาก ก็ต้องฟังเทศน์ในกัณฑ์ที่ตัวเองจับฉลากได้ เมื่อฟังเสร็จก็ถวายของให้พระที่เป็นเจ้าของกัณฑ์นั้น ๆ ช่วงกลางวันทุกบ้านต้องเตรียมอาหารเย็นไว้เพื่อแขกและญาติที่มาเยี่ยมบ้าน

ปัจจุบันในบ้านสมานมิตรยังมีงานบุญผาเวทย์อยู่ แต่จะทำแบบย่อ ๆ เนื่องจากอุปกรณ์ที่ต้องใช้ในพิธีไม่สมบูรณ์แบบ เช่น ภาพวาดพระเวศสันดรชาดกบนผืนผ้าใบ

ประเพณีสงกรานต์ (13-15 เมษายน) ปัจจุบันได้มีการผสมผสานประเพณีอีสานและเหนือเข้าด้วยกัน โดยมีรายละเอียดดังนี้

13 เมษายน	วันสังขารล่องหรือวันสารล่อง	โดยมากชาวบ้านจะอยู่บ้าน หรือไปกินไปเที่ยวเล่นกับเพื่อน ๆ หรือกินเลี้ยงกันที่บ้าน
14 เมษายน	วันเนา	ห้ามดำหรือว่ากล่าวกันในวันนี้ ชาวบ้านจะห่อขนมข้าวต้มกินอยู่บ้าน ประมาณ 3 โมงเย็นจะเตรียมน้ำหอมไปสรงน้ำพระพุทธรูป และมีการก่อเจดีย์ทรายที่วัด
15 เมษายน	วันพระยววัน	ชาวบ้านจะไปทำบุญที่วัด ถือเป็นวันดีของปี เมื่อเสร็จแล้วมีการสรงน้ำพระสงฆ์ เล่นรดน้ำและกินเลี้ยงกัน
16 เมษายน	วันปากปี	ชาวบ้านจะกินเลี้ยง ไปเที่ยวเล่นรดน้ำอวยพรและเยี่ยมญาติ
17 เมษายน	วันปากเดือน	เป็นวันสิ้นสุดเทศกาลสงกรานต์

คณะกรรมการหมู่บ้านจะประชุมกันและกำหนดวันดำหัวผู้เฒ่าร่วมกัน เช่น ดำหัวผู้ใหญ่บ้าน นายอำเภอ เจ้าคณะอำเภอ เจ้าคณะตำบล ชาวบ้านจะเดินทางไปด้วยกัน 2-3 คันรถปิ๊กอัพ เพื่อไปรดน้ำดำหัวผู้ใหญ่ ส่วนเด็ก ๆ และคนหนุ่มคนสาวจะไปเที่ยวเล่นสาดน้ำในหมู่บ้านและตามหมู่บ้านอื่น ๆ สำหรับคนอีสานที่ไปทำงานกรุงเทพฯ หรือที่อื่น ๆ จะกลับมารวมญาติพี่น้องเกือบทั้งหมด และโดยมากจะจัดผ้าป่ากลับมาทำบุญที่บ้าน เงินทำบุญผ้าป่าที่ได้ก็จะนำไปสมทบสร้างหรือต่อเติมส่วนต่าง ๆ ของวัดในหมู่บ้าน

บ้านสมานมิตรเริ่มมีการจัดผ้าป่าครั้งแรกในปี 2532 โดยพระมหาสุรพล (เกิดที่บ้านสมานมิตร แต่ปัจจุบันย้ายไปอยู่ที่วัดในจังหวัดราชบุรี) ได้จัดผ้าป่ากลับมาสร้างกุฏิให้วัดสมานมิตร และต่อจากนั้นมาคนบ้านสมานมิตรที่ออกไปขายแรงงานต่างถิ่นก็มีการจัดผ้าป่า

สามัคคีกลับมาช่วงสงกรานต์ทุกปี ได้เงินประมาณ 30,000-50,000 บาท ก็นำไปสมทบต่อเติม ส่วนต่าง ๆ ของวัด

บุญเบิกบ้าน หรือเลี้ยงตานูบ้าน วันขึ้น 15 ค่ำเดือน 6 จะทำพิธีรวมทั้งหมู่บ้าน เพื่อเป็นการขอพรจากเจ้าพ่อหลักบ้านให้คุ้มครองชาวบ้านให้อยู่เย็นเป็นสุข ตอนเย็นก่อนวันขึ้น 15 ค่ำ 1 วัน ทุกบ้านจะล้อมสายสิญรอบบ้านต่อ ๆ กันไป แล้วเจ้าบ้านจะทำพิธีบอกกล่าวศาลหลักบ้านโดยใช้ดอกไม้ ธูป เทียน อย่างละ 5 คู่ (ขึ้น 5)

ตอนเช้ามีการตักบาตรโดยนิมนต์พระมากลางบ้าน ชาวบ้านจะเอากาบกล้วยเย็บเป็นกระทง เอาตะไคร้ทำเป็นตัวคนตามจำนวนคนในครัวเรือน บันบัวควาย สัตว์เลี้ยงตามจำนวนที่มีใส่ในกระทง แต่ละครอบครัวเตรียมอาหารสำหรับทำบุญตักบาตร หลังจากพระฉันจังหันเข้าเสร็จก็รดน้ำมนต์ให้ชาวบ้านและแยกย้ายกันกลับบ้าน โดยเอากะทงกลับมาด้วยและเอาไปวางไว้นอกเขตรั้วบ้านเพื่อเป็นการสะเดาะเคราะห์

ตอนเย็นประมาณ 1-2 ทุ่ม ชาวบ้านไปฟังพระสวดที่วัด โดยจะเก็บก้อนกรวด 1 กำมือเพื่อเอาไปให้พระปลุกเสก เมื่อชาวบ้านกลับมาถึงบ้านก็จะโยนก้อนกรวดเหล่านั้นขึ้นบนหลังคาบ้าน เพื่อเป็นการปัดเป่าเอาสิ่งไม่ดีให้ออกไปจากบ้าน

ในอดีตมีการ “เลี้ยงผีตาแฮก” ด้วย ซึ่งเป็นพิธีที่ทำที่หน้าของแต่ละบ้าน จะเซ่นไหว้ด้วยเหล้า ไก่ตัว (ไก่ต้มใส่ตะไคร้) เทียน 2 เล่ม ดอกไม้ 2 ดอก และเชิญให้จ้มาทำพิธีให้ที่ตูปนาเพื่อความศิริมงคลของครัวเรือนก่อนลงมือทำการผลิต การเลี้ยงผีตาแฮกหายไปประมาณ 20 ปีที่แล้ว ปัจจุบันไม่มีการเลี้ยงผีตาแฮกที่สมานมิตร

บุญบังไฟ หรือบุญพญามาร ช่วงเดือน 6-7 เป็นประเพณีอีสานดั้งเดิมเพื่อขอฝนจากพญาแถน ให้ดลบันดาลให้ฝนตกต้องตามฤดูกาลและเพียงพอตลอดฤดูกาลทำนา ปัจจุบันชาวบ้านสมานมิตรยังสืบสานประเพณีนี้อยู่ โดยชาวบ้านจะประดิษฐ์บังไฟและทำการแข่งขันกันระหว่างชาวบ้านที่อาศัยอยู่ใน 4 เขตของบ้านสมานมิตร

เข้าพรรษา ชุมชนสมานมิตรยังคงสืบสานประเพณีการแห่เทียนพรรษา เช่นเดียวกับตอนที่ยังอยู่ที่อีสาน

ข้าวประดับดิน เพ็ญเดือน 9 เป็นการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ผีที่ไม่มีญาติ ตอนเย็นก่อนวันเพ็ญ 1 วัน แม่บ้านและสมาชิกในครอบครัวจะเตรียมข้าวเหนียวปั้นราว 1,000 ก้อน แล้วเอาไปแต้มสีดำจากดินหม้อ สีเหลืองจากขมิ้น และสีแดง โดยทำที่บ้านใครบ้านมัน พอรุ่งเช้าก็จะนำข้าวปั้นเหล่านี้ไปวางไว้บนต้นไม้หรือกิ่งไม้ในวัดโดยจะทำเป็นประจำทุกปี

บุญข้าวสาก ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 10 ทางเหนือเรียก “กินข้าวสากภัทร” เป็นการทำบุญทานประจำปี พระจะเทศน์ให้ญาติโยมฟังแล้วร่วมกันห่อข้าวสาก โดยใช้ใบตองห่ออาหารคาวหวาน บุญหรือหมากพลู แล้วเอาไปห้อยไว้ตามต้นไม้ ประมาณ 10 โมง พระจะทำพิธีเรียกให้ญาติพี่น้องที่ตายไปแล้วมารับอาหารรวมทั้งผีไม่มีญาติด้วย หลังจากนั้นเจ้าของอาหารจะเก็บห่ออาหารและของอื่น ๆ ไปห้อยไว้ที่นาของตนเอง และเรียกเจ้าที่มากินอาหาร (ต้องทำในวันเดียวกันให้เสร็จ) ปัจจุบันบ้านสมานมิตรก็ยังมีประเพณีอยู่

ประเพณีอีสาน

- การเกิด

เดิมการทำคลอดจะทำโดยหมอตายในหมู่บ้าน ซึ่งเป็นคนเฒ่าคนแก่ 2-3 คน ช่วยกันจะใช้ฝ้ายมัดสายสะดือก่อนแล้วใช้ผิวไม้ไผ่คม ๆ ตัดสายสะดือ เพราะไม่มีสนิม แล้วเอารกใส่เกลือห่อใบตองสด แล้วนำไปฝังไว้ใต้บันไดบ้าน แล้วก่อกองไฟไว้บนหลุม เพื่อกันไม่ให้สุนัขหรือสัตว์อื่น ๆ มาขุดไปกิน พิธีกรรมหลังจากเด็กเกิดได้ 3 วัน คนเฒ่าคนแก่/พ่อตาจะมัดแขน หรือผูกข้อมือให้เด็กด้วยสายสิญจ์เพื่อเป็นการรับขวัญ

ส่วนแม่ต้องอยู่ไฟ (ภาษาอีสานเรียกว่า นอนสแนงกำ) ประมาณ 7-15 วัน โดยจะนอนบนไม้กระดานแผ่นเดียว มีเตาไฟ (ต้องใช้ฟืนอย่างดี เพื่อไม่ให้มีควันเพราะจะทำให้แสบตา) และหม้อน้ำร้อนสำหรับอาบและต้มอยู่ข้าง ๆ น้ำอาบจะต้มกับไม้ตะลุมพุกและต้นหนาด ส่วนน้ำต้มจะต้มใส่แก่นมะขาม และตะลุมพุก ซึ่งมีรสหวาน ทำให้หมดลูกเข้าอุ้ง และหน้าท้องยุบเร็วขึ้น อาหารที่ต้องกินทุกวันคือไก่หรือหมู ส่วนอาหารที่ห้ามกิน (ของคะลำ/แสง) คือ ชะอม ปลาชวาย ปลาชะโด ปลาอังก้า ปลาส้มอย เนื้อวัว เนื้อควาย นก เป็ดเทศ ปัจจุบันนิยมไปคลอดลูกที่โรงพยาบาล แต่ยังคงกลับมาอยู่ไฟ ส่วนอาหารที่กินก็ไม่เคร่งครัดมากเหมือนสมัยก่อน

- การบวช

โดยมากแล้วจะทำพิธีบวชตอนเดือน 6-7 ควรบวชก่อนเข้าพรรษา อย่างต่ำ 1 พรรษา (เข้า 8 ออก 11) ถ้าติดธุระก็บวช 7-15 วันก็ได้ พิธีรดน้ำจะเริ่มจากโกนผมนาค แล้วแห่ขบวนไปตามบ้านให้คนเฒ่าคนแก่รดน้ำดำหัว ให้ศีลให้พร และประมาณบ่าย 3 โมง แห่หน้าเข้าวัด โดยนาคนั่งบนแคร่ไม้ไผ่ ตามด้วยขบวนแห่ และมีขบวนบังไฟ เมื่อถึงวัดจะมีพิธีบายศรีสู่ขวัญ มัคคทายกจะทำการสู่ขวัญนาค และญาติ ๆ จะเรียกขวัญนาค โดยร้องเห่เป็นทำนองเศร้า เพื่อให้ นาครำลึกถึงบุญคุณของบุพการี เจ้าภาพจัดเลี้ยงพระและแขกทั้งหมู่บ้านเมื่อเช้าและกลางวัน เสียค่าใช้จ่ายประมาณ 20,000-30,000 บาท (แล้วแต่ฐานะเจ้าภาพ)

- การแต่งงาน

เมื่อหนุ่มสาวรักกันชอบกัน ฝ่ายชายจะจัดผู้ใหญ่มาสู่ขอและตกลงเรื่องสินสอดทองหมั้น แล้วแต่ผู้ใหญ่จะต่อรองกัน กรณีพากันหนีฝ่ายชายจะต้องทำ “พิธีเสียผี” โดยฝ่ายชายต้องจ่ายค่าหัวผี 12 บาท และเช่นด้วยไก่ต้มและเหล้า ส่วนสินสอดจ่ายให้ฝ่ายหญิงต่างหากแล้วแต่จะตกลงกัน

- การตาย

การทำพิธีศพทางอีสาน ถ้าตายจากการเจ็บป่วยหรือตายดี เจ้าภาพจะนิมนต์พระสงฆ์ 5 รูป มาทำพิธีสวดที่บ้านประมาณ 3-7 วัน และเลี้ยงอาหารเย็นแขกที่มางานศพตลอด 3-7 วัน และถวายผ้าบังสกุลแก่พระสงฆ์ พร้อมทั้งทำบุญใส่ของถวายพระด้วย ในวันเผาศพพระจะมาให้บุญโดยจะมาจุดศพก่อนเผา ค่าใช้จ่ายในพิธีศพต่ำสุดประมาณ 20,000 และสูงสุดประมาณ 100,000 บาท (แล้วแต่ฐานะเจ้าภาพ) ส่วนการตายไม่ดีหรือการตายจากอุบัติเหตุ (ตายโหง) จะทำพิธีสวดแค่ 1 คืน สัปเหร่อหรือหมอมผีจะวางสายสิญจน์ไว้รอบบ้านแล้วสวดทำพิธีตัดสัมพันธ์กับผู้ตาย แล้วเอาศพไปฝัง ไม่มีพระจุดหน้าศพ แต่พระจะไปรอที่ป่าช้า ปัจจุบันมีการผสมผสานวัฒนธรรมคนเมืองเข้ามาด้วย และนิยมเผาศพทั้งแบบตายดีและตายไม่ดี

4.4.5 วิถีชีวิตและวิถีการผลิต

ในช่วงทำนาชาวบ้านจะตื่นนอนตั้งแต่ตี 4 โดยเฉพาะแม่บ้านจะต้องเตรียมหุงหาอาหาร มื้อกลางวันให้พ่อบ้านไปกินตอนทำนา และเตรียมอาหารเช้าให้ลูกก่อนไปโรงเรียน แม่บ้านจะไปซื้ออาหารประเภทเนื้อสัตว์จากร้านค้าในหมู่บ้านเพื่อมาปรุงอาหาร จะใช้เตาถ่านในการนึ่งข้าว และระหว่างรอข้าวสุกก็เตรียมทำอาหารโดยใช้เตาแก๊ส (ปัจจุบันมีเตาแก๊สใช้ทุกครัวเรือน ซึ่งเริ่มใช้กันแพร่หลายหลังจากที่มีไฟฟ้าเข้ามาในหมู่บ้าน)

ตอนตี 5 มีประกาศเสียงตามสายประจำทุกเช้าก่อนที่ชาวบ้านจะออกไปประกอบภารกิจประจำวัน ซึ่งบางครั้งเป็นการประกาศเพื่อเรียกประชุมลูกบ้านเพื่อทำกิจกรรมต่างๆ ร่วมกัน หรือการเรียกประชุมกลุ่มต่างๆ หรือเป็นการให้ข้อมูลข่าวสารต่างๆ ที่เป็นประโยชน์กับชาวบ้าน หลังจากกินข้าวเช้าเสร็จ พ่อบ้านมักจะออกจากบ้านประมาณตี 5-6 โมงเช้า เพื่อไปทำนา และจะกลับบ้านตอนประมาณ 5-6 โมงเย็น

6 โมงเช้า พระออกบิณฑบาต แม่บ้านจะเตรียมอาหารไว้ใส่บาตร และหลังจากนั้นพระกลับวัด และฉันจังหันเช้าเวลาประมาณ 7 โมงเช้า

7 โมงเช้า รถโรงเรียน/รถสองแถวที่มาจากบ้านอื่นเข้ามารับเด็กนักเรียนที่ไปเรียนต่อในเมืองตั้งแต่ชั้น ม. 1 เป็นต้นไป (เริ่มมีตอนปี 2540 เดิมเคยมีรถโรงเรียนในหมู่บ้านแต่มีปัญหากับผู้ปกครอง เพราะบางครั้งเมื่อเด็กกลับบ้านไม่ตรงเวลา ผู้ปกครองก็ต่อว่าคนขับว่าไม่ดูแลลูกให้จึงเลิกไปในที่สุด)

หลังจากนั้นแม่บ้านจะตามไปสมทบกับพ่อบ้าน และช่วยกันทำนาจนเย็น แต่เดิมเมื่อประมาณ 10 ปีที่แล้ว แม่บ้านจะเตรียมเฉพาะข้าวเหนียวใส่กระติ๊บไปนาเท่านั้น ส่วนอาหารการกินจะไปหาเอาในนา เช่น พ่อบ้านจะทอดแหหาปลาในลำห้วยเล็กๆ ใกล้กับนา หรือเอาไข่ไปดักปลาไว้ และปิ้งปลากินกัน ส่วนแม่บ้านก็ไปหาผักป่า หน่อไม้ เห็ด ฯลฯ

ปัจจุบันวิถีการผลิตเปลี่ยนแปลงไปเป็นการทำนาแบบเร่งรีบและปลูกข้าวจำนวนมากขึ้นเพื่อการขาย ประกอบกับแรงงานในครอบครัวมีน้อยลง เนื่องจากพ่อแม่ต้องการให้ลูกเรียนสูงขึ้น หลังจากจบชั้น ป. 6 พ่อแม่จึงส่งลูกไปเรียนต่อในเมือง จึงเหลือแต่แรงงานพ่อแม่เท่านั้น ดังนั้นจึงจำเป็นต้องมีการจ้างแรงงานมาช่วยในการปักดำและเก็บเกี่ยว และต้องใช้เครื่องจักรกลทางการเกษตรเข้ามาช่วย (แต่เดิมใช้แรงงานควายเท่านั้น)

ชาวบ้านในหมู่บ้านสมานมิตรทำนาแบบธรรมชาติ คือแหล่งน้ำมาจากน้ำฝน สามารถทำนาได้เพียง 1 ครั้งต่อปีเท่านั้น ซึ่งพอจะสรุปเป็นวิถีการผลิตพอสังเขปได้ดังนี้

เดือน 6-9 (พฤษภาคม – สิงหาคม) เป็นช่วงทำการผลิต ขึ้นตอนในการทำนาที่สมานมิตรมีดังนี้

- การไถ หลังฝนตกประมาณเดือน 6 (พฤษภาคม) ชาวนาเริ่มไถตะ เริ่มจากแปลงที่จะหว่านกล้าก่อน แล้วค่อยไถแปลงอื่นๆ จนครบ ผู้ชายจะเป็นคนไถ

- การหว่านข้าว หลังจากไถก็จะหว่านข้าว ซึ่งถือเป็นหัวใจสำคัญของการทำนา เพราะเป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ในการหว่านที่ได้สืบทอดกันมาจากรุ่นพ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย เริ่มจากการเตรียมเมล็ดพันธุ์เพื่อนำไปหว่าน ชาวนาจะเอาเมล็ดพันธุ์ข้าวทั้งกระสอบแช่น้ำไว้ 3 คืน หลังจากนั้นค่อยยกออกมาไว้กลางแดดแล้วเอาหญ้ามาคลุม ทิ้งไว้อีก 2 วัน (เรียกว่า แช่ 3 มอก 2) รากจะเริ่มงอกออกจากเมล็ดข้าวพร้อมจะนำไปหว่าน คนที่เป็นพ่อนา แม่นา (คือ คนที่มีประสบการณ์ในการหว่านข้าว หรือคนที่รู้เรื่องนาดี) จะเป็นคนหว่านเอง ช่วงนี้เป็นช่วงที่ชาวนาจะต้องดูแลเอาใจใส่ต้นกล้าเป็นอย่างมาก ซึ่งใช้เวลาประมาณ 1 เดือนกว่าต้นกล้าจะโตได้ที่ ในช่วงนี้ถ้าฝนไม่ตก จะทำให้ข้าวที่หว่านไว้เป็นเปลี้ยไฟ

หลังจากหว่านข้าวในแปลงแล้ว ระวังหว่านให้ต้นกล้าโตชาวบ้านก็จะเตรียมดินโดยการไถตะหรือไถสุดนา ซึ่งจะทำประมาณ 2-3 วันก็เสร็จ หลังจากนั้นต้องถางหญ้าที่คันนาออก

เพื่อเตรียมปั้นคันทนา ก่อนต้นกล้าจะโตได้ที่ชาวบ้านต้องไถนาอีกครั้งก่อนปักดำ เรียกว่า ไถแปร หรือไถพรวน หลังจากนั้นรออีก 1-2 วัน จึงคราดนา เดิมใช้ควายและคันไถ แต่ปัจจุบันใช้รถไถคราด (สำหรับที่นา 20 ไร่ ใช้เวลาประมาณ 2 วันก็แล้วเสร็จ)

- การถอนกล้า เจ้าของนาจะเตรียมหาคนมาช่วยกันถอนกล้า (ภาษาอีสานเรียก หลกกกล้า) ถ้าไม่เอาแรงกัน (ลงแขก) ก็จ้างแรงงานมาถอนกล้า ทั้งผู้หญิงและผู้ชายจะช่วยกันถอนกล้า หลังจากนั้นต้องรีบมัดกล้าเป็นกำ ๆ ห้ามทิ้งไว้เกิน 2-3 วัน เพราะต้นกล้าจะเน่า

- การปักดำ ประมาณเดือน 7 (มิถุนายน) ในอดีตจะช่วยกันทั้งหญิงและชาย และมีการเอาแรงกันช่วยกันทำให้เสร็จเป็นแปลง ๆ ไป ปัจจุบันไม่มีการเอาแรงกัน ต้องจ้างแรงงานมาปักดำให้เร็วที่สุด เพราะถ้าช้าต้นกล้าอาจเน่าได้ ค่าจ้างแรงงานจะราคาสูง (ประมาณ 100-130 บาทต่อวัน) ตัวอย่าง ที่นา 20 ไร่ ถ้าใช้คนปักดำ 3-4 คน จะเสร็จภายใน 10-15 วัน

หลังจากเสร็จจากการดำนา ทั้งแม่บ้านและพ่อบ้านจะช่วยกันหาหน่อไม้ เตรียมไว้คองใส่ปี๊บ หาปลา หาฟืน แม่บ้านจะทอเสื่อ ทอผ้า หรือเย็บผ้า (ช่วงที่มีเวลาว่าง)

- การดูแลรักษา หลังจากดำนาเสร็จชาวบ้านจะถางหญ้าบนคันทนา และดูแลระดับน้ำในนา ถ้าน้ำแห้งก็ต้องเปิดคันทนาบางช่วงให้น้ำเข้านา หรือถ้าปีไหนฝนตกน้อยก็จะสูบน้ำจากสระน้ำใกล้ ๆ มาเข้านา

หลังจากปักดำได้ประมาณ 1 เดือนต้องให้ปุ๋ย และต้องคอยหมั่นดูแลถอนหญ้าตามคันทนา บางแปลงต้องใช้ยาฆ่าหญ้า และเมื่อข้าวเริ่มตั้งท้องก็ต้องให้ปุ๋ยอีก 1 ครั้ง ปริมาณปุ๋ยที่ใช้ก็แล้วแต่ฐานะของแต่ละคน (ผลผลิตข้าวต่อไร่จะได้มากหรือน้อยก็ขึ้นอยู่กับการให้ปุ๋ย 2 ช่วงนี้ ชาวบ้านบางคนที่มีทุนน้อยจะใส่ปุ๋ยแค่ครั้งเดียวเท่านั้น) ในระหว่างรอข้าวตั้งท้องนี้ชาวบ้านจะต้องคอยดูแลข้าวเป็นอย่างดี และคอยดูไม่ให้แมลง (เพลี้ยไฟ) หอยหรือปูมากัดกินต้นข้าว จึงต้องใช้ยาฉีดฆ่าแมลง หรือยาฆ่าหอย/ปู (ปกติที่บ้านสมานมิตรไม่มีหอยหรือปู จะมีเพลี้ยไฟบางครั้ง สำหรับคนที่เช่าที่นาที่เชียงรายต้องซื้อยาฆ่าหญ้า/หอย) เมื่อข้าวออกรวงก็ต้องดูแลตลอด ส่วนมากผู้ชายจะเป็นคนดูแลถอนหญ้าตามคันทนา ผู้หญิงจะไปหาอาหาร เช่น หน่อไม้ เห็ด ผักป่า ที่หาได้ตามท้องถิ่นและตามป่าใกล้ ๆ

- หมายเหตุ หลังจากชาวบ้านสมานมิตรบางรายขายที่ไร่นาให้นายทุนแล้ว จะไปเช่าที่ทำนาที่บ้านดอยสะแกน ตำบลรอบเวียง อำเภอเมืองเชียงราย เพื่อปลูกข้าวเพิ่ม (เริ่มตั้งแต่ปี 2530 เป็นต้นมา) เจ้าของที่เป็นคนเชียงราย และคิดค่าเช่าเป็นข้าว 20-25 ด้งต่อไร่ปี

เดือน 10-11 (กันยายน – ตุลาคม)

เป็นช่วงว่างจากการทำนา แม่บ้านจะทอผ้า (ผ้าขาวม้าหรือผ้าขึ้นใหม่) และทอเสื่อไว้ใช้เอง พ่อบ้านไปหาปลา หรือบางคนไปรับจ้างทำงานนอกบ้าน

เดือน 12-เดือน 3 (พฤศจิกายน – กุมภาพันธ์)

เป็นช่วงเก็บเกี่ยวข้าว ก่อนเกี่ยวข้าวประมาณหนึ่งเดือนต้องเอาน้ำออกจากที่นา โดยการขุดคันนาออก ซึ่งใช้เวลาประมาณ 3-4 วัน ช่วงที่เอาน้ำออกจากรานาชาวบ้านจะได้ทั้งปลาใหญ่และปลาเล็กติดออกมาจากท้องนา ปลาตัวใหญ่ เช่น ปลาช่อน ปลาดุก ปลาขาว ก็ขายให้กับพ่อค้าแม่ค้าที่เข้ามารับซื้อเองถึงที่ ส่วนปลาตัวเล็กก็จะทำเป็นปลาร้า ปลาต้ม ไว้กินต่อไป

ชาวบ้านจะเริ่มเก็บเกี่ยวข้าวตอนกลางเดือน 12 เป็นต้นไป (พฤศจิกายนไปจนถึงกุมภาพันธ์) ไม่มีการทำพิธีใด ๆ ในการเกี่ยวข้าวจะกะความยาวจากปลายต้นข้าวลงมาประมาณหนึ่งศอก (50-60 ซม.) เพราะจะทำให้ได้ฟางไม่มากและทำให้ฟาดข้าวง่าย ในการเกี่ยวข้าวต้องเร่งเกี่ยวให้เร็วที่สุดเพราะชาวบ้านกลัวว่าฝนอาจจะตกอีก ทำให้ข้าวลุ่มและเกี่ยวยาก หรือถ้าเกี่ยวช้าข้าวจะแห้งกรอบและเมล็ดร่วง ช่วงนี้ไม่มีการลงแรงกัน (เพราะช้าและทำไม่ทันการ) แต่ชาวบ้านจะแย่งกันจ้างแรงงานมาช่วยเกี่ยวจึงทำให้ค่าแรงสูงขึ้น (100-130 บาทต่อวัน) เจ้าของนาจะเตรียมเหล้าและอาหารอย่างดีไว้เลี้ยงคนงาน เพื่อให้ทำงานให้เสร็จอย่างรวดเร็ว (ตัวอย่าง ที่นา 20 ไร่ ถ้ามีแรงงาน 20 คน สามารถเกี่ยวข้าวเสร็จภายในเวลา 1 วัน)

หลังจากนั้นจะเอาข้าวที่เกี่ยวแล้ววางเป็นแถวรวมกันไว้ แล้วรวบเป็นมัด ตากแดดไว้ 3 แดด ใช้เวลา 3-5 วัน ถ้าตากนานกว่านี้ข้าวจะกรอบและหัก แล้วนำไปกองไว้เพื่อร่อนนวดข้าวต่อ ปัจจุบันใช้รถโม้แทนการใช้คนตีข้าวแบบเดิม เนื่องจากสะดวกและประหยัดเวลากว่าใช้แรงงานคน ค่าจ้างรถโม้ ราคาไร่ละ 100 บาท (ที่นา 20 ไร่ ค่าจ้างรถโม้ 2,000 บาท) หลังจากนั้นก็นำข้าวขึ้นยุ้งฉาง (ใช้รถอีต๊อกลากกลับไปยุ้งฉาง ซึ่งรถอีต๊อกนี้มีใช้กันเกือบทุกครัวเรือน) ปัจจุบันชาวบ้านบางคนนิยมจ้างรถดูดข้าวมากกว่ารถโม้ในการเก็บเกี่ยว

เดือน 3-5 (กุมภาพันธ์-พฤษภาคม)

เป็นช่วงว่างจากการเก็บเกี่ยว พ่อบ้านจะตัดไม้ไฟไว้ให้แล้วไปหาปลา หรือบางคนไปเลี้ยงไม้ไผ่ซอมแซมหรือต่อเติมบ้าน ส่วนแม่บ้านจะเหลาไม้ไฟไว้ทำดอกแล้วนำไปรมควัน เพื่อไม่ให้มีมอดกินเตรียมไว้ใช้ตอนฤดูทำนาหรือเอาไม้ไฟไปซอมแซมหลังคาหญ้าแฝกหรือฟาบ่าน หรือแม่บ้านเก็บต้นกกมาตาก เพื่อเอาไม้ทอเสื่อไว้ใช้เองหรือถวายเป็นวัดเมื่อมีงานบุญ หรือปั่นฝ้ายเพื่อไว้ทอผ้าขาวม้าให้พ่อบ้านและลูกชาย บางครัวเรือนสาวไหมไว้ทอผ้าขึ้น เพื่อเอาไว้ใช้ในงานบุญงานประเพณีต่าง ๆ

ปัจจุบันช่วงที่ชาวบ้านสมานมิตรว่างจากการเก็บเกี่ยว บางคนอพยพเข้าไปขายแรงงานที่กรุงเทพฯหรือในตัวเมือง โดยมากทำงานในเมืองเชียงรายเป็นกรรมกรก่อสร้างทั้งผู้หญิงผู้ชายได้ค่าแรงเท่ากัน คือ 120 บาทต่อวัน ส่วนคนที่เป็นช่างผู้ชายจะได้ค่าแรง 160-170 บาทต่อวัน หรือบางครอบครัวที่มีฝีมือทำเฟอร์นิเจอร์ ก็รับเหมาทำโต๊ะ เก้าอี้ ตู้ ฯลฯ ตามสั่ง

คนที่ไม่ไปขายแรงงานก็จะเลี้ยงลูกเลี้ยงหลานอยู่กับบ้าน หรือบางคนหาปลาในหนองหลวง คนที่ทำการประมงเป็นอาชีพจะมีรายได้ประจำ ซึ่งเป็นรายได้ดีกว่าการทำนา (ซึ่งการขายข้าวจะมีปีละครั้งเท่านั้น) ส่วนคนเฒ่าคนแก่ (ผู้ชาย) ก็ไปเลี้ยงวัวหรือบางคนรับจ้างเลี้ยงวัวให้นายทุน

ในการเก็บเงินของครัวเรือน ผู้หญิงจะเป็นคนถือเงิน และหากต้องมีการกู้เงิน เพื่อมาลงทุนทำการการผลิตหรือการตัดสินใจซื้อของใหญ่เข้าบ้าน ทั้งแม่บ้านและพ่อบ้านจะปรึกษารือกันตลอด

การลงแขก

การผลิตทางการเกษตรนอกจากจะใช้แรงงานสัตว์ คือ วัวและควายแล้ว ในหมู่บ้านสมานมิตร ยังมีการลงแขกหรือการลงแรงงานร่วมกัน เช่น การถอนกล้า การปักดำ การเกี่ยวข้าว การลงแรงนี้จะช่วยกันทั้งหญิงและชายและหมุนเวียนกันไป เช่น นาย ก. ช่วยแรงงาน นาย ข. เป็นเวลา 10 วัน เมื่อถึงเวลาที่ นาย ข. ต้องการแรงงานช่วยเหลือ นาย ก. ก็จะมาช่วยเป็นเวลา 10 วันเช่นเดียวกัน และถ้าหาก นาย ก. ไม่สามารถมาช่วยแรงงานให้ได้ก็ต้องการลูกหรือญาติของตนเองไปช่วยแรงงานแทนตนเอง ส่วนผู้เป็นเจ้าของที่นาจะเตรียมเหล้า ยาสูบ และทำอาหารอย่างดีเลี้ยงผู้มาร่วมลงแขก (ส่วนใหญ่เป็นเนื้อสัตว์และผัก) คนที่มาช่วยลงแขกจะเตรียมข้าวมาเอง สำหรับการทำครัวทั้งผู้หญิงและผู้ชายจะช่วยกันทำอาหาร ไม่แบ่งแยกเพศ ใครมีฝีมือก็สามารถทำได้

การลงแขกหรือลงแรงในหมู่บ้านเป็นวัฒนธรรมที่ดีงาม สามารถสร้างความสามัคคี ทำให้แต่ละครอบครัวไม่โดดเดี่ยว และมีขวัญกำลังใจที่จะอยู่ร่วมกันในชุมชน ตัวอย่างการลงแรงที่เห็นชัดเจน คือ การต้อนรับผู้อพยพที่เข้ามาอยู่ใหม่โดยการช่วยกันสร้างบ้าน สร้างยุ้งฉาง การร่วมกันทำการผลิตและงานบุญต่าง ๆ

ในช่วงหลังปี พ.ศ. 2522 เป็นต้นมา บทบาทการลงแขกเริ่มเปลี่ยนแปลงไปเมื่อเกษตรกรทำการผลิตพืชหลายชนิด เช่น การเพาะปลูกข้าว การปลูกข้าวโพดและมันสำปะหลัง ทำให้เกษตรกรต้องทำการผลิตอย่างเร่งรีบ ประกอบกับแรงงานในครัวเรือนลดน้อยลง เนื่องจากพ่อแม่ส่งลูกเรียนต่อหลังจบ ป. 6 (เดิมเมื่อเด็กจบ ป.4 จะออกมาช่วยพ่อแม่ทำนา) ดังนั้น จึงต้อง

มีการจ้างแรงงานและต้องใช้เครื่องจักรกลทางการเกษตรเข้ามาช่วยในการผลิต นอกจากนี้การใช้เครื่องจักรกล เช่น รถไถเดินตาม ทำให้บทบาทของควายลดลงจนหายไปมากที่สุด เพราะรถไถเดินตามทำงานได้สะดวกและรวดเร็วกว่าแรงงานสัตว์ คนไม่เหนื่อยและไม่ต้องเสียเวลาในการเลี้ยงดู จะเห็นได้ว่าความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ ทำให้วัฒนธรรมการลงแขกเลือนหายไปจากชุมชนสมานมิตร

4.5 สรุปภาพรวม

จากการศึกษาประวัติความเป็นมา การก่อตั้งหมู่บ้าน วิถีชีวิต วิถีการผลิตทางการเกษตร โครงสร้างทางสังคม เศรษฐกิจ การปกครอง และวัฒนธรรมชุมชนบ้านสมานมิตรตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยภาพรวมสรุปได้ว่า หมู่บ้านสมานมิตรเป็นหมู่บ้านของชาวอีสานที่ประสบกับปัญหาการประกอบอาชีพในที่ทำกินเดิมหรือบางส่วนได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ของรัฐบาล และได้อพยพโยกย้ายมาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่ตำบลดอนศิลา อำเภอเวียงชัย จังหวัดเชียงราย ประชากรบ้านสมานมิตรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม (ทำนา) เป็นหลัก และมีอาชีพเสริมอื่น ๆ เช่น ประมง ไร่จ้าง ฯลฯ และเกือบทุกครัวเรือนประสบปัญหาหนี้สิน ผู้ศึกษาได้สัมภาษณ์เกษตรกรแบบเจาะลึกตามกรอบการศึกษาที่กำหนดไว้ โดยพยายามหาสาเหตุและปัจจัยที่ก่อให้เกิดหนี้สิน เช่น วิถีชีวิต พฤติกรรม และทำที่ต่อชีวิตของเกษตรกร วิถีการผลิต การเข้าถึงปัจจัยการผลิต การเข้าถึงสวัสดิการสังคม ความสัมพันธ์ของชุมชนกับโครงสร้างทางการเมืองและสังคม นโยบายรัฐ และทางออกในการจัดการกับปัญหาหนี้สินทั้งในระดับปัจเจกและระดับกลุ่ม/ชุมชน โดยการนำทุนทางสังคมและภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการแก้ปัญหา

4.6 ทางออกในการแก้ปัญหาหนี้สินของเกษตรกร

ทางออกในการแก้ปัญหาหนี้สินของเกษตรกรแบ่งออกเป็นมีสองแบบ ได้แก่ ระดับปัจเจก และระดับกลุ่ม/ชุมชน สามารถแสดงผลได้ดังต่อไปนี้

4.6.1 ระดับปัจเจก

ผู้ศึกษาได้สัมภาษณ์เกษตรกรรายย่อยจากบ้านสมานมิตรจำนวน 10 ราย แบบเจาะลึก ซึ่งผลการศึกษามีดังต่อไปนี้

กรณีที่ 1 พ่อทองสุข เวียงอินทร์ (ผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบัน)

ปัจจุบันพ่อทองสุข เวียงอินทร์ อายุ 52 ปี สถานภาพสมรส อยู่บ้านเลขที่ 58 หมู่ 1 บ้านสมานมิตร ตำบลดอนศิลา อำเภอเวียงชัย จังหวัดเชียงราย มีสมาชิกในครัวเรือนทั้งหมด 6 คน เป็นชาย 3 หญิง 3 (อยู่ในวัยทำงานทั้งหมด) จบการศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ย้ายมาอยู่ที่บ้านสมานมิตรในปี 2521 ตำแหน่งหน้าที่ในปัจจุบัน ได้แก่ เป็นผู้ใหญ่บ้านสมานมิตร (ตั้งแต่ปี 2545) เป็นประธานกลุ่มออมทรัพย์และเป็นกรรมการหมู่บ้าน เคยเป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน เป็นกรรมการวัดและกรรมการโรงเรียน (ปี 2532)

พ่อทองสุขอพยพมาจากอำเภอชุมแพ จังหวัดขอนแก่น เคยบวชเรียน 1 พรรษา แต่งงานปี 2515 ตอนอายุ 22 ปี ภรรยาเป็นคนขอนแก่นเช่นเดียวกัน หลังจากแต่งงานแล้วพ่อทองสุขย้ายไปอยู่กับพ่อตาซึ่งมีที่ทำกินทั้งหมด 11 ไร่ มีสมาชิกในครัวเรือนทั้งหมด 16 คน และมีควาย 4 ตัว ที่ดินทำกินที่ขอนแก่นแห้งแล้งมาก บางครั้งทำนาได้เพียงครั้งเดียวในช่วง 2 ปี และกลับแห้งแล้งไปอีก 2-3 ปี จึงทำการผลิตครั้งต่อไปได้ พี่ที่ปลูกไว้กิน ได้แก่ ข้าวและข้าวโพด เนื่องจากที่ดินทำกินมีจำกัดประกบกับสมาชิกในครอบครัวหลายคน จึงทำให้ผลผลิตข้าวไม่เพียงพอ พ่อทองสุข จึงต้องทำงานอย่างอื่นทำด้วย เช่น รับจ้างเลื่อยไม้ ได้ค่าแรง 50-100 บาท ทำงานรับจ้างในโรงปอ ถีบรถสามล้อ ซึ่งบางที่ถีบรถไปถึงจังหวัดร้อยเอ็ดและอุดรธานี ค่าเช่ารถวันละ 6-10 บาท หักค่ากินค่าเช่ารถแล้วเหลือประมาณ 20 บาทต่อวัน

สวนพืชที่ปลูกเพื่อขาย ได้แก่ ปอ (มีการปลูกมานานแล้วตั้งแต่ก่อนพ่อทองสุขเกิด) ครอบคร้วได้เช่าที่ดินเพื่อปลูกปอ 15 ไร่ ราคาเช่าไร่ละ 100 บาท ราคาผลผลิต กิโลกรัมละ 3 บาท และโรงงานสหชัยเข้ามารับซื้อปอตากแห้งจากบ้าน

ในปี 2519 พ่อทองสุขเดินทางมาดูที่ดินกับพ่อตาที่บ้านห้วยบง อำเภอเชียงคำ จังหวัดเชียงราย และเพื่อนของพ่อตาได้แนะนำให้มาดูที่ดินที่บ้านจอยเจริญ (ซึ่งห่างจากบ้านสมานมิตร 4 กม.) หลังจากนั้นอีก 2 เดือนครอบครัพ่อทองสุขและครอบครัพ่อตาก็ย้ายมาอยู่ที่บ้านจอยเจริญ และได้ซื้อที่ดินร่วมกับพ่อตาเป็นที่อยู่อาศัยจำนวน 1 ไร่ ได้ปลูกบ้านเรือนอยู่ในบริเวณเดียวกับพ่อตา เป็นบ้านที่ปลูกแบบบ้านเก็บไม้ (กิ่งชั่วคราว) หลังคามุงแฝก ปลูกค่าใช้จ่ายคร่าว ๆ ได้ดังนี้ ซื้อที่ดิน 1 ไร่ราคา 4,000 บาท ค่าใช้จ่ายในการสร้างบ้าน 300 บาท ซื้อที่ดินทำกิน 25 ไร่ ราคา 34,000 บาท และเช่าที่ดินทำนาอีก 25 ไร่ เสียค่าเช่าเป็นข้าวเปลือก ปีละ

200 ถัง (หมายเหตุเป็นค่าใช้จ่ายรวม เนื่องจากฟอททงสุขยังอยู่กับพ่อตาซึ่งเป็นลักษณะครอบครัวขยาย มีการแยกครัวเรือน 4 ครอบครัวในพื้นที่ 1 ไร่ อยู่ในบริเวณเดียวกันและยังหากินร่วมกัน)

ในปี 2521 ฟอททงสุขได้ย้ายเข้ามาอยู่ที่บ้านสมานมิตร สาเหตุที่ย้ายเนื่องจากทราบว่าคนอื่นสานทั้งหมดจะมาตั้งบ้านอยู่กันที่สมานมิตร และเมื่อย้ายมาอยู่ที่บ้านสมานมิตรแต่ละครอบครัวได้แยกกันซื้อที่อยู่อาศัย แต่การทำมาหากินยังอยู่ร่วมกัน ซึ่งพอจะสรุปรวมได้ดังนี้ คือซื้อที่ดินเพื่ออยู่อาศัย 2 งาน เป็นเงิน 1,500 บาท บ้านที่อยู่อาศัยได้รื้อจากบ้านจอเจริญและบรรพทุกเวียนมา 4 คับ ไม่เสียค่าใช้จ่าย และใช้เวลาปลูกสร้างบ้านประมาณ 2 วันเสร็จ มีญาติพี่น้องและคนอื่นสานช่วยกันก่อสร้าง พ่อตาซื้อที่นารวมประมาณ 43 ไร่ ราคา 40,000 บาท (ทำนาด้วยกัน)

ในปี 2528 พ่อตาได้แบ่งที่ดินให้ครอบครัวฟอททงสุข จำนวน 6 ไร่ 3 งาน ซึ่งได้ใช้เป็นที่ทำกินของครอบครัวฟอททงสุขมาจนทุกวันนี้ ต่อมาได้ไปเช่าที่นาที่บ้านช่องลมอีก 49 ไร่ โดยเสียค่าเช่าเป็นข้าวเปลือกไร่ละ 10-20 ถัง ซึ่งการปลูกข้าวในช่วงแรกได้ผลดีมาก และในปีเดียวกันนั้น พ่อตาได้ซื้อรถเจ้าทุ่ง เพื่อไถนาซึ่งเป็นรถไถคันแรกของบ้านสมานมิตร ราคา 34,000 บาท และฟอททงสุข ก็ได้ใช้รถเจ้าทุ่งคันดังกล่าวร่วมกับพ่อตาด้วย

ในปี 2535 ฟอททงสุข ได้ยกเลิกการเช่าที่นาที่บ้านช่องลม เนื่องจากได้ผลผลิตข้าวไม่ดี เนื่องจากสภาพดินแห้งแล้งทำนาแล้วขาดทุน ในปีเดียวกันนี้ฟอททงสุขได้ไปเช่าที่นาที่บ้านตู่ป่าหวาย อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย จำนวน 18 ไร่

ในปี พ.ศ. 2542 ฟอททงสุข ได้ซื้อรถไถเดินตาม 1 คัน และได้ใช้มาจนทุกวันนี้ และได้เช่าที่หลังโรงเรียน ในเขตอำเภอเมืองเชียงราย อีก 6 ไร่ เพื่อทำนา

สรุปการถือครองที่ดินของฟอททงสุขได้ดังนี้ ที่อยู่อาศัย 2 งาน ที่นา 6 ไร่ 3 งาน ที่ดินเช่าในบ้านสมานมิตร 10 ไร่ ที่ดินเช่าที่เมืองเชียงราย 6 ไร่ และที่ดินเช่าที่นาอีก 18 ไร่ รวมที่ดินเช่าทั้งหมด 34 ไร่

รายรับ-รายจ่ายของครอบครัวฟอททงสุข (2545)

- รายได้จากภาคเกษตร

ทำนาปี (หักข้าวไว้กินแล้ว) 1000 ถัง ๆ ละ 60 บาท 60,000 บาท/ปี

รวม 60,000 บาท/ปี

- รายได้นอกภาคเกษตร

ประมง เดือนละ 3,000 36,000 บาท/ปี

ปันผลร้านค้าชุมชน	133
เงินประจำตำแหน่ง (ผู้ใหญ่บ้าน) เดือนละ 2,500	30,000
กรรมการออมทรัพย์	1,200
รับจ้างทั่วไป	2,000
รวม	69,333
รวมรายรับทั้งสิ้น	129,333
- รายจ่ายในครอบครัว/ปี	
ค่าอาหาร 1500/เดือน	18,000
ค่าเสื้อผ้า	6,000
ค่ารักษาพยาบาล 350/เดือน	4,200
ค่างวดรถจักรยานยนต์ 1,228 บาท/เดือน	14,736
ค่าเล่าเรียนลูกเรียน กศน.	6,000
ทำบุญ 1,500 บาท/เดือน	18,000
ค่าเหล้า 300 บาท/เดือน	3,600
ค่านูหรี 500 บาท/เดือน	6,000
เล่นหวย 1000 บาท/เดือน	12,000
ค่าไฟฟ้า 130 บาท/เดือน	1,560
ค่าน้ำมันรถจักรยานยนต์ 500 บาท/เดือน	6,000
รวม	96,096
- ค่าใช้จ่ายในการลงทุนทำการเกษตร	
ค่าเช่านา	45,000
ค่าเช่าเครื่องจักร	3,000
ค่าจ้างแรงงาน	25,000
ค่าน้ำมันเชื้อเพลิง	3,000
ยากำจัดศัตรูพืช/ยาฆ่าหญ้า	2,100
ค่านุ้ย	1,820
ค่าอาหารเลี้ยงแรงงาน	3,000
ดอกเบี้ยย ธกส.	16,900

ดอกเบี้ยเงินกู้้นอกระบบ	3,000
ดอกเบี้ยเงินกู้จากญาติ	1,200
รวม	104,020
รวมรายจ่ายทั้งสิ้น	200,116
หักรายรับและรายจ่ายคงเหลือ	- 70,783

หมายเหตุ เมื่อนำยอดเงินคงเหลือที่ติดลบ ไปรวมกับแหล่งหนี้สินที่จะต้องจ่ายในปี 2546 พบว่า ครอบครัวพ่อทองสุขจะต้องเตรียมเงินที่จะต้องจ่ายในปี 2546 ทั้งหมดรวมทั้งสิ้นดังนี้

- แหล่งหนี้สิน

รายจ่ายมากกว่ารายรับ	70,783
กู้้นอกระบบ (พ่อค้าคนกลาง)	30,000 (ดอกเบี้ย 3,000)
ธกส.	130,000 (ดอกเบี้ย 13-17%)
ญาติ	20,000 (ดอกเบี้ย 6 บาท/ปี)
กองทุนหมู่บ้าน	20,000
กลุ่มออมทรัพย์	18,000
ร้านค้าปุ๋ย	1,200
รวม	269,983

(ทรัพย์สิน จักรยานยนต์ 1 คัน จักรยาน 1 คัน โทรี 2 เครื่อง วีดีโอ 2 เครื่อง พัดลม 2 เครื่อง)

จากการศึกษากรณี ครอบครัวพ่อทองสุข เวียงอินทร์ ตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบัน และประธานกลุ่มออมทรัพย์และกรรมการหมู่บ้าน จำนวนคนในครอบครัว 6 คน เป็นครอบครัวขยาย (มีลูกเขยอาศัยและทำกินอยู่ด้วยด้วยกัน) พบว่า การแยกครอบครัวของพ่อทองสุขออกมาจากครอบครัวใหญ่ในปี 2528 ค่อนข้างล่าช้า มีการสะสมทุน (ทรัพย์สิน) น้อยมาก คือ มีที่นาที่ได้รับส่วนแบ่งจากครอบครัวใหญ่จำนวน 6 ไร่ 3 งาน (เฉลี่ยแล้วสมาชิกในครอบครัวมีที่ดินคนละไร่เศษ ๆ เท่านั้น ซึ่งไม่เพียงพอต่อการทำการผลิต) จึงต้องเช่าพื้นที่ทำนามาตลอด ซึ่งอยู่ห่างจากหมู่บ้านสมานมิตร

สาเหตุและปัจจัยที่ทำให้พ่อทองสุขไม่สามารถหลุดพ้นจากการเป็นหนี้เป็นสิน และไม่สามารถสะสมทรัพย์สินได้เนื่องจาก

1. **ที่ดินจำกัด** ครอบครัวพ่อทองสุข มีที่ดินทำกินจำนวนจำกัดและไม่เพียงพอต่อการผลิต (เพื่อขายและบริโภค) จึงต้องเช่าที่ดินที่อื่นเพื่อทำนา นั้นหมายถึง รายได้ส่วนหนึ่งต้องนำไปใช้จ่ายเป็นค่าเช่านาและค่าดอกเบี้ยย จึงทำให้ไม่มีเงินออมเลย และจากการศึกษา พบว่าที่ดินเช่าในช่วงแรก 2528-2535 ทำนาเช่าที่บ้านจอบเจริญไม่ได้ผล เนื่องจากสภาพพื้นดินแห้งแล้งทำนาแล้วขาดทุน ถึงแม้ว่าจะเปลี่ยนนาเช่าจากบ้านจอบเจริญไปเช่าที่นาในเขตอำเภอเมืองเชียงรายก็ตามก็ยิ่งขาดทุนอีก นอกจากนี้ที่ดินเริ่มมีราคาสูงขึ้นเรื่อย ๆ ตั้งแต่ปี 2530 เป็นต้นไป และราคาสูงสุดในช่วงปี 2532-2533 (ช่วงนายกชาติชาย) จึงไม่สามารถซื้อที่ดินเพิ่มได้

2. **ภาวะหนี้สินสะสม** นอกจากนี้ยังพบว่า ในช่วงเวลาที่พ่อทองสุขแยกครอบครัวออกมาอยู่เองได้เกิดภาวะหนี้สินขึ้น (ซึ่งเดิมตอนอยู่กับครอบครัวใหญ่ยังไม่หนี้สิน) ทั้งนี้จากสถาบันการเงิน คือ ธกส. และแหล่งเงินนอกระบบ (พ่อค้าคนกลางและญาติ) การเป็นหนี้ได้สะสมขึ้นเรื่อย ๆ โดยมากเป็นหนี้สินที่กู้มาเพื่อการลงทุนทำการผลิตแบบสมัยใหม่ ซึ่งมีค่าใช้จ่ายสูง เช่น มีการซื้อรถไถ ค่าเช่านา ค่าเช่าเครื่องจักรในการเก็บเกี่ยว ค่าน้ำมันเชื้อเพลิง ค่าซื้อปุ๋ยเคมี และยาปราบศัตรูพืชเพื่อให้ได้ผลผลิตสูง ประกอบกับวิธีการผลิตแบบใหม่ที่ต้องเร่งรีบในการเก็บเกี่ยว จึงมีการจ้างแรงงานจากภายนอก ซึ่งมีราคาแพงและมีการแข่งขันกันสูง (เนื่องจากเกษตรกรเกือบทุกคนต้องเร่งแรงงานในการเร่งเก็บเกี่ยวผลผลิตในช่วงเวลาเดียวกัน) ประกอบกับที่นา ที่เช่าห่างจากบ้านที่อยู่อาศัย จึงมีค่าน้ำมันรถจักรยานยนต์ที่ต้องใช้เพื่อเดินทางไปดูแลผลผลิต ดังนั้น ต้นทุนการผลิตจึงมีราคาสูงขึ้นอย่างมาก

3. **การบริโภค** เมื่อการพัฒนาและความเจริญเข้ามายังหมู่บ้านชาวบ้านไม่อาจต่อต้านกระแสบริโภคนิยมและทุนนิยมได้ กล่าวคือ ในปี 2532 ไฟฟ้าได้ขยายเข้ามาในหมู่บ้าน ทำให้ทุกคนเริ่มมีค่าใช้จ่ายในการต่อไฟฟ้าเข้าบ้าน มีการซื้อเครื่องอำนวยความสะดวก เช่น ตู้เย็น โทรทัศน์ วิทยุ โทรทัศน์ พัดลม รถจักรยานยนต์ ฯลฯ ทั้งระบบเงินสดและเงินผ่อน ทำให้มีค่าใช้จ่ายในครัวเรือนเพิ่มขึ้น

4. **ความสัมพันธ์กับชุมชนและนอกชุมชน** เมื่อพ่อทองสุขได้รับเลือกตั้งให้เป็นผู้ใหญ่บ้านในปี 2545 ทำให้มีหน้าที่ความรับผิดชอบและภารกิจเพิ่มขึ้น จึงมีรายจ่ายเพิ่มขึ้นตามลำดับ เช่น มีการเข้าสมาคม การเข้าร่วมประชุมต่าง ๆ และการดูแลลูกบ้าน แม้ว่าพ่อทองสุขจะมีรายได้จากตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านเดือนละ 2,500 บาทก็ตาม แต่ขณะเดียวกันค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับภาษีสังคมก็เพิ่มขึ้นด้วย เช่น งานแต่งงาน งานบวช งานบุญและงานประเพณีต่าง ๆ และงานศพ ทั้งในหมู่บ้านและนอกหมู่บ้าน เป็นต้น ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ จึงทำให้ภาวะหนี้สินของพ่อทองสุขสะสมเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ

ทางออกในกาแก้ปัญหาหนี้สินของพ่อทองสุข

ระดับปัจเจก พ่อทองสุขได้พยายามแก้ปัญหาหนี้สินผูกพันจาก ธกส. โดยการกู้เงินนอกระบบ (ทั้งจากพ่อค้าคนกลางและจากญาติพี่น้อง) เพื่อมาจ่ายเงินต้นและดอกเบี้ยในแต่ละปี นอกจากนี้ยังพยายามทำงานอื่นเสริมเพื่อเพิ่มรายได้ เช่น อาชีพประมง (จับปลาในหนองหลวง ซึ่งเป็นหนองน้ำสาธารณะประจำหมู่บ้าน) และรับจ้างทั่วไป

ระดับกลุ่ม พ่อทองสุขเป็นสมาชิกกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนสมานมิตร ได้แก่ กลุ่มออมทรัพย์ และเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน สมาชิกร้านค้าชุมชน และสามารถกู้เงินจากกลุ่มออมทรัพย์และจากกองทุนหมู่บ้าน และได้รับเงินปันผลประจำปีจากร้านค้าชุมชนอีกเล็กน้อย ซึ่งเงินกู้จากกลุ่มเหล่านี้สามารถบรรเทาภาวะหนี้สินได้เพียงชั่วคราวเท่านั้น กล่าวคือ เงินกู้จากกลุ่มเหล่านี้ได้ถูกนำไปใช้หมุนเพื่อใช้หนี้ในระบบ คือ ธกส. และหนี้นอกระบบ ซึ่งทำให้พ่อทองสุขตกอยู่ในวงจรหนี้สินจากหลายแหล่งเงินกู้เพิ่มขึ้นอีก

การใช้ทุนทางสังคมและภูมิปัญญาท้องถิ่น ในการบรรเทาภาวะหนี้สินของพ่อทองสุข คือ การหารายได้เสริมจากการทำประมง เนื่องจากบ้านสมานมิตรมีหนองน้ำสาธารณะ (หนองหลวง) ซึ่งมีทรัพยากรทางธรรมชาติอยู่มากมาย ได้แก่ ปลา ฯลฯ ชนิด (แต่ละชนิดและแต่ละขนาดจะมีราคาแตกต่างกันออกไป) กุ้งฝอย ฯลฯ ซึ่งถือเป็นการนำทุนทางสังคม (ทรัพยากรธรรมชาติ) ที่มีอยู่แล้วในหมู่บ้านมาใช้ให้เกิดประโยชน์และสร้างรายได้แก่ครัวเรือน นอกจากนี้การทำประมงถือเป็นทักษะและเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวอีสานที่ติดตัวมาแต่ดั้งเดิมจากวิถี “เห็ดอยู่เห็ดกิน” คือ การหากินไปตามสภาพแวดล้อมที่อำนวย เช่น การหาปลาตามห้วย หนอง การหาสัตว์เล็กสัตว์น้อย หรือพืชผักที่มีอยู่ตามธรรมชาติมาเป็นอาหารได้ ซึ่งการทำประมงนี้ถือเป็นการนำภูมิปัญญาเดิมมาผลิตซ้ำ และปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมตามสภาพพื้นที่ นอกจากนี้ทุนทางสังคมที่ยังมีอยู่ในชุมชนสมานมิตร คือ การพึ่งพาอาศัยกัน ความไว้เนื้อเชื่อใจกัน ดังจะเห็นได้จากกรณีที่พ่อทองสุขได้ใช้ประโยชน์จากการเป็นสมาชิกกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กองทุนหมู่บ้าน และสามารถกู้เงิน โดยได้รับความเห็นชอบจากสมาชิกกลุ่มคนอื่น ๆ เพราะจุดประสงค์หลักของการจัดตั้งกลุ่มเหล่านี้ก็เพื่อให้สมาชิกได้นำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ยามจำเป็นหรือเดือดร้อน

กรณีที่ 2 พ่อบุญมี นาไพรวัล

พ่อบุญมี นาไพรวัล ปัจจุบันอายุ 55 ปี อยู่บ้านเลขที่ 39 หมู่ที่ 1 บ้านสมานมิตร ตำบลดอนศิลา จังหวัดเชียงราย มีผู้อยู่อาศัยทั้งหมด 7 คน เป็นชาย 5 คน หญิง 2 คน มีพื้นที่ถือครองจำนวน 0.50 ไร่ ซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยเท่านั้น ไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตัวเอง ต้องเช่าที่นาจำนวน 55

ไร่ทำนา เคยเป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน 2 สมัย ปัจจุบันเป็นสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์ ร้านค้าชุมชน และ กองทุนหมู่บ้าน

พ่อบุญมีอพยพมาจากหมู่บ้านหนองมะเขือ อำเภอเมืองพล จังหวัดขอนแก่น จบการศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 เมื่อจบการศึกษาได้ช่วยพ่อแม่ทำนาทำไร่ เดิมมีพื้นที่ทางการเกษตรมากกว่า 200 ไร่ และมีที่ทำนาประมาณ 150 ไร่ การทำนาในช่วงนั้นอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก แต่เนื่องจากสภาพพื้นดินแห้งแล้งหากปีใดฝนไม่ตก ข้าวที่ปลูกไว้ก็เสียหายหมด จึงทำให้การทำนาไม่ค่อยได้ผล นอกจากทำนาแล้วที่บ้านพ่อบุญมียังทำการปลูกปอด้วย ประมาณ 30-40 ไร่ เมื่อได้ผลผลิตแล้วก็เอาปอที่ตัดไปแช่น้ำ เอาเปลือกมาตากแดด ประมาณ 2-3 แดด เมื่อแห้งดีแล้วก็ขายให้กับพ่อคนจีนที่มารับซื้อถึงหมู่บ้าน ได้ราคาากิโลกรัมละ 0.50 - 2 บาท นอกจากนั้นในวันเสาร์อาทิตย์ (สมัยเป็นนักเรียน) เนื่องจากบ้านอยู่ใกล้กับสถานีรถไฟ เมื่อมีเวลาว่างก็มาขายของที่สถานีรถไฟ เช่น ขายโอเลี้ยง เครื่องดื่มและของกินเล็กๆ น้อย ๆ

สาเหตุที่อพยพขึ้นมาทางเหนือก็เนื่องพ่อแม่ตายทั้งหมด ตอนนั้นอายุ 13 ปี (ปี 2504) น้ำของพ่อบุญมีไปรับมาอยู่ด้วยกันที่บ้านเกาะ อำเภอเมือง เชียงราย ส่วนที่ดินที่ขอนแก่นก็ขายให้กับญาติพี่น้อง หลังจากมาอยู่ที่เชียงรายน้ำก็ได้เรียนต่อถึงชั้น ม.1 (ป. 5 สมัยปัจจุบัน) แต่เรียนได้ 1 เดือนก็เลิกเรียน เนื่องจากสื่อสารยากกับครูและเพื่อนไม่รู้เรื่อง (ภาษาเหนือกับภาษาอีสาน) พ่อบุญมีอาศัยอยู่กับน้ำที่เชียงรายนประมาณ 13 ปี และได้โยกย้ายไปอยู่หลายที่ในจังหวัดเชียงราย เช่น ที่อำเภอแม่สาย (ระหว่าง 2504-2506) ที่อำเภอแม่จัน (ระหว่าง 2507-2509)

ในปี 2510-2513 ได้เริ่มบุกเบิกที่ดินเป็นของตนเองแถวบริเวณใกล้แม่น้ำกกและแม่น้ำโขง ที่อำเภอเชียงแสน ซึ่งเป็นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ โดยทำไร่ข้าวโพด (พันธุ์พุทธบาท 5) 60 ไร่ และได้จ้างแรงงานเข้ามาช่วย (ค่าจ้างไร่ละ 25 บาท/ต่อปี) ผลผลิตข้าวโพดออกงามดีมาก (ผลผลิตไร่ละ 50 ถัง) ไม่ต้องใส่ปุ๋ย มีรายได้ตกปีละประมาณ 40,000 บาท และในปี 2512 ได้ไปรับจ้างพิเศษเป็นหมอเถื่อนสะพายกระเป๋าเข้าไปตามหมู่บ้านต่าง ๆ รักษาทั้งคนและสัตว์ ส่วนใหญ่จะเป็นสัตว์ รายได้เฉลี่ยรวมกับเพื่อน 4 คน ตกประมาณปีละ 20,000 บาท แต่ส่วนใหญ่ก็หมดไปกับการเที่ยวเพราะยังเป็นเด็กหนุ่มอยู่ ปี 2513 ได้ไปเที่ยวที่อำเภอบัวใหญ่ จังหวัดนครราชสีมา ไปพักยังบ้านเพื่อน และพบรักและแต่งงานกัน ทำพิธีเล็กน้อยเสียค่าใช้จ่ายน้อยมาก

ในปี 2513 พ่อบุญมี พาคครอบครัวมาอยู่ที่อำเภอแม่จัน เชียงราย และได้รับการแบ่งที่ดินจากน้ำ 25 ไร่ ทำนาข้าวอยู่จนถึงปี 2516

ในปี 2517 เดือนมีนาคม พ่อบุญมี ได้ย้ายเข้ามาอยู่ที่บ้านจอเจริญ โดยขายที่ดินที่แม่จันทั้งหมด (ขณะนั้นมีลูกแล้ว 3 คน) และมีเงินติดตัวมาที่บ้านจอเจริญราว 30,000 บาท ซึ่งก็หมดไปกับการซื้อที่นา 18 ไร่ ราคา 20,000 บาท ซื้อวัสดุสร้างบ้านและอุปกรณ์ในการทำงานอีก 10,000 บาท นอกจากนี้พ่อบุญมีเป็นคนที่มีความรู้ในเรื่องการประมงเป็นอย่างดี ในช่วงที่มาอยู่ที่บ้านจอเจริญก็เคยเข้ามาหาปลาในพื้นที่หนองหลวง (ตอนนั้นยังไม่ได้ก่อตั้งเป็นบ้านสมานมิตร) ซึ่งเป็นแหล่งที่มีปลาชุกชุมมาก ในปี 2518 ได้ซื้อที่ดินที่เป็นป่าจากคนท้องถิ่นที่บ้านจอเจริญอีก 6 ไร่ ในราคา 2,500 บาท

ต่อมาในปี 2521 ได้ย้ายเข้ามาอยู่ที่บ้านสมานมิตร ซึ่งเป็นกลุ่มที่ 2 ที่ย้ายเข้ามาหลังจากก่อตั้งหมู่บ้าน (กลุ่มแรกย้ายมาในปี 2520) มีประมาณ 11 ครอบครัว พ่อบุญมีได้ขายที่ดินที่บ้านจอเจริญ 18 ไร่ เป็นเงิน 30,000 บาท และอีก 6 ไร่ เป็นเงิน 10,000 บาท เมื่อมาอยู่ที่บ้านสมานมิตรได้สร้างกระต๊อบขึ้นโดยไม่ต้องลงทุน ใช้วิธีการขอไม้กัน (ไม้พื้นและไม้ฝา) ที่ต้องลงทุนคือ ซื้อแปกมุงหลังคา หลังจากนั้นก็สะสมไม้ไปเรื่อย ๆ โดยต่อมาเปลี่ยนจากกระต๊อบเป็นบ้านเก็บไม้ (ได้ทำการก่อสร้างเป็นบ้านถาวรในปี 2535) เมื่อมีเงินก็จะซื้อไม้สะสมไว้ และได้ซื้อที่ดินปลูกบ้านพื้นที่ 2 งาน (100 ตารางวา) ราคา 1,500 บาท ซื้อที่นา (ที่ป่ากร่าง) 50 ไร่ ราคาประมาณ 40,000 บาท การขนส่งไม้ที่รถอนบ้านมาจากบ้านจอเจริญใช้เกวียนลากไม่เสียเงิน และจ่ายค่าบุกเบิกพื้นที่นา 5,000 บาท หลังจากนั้นเริ่มสร้างข่วงข้าวก่อนเพราะเอาข้าวเปลือกมาด้วย เสียค่าซื้อสังกะสีมุงหลังคา ราคา 1,400 บาท ลงทุนซื้อปุ๋ย 4,000 บาท รวมค่าใช้จ่ายราว 51,900 บาท จากการสัมภาษณ์ พบว่า พ่อบุญมีเป็นเกษตรกรที่มีประสบการณ์ในการเพาะปลูกเป็นอย่างดีและเป็นเกษตรกรก้าวหน้าในสมัยนั้น มีการนำพันธุ์ข้าว กข.15 และ 16 มาเพาะปลูกเป็นรายแรก และรู้ว่าข้าวพันธุ์ลูกผสมจะต้องใส่ปุ๋ย ในขณะที่เกษตรกรคนอื่น ๆ ที่อพยพเข้ามายังทำการผลิตแบบเดิม คือ ไม่ใส่ปุ๋ยแม้ว่าจะใช้พันธุ์ข้าวลูกผสมก็ตาม ซึ่งทำให้พ่อบุญมีเริ่มมีหนี้สินในขณะนั้นประมาณ 3,600 บาท และเป็นครอบครัวแรกในสมานมิตรที่เป็นหนี้

ในปี 2523 พ่อบุญมีได้ลงทุนซื้อที่ดินเพื่อปลูกมันสำปะหลัง 30 ไร่ ราคา 30,000 บาท และขายมันสำปะหลังได้ 50,000 บาท ซึ่งในช่วงนั้นมันสำปะหลังราคาดีมาก และเสียค่าใช้จ่ายน้อยคือค่าจ้างขุดมันวันละ 100 บาทต่อคน และเริ่มมีการจ้างแรงงานในหมู่บ้าน เพราะการเพาะปลูกพืชเชิงเดี่ยวต้องอาศัยแรงงานเพิ่มขึ้น ซึ่งได้ผลกำไรค่อนข้างดี และพ่อบุญมีได้ตั้งข้อสังเกตว่า การปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพียงปีเดียวก็คุ้มค่ากับที่ดินที่ลงทุนแล้ว (ได้ทุนคืน) ต่อมาในปีเดียวกันนี้ (2523) พ่อบุญมีได้ซื้อรถไถนาพร้อมกับรถอีแต่น ในราคา 50,000 บาท โดยการจ่ายเงินดาวน์ 30,000 บาท และค้างชำระอีก 20,000 บาท โดยการผ่อนส่งภายใน 2 ปี จะเห็นได้ว่า

พ่อบุญมีเป็นหนี้สินจากการซื้อเครื่องมือทางการผลิต ภาวะการเป็นหนี้จึงเกิดขึ้นในช่วงปี 2523-24 นอกจากการปลูกข้าวแล้วพ่อบุญมียังปลูกข้าวโพดและมันสำปะหลัง หลังจากใช้รถไถและรถอีแต่นมาประมาณ 4 ปี รถก็เริ่มเสียต้องมีการซ่อมแซม ซึ่งพ่อบุญมีสามารถซ่อมเองได้

ในปี 2528-2530 ราคามันสำปะหลังเริ่มตกและรัฐบาลไม่สนับสนุนให้ปลูกต่อ ประกอบกับราคาข้าวโพดก็ตกด้วย ดังนั้น ในปี 2530 พ่อบุญมีจึงได้ขายที่ทำไร่มันสำปะหลัง จำนวน 30 ไร่ ได้ราคา 120,000 บาท สาเหตุหลักที่ขายที่ดิน เนื่องจากราคามันสำปะหลังตกต่ำและมีการลงทุนเริ่มต้นสูงขึ้น ต้องจ้างแรงงานเพื่อกำจัดวัชพืช (หญ้า) ประกอบกับช่วงนั้นราคาที่ดินเริ่มปรับตัวสูงขึ้นจึงขายที่ไป และในปี 2531 ได้ขายที่นาอีก 50 ไร่ ๆ ละ 13,000 บาท ได้เงิน 650,000 บาท

ในปี 2532 พ่อบุญมีได้เปลี่ยนอาชีพ โดยเลิกทำการการเกษตรและขายที่ดินทั้งหมด และไปรับซื้อผลผลิตจากพืชไร่ และพืชสวนจากตัวจังหวัดเชียงราย เช่น สับปะรด ลำไย ฯลฯ ไปขายยังภาคอีสาน พ่อบุญมีได้ซื้อรถ 6 ล้อ ด้วยเงินสดเป็นเงิน 420,000 บาท เพื่อบรรทุกผลไม้ไปขายยังภาคอีสาน จนถึงปี 2535 แต่ธุรกิจไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร

ต่อมาในปี 2535 พ่อบุญมีได้ขายรถ 6 ล้อ ไปในราคา 400,000 บาท และขายรถเจ้าทุ่งไป ในราคา 25,000 บาท และได้ ซื้อรถดัม (รถขนดินหิน) 2 คัน คันแรกซื้อสดในราคา 380,000 บาท และคันที่ 2 ซื้อเป็นราคาเงินผ่อน 500,000 บาท ซึ่งต้องผ่อนส่งภายใน 3 ปี ขณะที่รถคันที่ซื้อเงินสดใช้งานได้ระยะหนึ่งก็เกิดอุบัติเหตุรถชน ทำให้รถคันที่ซื้อสดในช่วงนี้ทำธุรกิจไม่ได้ เพราะมีการฟ้องร้องเรียกค่าเสียหาย ต่อมาเมื่อเรื่องราวฟ้องร้องจบลงพ่อบุญมีได้ขายรถทั้ง 2 คัน รถคันที่มีปัญหาขายไปในราคา 240,000 บาท และรถคันที่ผ่อนส่งได้ขายดาวน์ต่อให้กับผู้ที่มาซื้อในราคา 100,000 บาท สรุปแล้วการขายรถทั้ง 2 คันขาดทุนประมาณ 100,000 บาท และในปีเดียวกันนี้ได้มีไฟฟ้าเข้ามาในหมู่บ้าน พ่อบุญมีได้ซื้ออุปกรณ์เครื่องใช้ไฟฟ้า เช่น ตู้เย็น ทีวี เครื่องเล่นวีดีโอ พัดลม ติดตั้งไฟฟ้าในบ้าน และในปีนี้อเองพ่อบุญมีได้สร้างบ้านใหม่ คิดเป็นค่าใช้จ่ายรวม 200,000 บาท (ถึงแม้จะเก็บสะสมไม่ไว้แล้วก็ตามแต่ก็ยังต้องซื้อหาเพิ่มเติม ประกอบกับนโยบายรัฐบาลในช่วงนั้นได้ประกาศให้ปิดป่าและห้ามตัดไม้ จึงทำให้ต้องซื้อไม้เพิ่มเติมในราคาที่แพงขึ้น สรุปแล้วในปีนี้ พ่อบุญมีมีค่าใช้จ่ายในการสร้างบ้าน มีการขายรถ (ขาดทุน) และซื้ออุปกรณ์เครื่องใช้ไฟฟ้าเข้าบ้าน รวมแล้ว เป็นเงินประมาณ 300,000 บาท

ในปี 2536 ได้เช่าที่นาบริเวณพื้นที่ในเขตอำเภอเมืองจังหวัดเชียงรายทำนาจำนวน 55 ไร่ จะเห็นได้ว่าพ่อบุญมีจากที่เคยมีที่ดินทำการเกษตร และได้ขายที่ดินเพื่อไปทำธุรกิจแต่ไม่ประสบผลสำเร็จ จึงต้องกลับกลายมาเป็นผู้เช่าที่นาทำกินในระยะต่อมา

ในปี 2537 ได้เช่าที่นาเพิ่มเติมในจังหวัดเชียงรายเป็นพื้นที่ทั้งหมด 80 ไร่ และได้กู้เงินจาก ธกส. เพื่อมาลงทุนซื้อรถเจ้าทุ้งราคา 38,000 บาท เพื่อทำการผลิตใหม่อีกครั้งหนึ่ง

ต่อมาปี 2538 พ่อบุญมีประสบกับปัญหาอุทกภัย ที่นาถูกน้ำท่วมผลผลิตเสียหายทั้งหมด ทำให้พ่อบุญมีล้มละลายจากการเกษตร จึงได้เข้าไปขายแรงงานในกรุงเทพฯ และทำงานเป็นยามรักษาความปลอดภัย

ในปี 2539 พ่อบุญมีกลับมาทำนาเช่าร่วมกับพวกลูกๆ อีก แต่ก็เกิดภาวะอุทกภัยซ้ำอีก ครั้ง และก็เป็นหนี้สินเพิ่มขึ้นอีก

ปี 2540 ได้เช่าที่นาที่เดิม 55 ไร่ เสียค่าเช่าราวปีละ 25,000 บาท ปีนี้ราคาข้าวดี ขายได้ประมาณ 9-12 บาทต่อกิโลกรัม ตั้งแต่ปี 2540 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน พ่อบุญมีก็ได้เช่าที่นาทำกินมาตลอด

ผู้ศึกษาได้ทำการเปรียบเทียบรายรับและรายจ่ายของพ่อบุญมีได้ดังนี้

รายรับ-รายจ่ายของครอบครัวพ่อบุญมี (2545)

- รายได้จากภาคเกษตร		
รายได้จากการขายข้าว (หักไว้กินแล้ว)		39,850
- รายได้นอกภาคเกษตร		
รายได้จากการประมง (วันละ 400x4 เดือน)		48,000
รายได้จากลูกชายขับรถแมคโคร		108,000
(เดือนละ 9,000 บาท X12เดือน)		
รวมรายรับทั้งสิ้น		195,850
- รายจ่ายในการลงทุนทำการผลิต		
ค่าเช่านา (55 ไร่)		25,000
ค่าไถ (ไร่ละ 120 x 55 ไร่)		6,600
ค่ายกคันนาใหม่		1,700
ค่าเช่ารถและค่าน้ำมัน (หว่านข้าว)		3,000
(3 คัน วันละ 1,200 บาท เวลา 2.5 วัน)		
ค่ารถดูดข้าว (เกี่ยวข้าว)		22,000
ค่าอาหารคนงาน		8,950
ค่าขนส่งลากข้าว		1,300
ซื้อยาฆ่าหญ้า		2,500
รวม		71,050

- ใช้จ่ายในครัวเรือน	
ซื้อหอย	3,600
ทำบุญ	2,400
ค่าฌาปนกิจ	6,000
ค่าซื้อโทรศัพท์มือถือ	3,500
ค่าโทรศัพท์ (เดือนละ 300)	3,600
ค่าเหล้า	13,200
ค่าบุหรี	9,000
ค่าไฟฟ้า	4,800
ค่าน้ำมันรถจักรยานยนต์	7,200
ค่ารักษาพยาบาล	1,600
ค่ากับข้าว	36,000
ค่าเสื้อผ้า	2,000
ค่าของใช้ในบ้าน (ผงซักฟอก ยาสระผม ฯลฯ)	7,000
ค่าขนมหลานไปโรงเรียน (2 คน)	15,000
ค่ารถไปโรงเรียนหลาน	2,500
ค่าดอกเบี๊ยะ ธกส.	6,000
รวม	123,400
รวมรายจ่ายทั้งสิ้น	194,450
หักรายรับและรายจ่าย คงเหลือ	<u>1,400</u>
- แหล่งหนี้สิน	
ธกส.	100,000
กลุ่มออมทรัพย์	30,000
กองทุนหมู่บ้าน	20,000
รวมหนี้สิน	150,000

จากรายรับรายจ่ายและหนี้สินของครอบครัวพ่อบุญมี จะเห็นว่าพ่อบุญมีมีเงินเหลือใช้จ่ายในครัวเรือนประมาณ 1,400 บาท/ปี เท่านั้น และการทำการเกษตรในฤดูกาลผลิตปีหน้าก็ยังจำเป็นที่จะต้องกู้หนี้ยืมสินจากสถาบันการเงินดังกล่าวอีกต่อไป

สรุปสาเหตุและปัจจัยที่ทำให้พ่อบุญมี ไม่สามารถหลุดพ้นจากภาวะการเป็นหนี้เป็นสิน และไม่สามารถสะสมทรัพย์สินได้เนื่องจาก

1. **ลงทุนซื้อที่ดินและเครื่องจักรการเกษตร** ในช่วงที่ย้ายเข้ามาอยู่ที่บ้านสมานมิตรในปี 2521 พบว่า เริ่มมีหนี้สินจากการซื้อที่ดิน และลงทุนการผลิตซึ่งยืมมาจากญาติพี่น้อง ในปี 2523 มีการซื้อที่ดินและเครื่องมือทำการผลิต (รถอีแต่น) เพื่อทำการเพาะปลูกข้าว มันสำปะหลังและข้าวโพด

2. **การเปลี่ยนอาชีพและสร้างบ้านใหม่** ในปี 2535 ลงทุนทำธุรกิจค้าขายผลผลิตระหว่าง เชียงรายกับภาคอีสาน โดยขายรถเจ้าฟุ้งและรถ 6 ล้อไป และนำเงินมาซื้อรถดีมถึง 2 คัน (ทั้งเงินสดและเงินผ่อน) ซึ่งนำไปสู่ภาวะหนี้สิน และการทำธุรกิจก็ไม่ประสบผลสำเร็จจึงต้องขายรถไปและขาดทุน นอกจากนั้นพ่อบุญมียังได้สร้างบ้านใหม่และประกอบกับช่วงนั้นไฟฟ้าได้เข้ามาในหมู่บ้าน มีค่าใช้จ่ายในการติดตั้งไฟฟ้าในบ้าน ซื้อเครื่องไฟฟ้าเข้าบ้าน โดยรวมแล้วพ่อบุญมีได้ใช้จ่ายไปประมาณ 300,000 บาท (รวมทั้งที่ขาดทุนจากการขายรถดีมด้วย) ในช่วงนี้ถือว่าพ่อบุญมี มีหนี้สินเป็นจำนวนมาก

3. **หันกลับมาสู่อชีพดั้งเดิมและการลงทุนใหม่** ต่อมาในปี 2536-2538 พ่อบุญมีต้องกลับมาทำการเกษตรอีก แต่เนื่องจากได้ขายที่ดินทำกินไปหมดแล้ว เหลือแต่ที่อยู่อาศัยในบ้านสมานมิตรเท่านั้น (0.5 ไร่) จึงต้องเช่าที่นาทำกินจำนวน 80 ไร่ ในเขตอำเภอเมืองจังหวัด เชียงรายเพื่อปลูกข้าว และมีการกู้ยืมเงินจาก ธกส. มาซื้อเครื่องมือทางการผลิต เช่น รถอีแต่น แต่ไม่ประสบผลสำเร็จเพราะเกิดอุทกภัยน้ำท่วมที่นาถึง 2 ครั้ง ในปี 2538-2539 ดังนั้นภาวะหนี้สินจึงมีอยู่สูง จนต้องใช้เวลาว่างจากการเกษตรไปเป็นยามอยู่ที่กรุงเทพฯ รายได้จากการประมงก็ช่วยได้ในระดับหนึ่งเท่านั้น เนื่องจากการประมงก็มีปัญหาที่จับปลาไม่ได้ตลอดทั้งปี เพราะมีระยะเวลาห้ามจับปลาในช่วงที่ปลาวางไข่

4. **แรงงานในเมืองเลี้ยงแรงงานชนบท** จนมาในปี 2540-2545 พบว่า พ่อบุญมี มีเศรษฐกิจฟื้นตัวขึ้น แต่ก็ยังอยู่ในภาวะหนี้สิน กับสถาบันการเงินและกลุ่มออมทรัพย์ราว 130,000 บาท แต่มีรายได้ประจำเพิ่มขึ้นจากลูกคนหนึ่งจะไปขับรถต่างจังหวัด และส่งเงินมาช่วยเหลือทางบ้าน จะเห็นได้ว่าแรงงานจากลูกที่ไปทำงานนอกหมู่บ้าน ได้ใช้เป็นหลักในการเลี้ยงดูครอบครัว และแรงงานที่อาศัยอยู่ภายในหมู่บ้าน ในปี 2546 พ่อบุญมี เริ่มรับจ้างเลี้ยงวัวให้คนข้างนอก (ประมาณ 20 ตัว) โดยจะเลี้ยงในหมู่บ้านสมานมิตร ซึ่งจะเป็นทางเลือกในการเกษตรได้อีกทางหนึ่ง ที่อาจจะได้รายได้มาคืนสถาบันการเงินได้

ทางออกในการแก้ปัญหาหนี้สินของพ่อบุญมี

ระดับปัจเจก จะเห็นได้ว่าพ่อบุญมีพยายามแก้ปัญหาภาวะหนี้สิน โดยการลงทุนทำกิจกรรมทางการเกษตรที่หลากหลาย เช่น การเพาะปลูกข้าว มันสำปะหลังและข้าวโพด

การทำธุรกิจการเกษตร และการรับจ้างเลี้ยงสัตว์ พ่อบุญมีถือได้ว่าเป็นตัวอย่างของเกษตรกรก้าวหน้าที่มีความคิดริเริ่มเกี่ยวกับเรื่องการลงทุน มีหัวทางด้านธุรกิจ ซึ่งมีทั้งประสบผลสำเร็จและล้มเหลวบ้าง เป็นเกษตรกรที่กล้าคิดกล้าทำและได้ช่วยขยายแนวความคิดการลงทุนในเรื่องต่าง ๆ ภายในหมู่บ้านด้วย (เช่น การแปรรูปอาหาร/ปลา) นอกจากนี้พ่อบุญมียังมีความสามารถพิเศษ คือ การทำประมง มีความสามารถจับปลาได้ครั้งละมาก ๆ และติดต่อให้คนในเมืองมารับซื้อปลาสด ๆ ที่จับได้จากหน้าเขื่อน ถึงแม้รายได้จากการประมงจะไม่ใช่ว่ารายรายได้หลักของครอบครัว แต่ก็สามารถช่วยประหยัดรายจ่ายในการซื้ออาหารได้เป็นอย่างมาก พ่อบุญมียังสามารถสานแหได้รวดเร็วและแข็งแรง สามารถคิดประดิษฐ์เครื่องดักกุ้งฝอยได้ ซึ่งมีคนทั้งในหมู่บ้านและนอกหมู่บ้านมาว่าจ้างให้ทอแหและทำเครื่องดักกุ้งให้ (ซึ่งสร้างรายได้เสริมให้ครอบครัว) นอกจากนี้ลูกชายพ่อบุญมีสามารถต่อเรือได้ จึงมีคนมาว่าจ้างให้ทำเรือซึ่งก็ได้ค่าแรงเป็นรายได้เสริมอีกด้วย

ระดับกลุ่ม พ่อบุญมีเป็นสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์ กองทุนหมู่บ้าน และร้านค้าชุมชน ซึ่งก็ได้ใช้ประโยชน์จากการกู้ยืมเงินจากกลุ่มเหล่านี้ มาช่วยบรรเทาปัญหาหนี้สินได้บ้าง แต่ยังคงมีภาระหนี้สินผูกพันกับ ธกส. ซึ่งยากที่จะหลุดพ้นจากวงจรนี้ได้

การใช้ทุนทางสังคมและภูมิปัญญาท้องถิ่น ในการบรรเทาภาวะหนี้สินของพ่อบุญมี คือ การหารายได้เสริมจากการทำประมง รับจ้างทำอุปกรณ์การประมง และการรวมกลุ่มในชุมชน ซึ่งจะคล้ายกันกับของพ่อทองสุขที่กล่าวไปแล้วข้างต้น ทุนทางสังคมที่ถือว่าเป็นจุดเด่นของพ่อบุญมี ก็คือ ความมานะอดทน ความอุทิศสละ และความเพียรพยายามในการดิ้นรนและปรับตัวเพื่อต่อสู้กับปัญหาอุปสรรคต่าง ๆ ที่ผ่านมาในแต่ละช่วงได้อย่างไม่ย่อท้อ ซึ่งเป็นตัวอย่างที่ดีให้กับลูกหลาน นอกจากนี้พ่อบุญมีได้นำภูมิปัญญาอีสานมาปรับใช้ให้เหมาะสมตามสภาพพื้นที่ โดยเป็นคนริเริ่มผลิตที่ดักกุ้งฝอย ทอแหจับปลาและต่อเรือ เพื่อขายให้แก่ชาวบ้าน สยามมิตรและบ้านอื่น ๆ ที่มาจับปลาที่หนองหลวง พ่อบุญมียังนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการวางแผนโบราณให้กับชาวบ้านที่ปวดเมื่อยและยังสามารถทำยาสมุนไพรได้ แต่ปัจจุบันไม่ค่อยได้ทำยา เนื่องจากตัวยาสมุนไพรบางชนิดไม่มีทางภาคเหนือ

ในการประชุมต่าง ๆ ในหมู่บ้าน พ่อบุญมีมีส่วนร่วมในการประชุมเกือบทุกครั้ง จากการสัมภาษณ์พ่อบุญมีเกี่ยวกับโครงการพัฒนารัฐบาลที่มีผลกระทบต่อชุมชน เช่น กองทุนหมู่บ้าน (กองทุนเงินล้าน) โครงการ 30 บาทรักษาทุกคน และโครงการพัทธนีเกษตรกร 3 ปี พ่อบุญมีให้ความเห็นว่า ชาวบ้านไม่มีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นหรือการตัดสินใจในโครงการเหล่านี้เลย อย่างไรก็ตามสำหรับคนยากคนจนเกือบทุกคน สามารถเข้าถึงการบริการของรัฐบาล

ได้ระดับหนึ่ง แต่ก็ยังมีปัญหาในด้านวิธีการดำเนินงานหรือการให้บริการ ส่วนจำนวนเงินที่ตั้งไว้ในกองทุนหมู่บ้านนั้นน้อยมาก เมื่อเจ็ลี่ยต่อความต้องการของแต่ละครัวเรือน นอกจากนี้ยังพบว่า อบต. มีส่วนร่วมในหมู่บ้านดี การคิดแผนโครงการพัฒนาต้องผ่านการประชุมของประชาคมหมู่บ้านทั้งหมด ซึ่งเป็นเรื่องของการมีส่วนร่วมของชุมชน

กรณีที่ 3 นางจรรยา ยางศรี

แม่จรรยา ยางศรี อายุ 62 ปี ปัจจุบันอยู่บ้านเลขที่ 12 หมู่ 1 บ้านสมานมิตร ตำบลดอนศิลา อำเภอเวียงชัย จังหวัดเชียงราย จบชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 สามีเพิ่งเสียชีวิตปี 2546 มีที่ดินที่สมานมิตร 4 ไร่ 3 งาน และเลี้ยงหลาน 2 คน ให้ลูกสาวกับลูกเขยที่ไปทำงานในกรุงเทพฯ รวมคนในครอบครัว ทั้งหมด 3 คน มีทรัพย์สิน คือ จักรยานยนต์ (ของหลาน) 1 คัน จักรยาน 1 คัน ที่วี 1 เครื่อง

แม่จรรยา เดิมเป็นคนบ้านหนองแมก หมู่ 5 อำเภอหนองเรือ จังหวัดขอนแก่น มีที่ดินทำกินประมาณ 30 ไร่ ทำการเพาะปลูกข้าว สภาพพื้นดินในฤดูแล้งแห้งแล้ง ฤดูฝนน้ำท่วมที่นาบ่อย ๆ ส่วนในช่วงน้ำหลากบางครั้งน้ำท่วมที่นา 3 ปีติดต่อกัน ในราวปี พ.ศ. 2504 ได้มีการเริ่มก่อสร้างเขื่อนอุบลรัตน์ ซึ่งชาวบ้านในละแวกนั้นไม่ทราบว่ามีเมื่อสร้างเขื่อนเสร็จเรียบร้อยแล้ว น้ำจะท่วมพื้นที่หรือไม่ ซึ่งจากสาเหตุนี้เป็นเหตุผลทำให้ครอบครัวแม่จรรยา ซึ่งประกอบด้วย สามี และลูกอีก 2 คน (ทั้งหมด 4 คน) ย้ายออกจากหมู่บ้าน

ในปี 2509 ครอบครัวแม่จรรยาอพยพออกจากบ้านหนองแมก โดยมีเงินติดตัวมาประมาณ 30,000 บาท และช่วงที่มานั้นได้เดินทางมาเพียงครอบครัวเดียว โดยการเหมารถจากหมู่บ้านมาลงที่ตัวจังหวัดขอนแก่น และหลังจากนั้นได้ขึ้นรถไฟไปเปลี่ยนขบวนรถที่อำเภอภาชี จังหวัดลพบุรี และเดินทางต่อไปยังจังหวัดลำปาง หลังจากนั้นได้เหมารถ 6 ล้อไปยังบ้านป่าตึงงาม อำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย ซึ่งพอสรุปค่าใช้จ่ายในการเดินทางได้ดังนี้ คือ รวมค่าใช้จ่ายในการเดินทาง 5,850 บาท เมื่อมาอยู่ที่ป่าตึงงาม อำเภอเทิง ได้มาอาศัยอยู่กับครอบครัวของพี่ชายที่อพยพเข้ามาอยู่ก่อนแล้ว และได้สร้างที่อยู่อาศัย (ไม่มีค่าใช้จ่าย) ครอบครัวนางจรรยา ได้ทำนากับพี่ชายที่มีพื้นที่จำนวน 30 ไร่ ซึ่งจะต้องเดินทางด้วยเท้าเป็นเวลาเกือบทั้งวันกว่าจะถึงที่นา

ในปีเดียวกัน (2509) แม่จรรยาได้แยกครอบครัวออกมาจากพี่ชาย เนื่องจากพื้นที่ทำกินอยู่ไกลมาก และย้ายไปที่บ้านเนินสมบูรณ์ อำเภอเทิง โดยได้ซื้อที่นาซึ่งเป็นพื้นที่ป่าจากคนเมือง และสร้างบ้านติดกับที่นา แต่ยังไม่สร้างยุ้งฉาง โดยเสียค่าใช้จ่ายดังนี้ คือ ค่าก่อสร้างบ้าน 5,000 บาท ซื้อที่ดินจำนวน 10 ไร่ ราคา 1,500 บาท รวมค่าใช้จ่าย 6,500 บาท สำหรับที่นาที่บ้านเนินสมบูรณ์นั้น เป็นพื้นที่น้ำท่วมบ่อยทำให้ผลผลิตเสียหาย นอกจากนั้นครอบครัวแม่จรรยายังได้เช่า

พื้นที่ทำนาอีก 10 ไร่ โดยเสียค่าเช่าเป็นข้าวเปลือก 10 ถังต่อไร่ หลังจากการเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จใน
ในปี 2510 พ่อนางจรรยาเขียนจดหมายมาให้กลับขอนแก่น เนื่องจากหลังจากการสร้างเขื่อนเสร็จ
แล้วพื้นที่ดินทำกินของพ่อที่ขอนแก่นน้ำไม่ท่วม แต่แม่จรรวยยังไม่ได้กลับไปขอนแก่น

ในปี 2515 แม่จรรวย ซื้อที่นาที่อำเภอเทิง 10 ไร่ (เป็นพื้นที่ป่าจะต้องบุกเบิกทำนาเอง)
ราคา 1,500 บาท ในปีเดียวกันนี้ได้ย้ายกลับไปขอนแก่น ทำให้นางจรรยาต้องขายที่ดินและขาย
บ้านที่อยู่อาศัยกลับไปอยู่กับครอบครัวของพ่อที่บ้านเดิมของนางจรรยาอีกครั้งหนึ่ง (บ้านหนองแมก
หมู่ 5 อำเภอหนองเรือ จังหวัดขอนแก่น) และได้ขายที่ดินในราคาเท่าเดิม (1,500 บาท) เพื่อใช้
เป็นค่าเหมารถกลับไปขอนแก่นและกลับไปทำนาในที่เดิม ครอบครัวแม่จรรวยอยู่ที่ขอนแก่นได้
ประมาณ 7 ปี และได้รับเงินค่าชดเชยจากการสร้างเขื่อนเป็นเงิน 15,000 บาท ต่อมาในปี 2522
ครอบครัวแม่จรรวยย้ายกลับมาอยู่เชียงรายอีกครั้งหนึ่งเนื่องจากพ่อตาย

ในปี 2523 (มีนาคม) ได้อพยพเข้ามาอยู่ที่บ้านสมานมิตร มีเงินติดตัวมาประมาณ 20,000
บาท และซื้อที่ดินเพื่ออยู่อาศัย จำนวน 1 งาน ราคา 600 บาท ซึ่งเป็นพื้นที่นอกฝั่งของหมู่บ้าน
และเดิมเป็นพื้นที่ปลูกหม่อนของชาวบ้านสมานมิตรที่อพยพได้เข้ามาตั้งแต่ปี 2520 ครอบครัว
นางจรรวยได้สร้างบ้านเหี่ยว (บ้านแบบชั่วคราวขึ้น) เป็นเงิน 3,000 บาท และได้ซื้อที่ดิน จำนวน
23 ไร่ ราคา 6,000 บาท เพื่อทำไร่มันสำปะหลังและปลูกข้าวไร่ (สรุปค่าใช้จ่ายในการซื้อที่ดิน
เพื่ออยู่อาศัยที่ดินทำการเพาะปลูก และสร้างบ้าน รวมค่าใช้จ่าย 9,600 บาท) ในราวต้นปี 2524
ได้ทำการสร้างยุ้งฉางขึ้น โดยทั้งผิวและเมียช่วยกันเลื่อยและไสไม้และซื้อหลังคาสังกะสี

ต่อมาปี 2526 ได้ไปเช่าที่นา 20 ไร่ ทำการปลูกข้าวและได้ผลผลิต 20 ถังต่อไร่ เสีย
ค่าเช่าเป็นข้าวในอัตรา 1 ต่อ 3 (เจ้าของที่นาได้ 1 ส่วน คนทำได้ 2 ส่วน) เป็นเป็นเวลา 3 ปี
ส่วนการทำไร่มันสำปะหลัง (2526-2530) ในระยะเวลา 5 ปี ขายโดยเฉลี่ยปีละประมาณ 20,000
-25,500 บาท

ในปี 2528 ครอบครัวแม่จรรวยรับจ้างเลี้ยงควายและเจ้าของควายได้แบ่งลูกควาย
ที่เลี้ยงให้ 2 ตัว และได้ขายลูกควายไปทั้ง 2 ตัว ราคาตัวละ 5,000 บาท ได้เงิน 10,000 บาท
แม่จรรวยยังคงมีรายได้ดีจากการทำไร่มันสำปะหลัง จึงเอาเงินไปซื้อที่นาเพิ่ม 12 ไร่ ราคา 30,000
บาท และต่อมาเจ้าของที่นาขายควายให้ 5 ตัว ราคา 15,000 บาท และซื้อที่นาเพิ่มอีก 4 ไร่ 3 งาน
ราคา 15,000 บาท ปี 2530 เป็นปีที่ปลูกมันสำปะหลังเป็นครั้งสุดท้าย เพราะมันราคาตกต่ำมาก
ได้ราคาเพียง 7,000 บาท

ในปี 2533 แม่จรรวยขายที่นาให้กับผู้ใหญ่เรียนไป 5 ไร่ เนื่องจากจำเป็นต้องนำเงินมา
รักษาแม่ซึ่งป่วยบ่อย ต่อมาแม่ก็ตายตอนอายุประมาณ 60 ปี เสียค่าทำศพแม่ราว 7,000 บาท

ในปี 2536 ได้แบ่งที่นาให้กับลูกทั้งหมด เพราะลูกได้แต่งงานกันหมดแล้ว และแยกครอบครัวออกไป จึงจำเป็นต้องสร้างความมั่นคงให้กับครัวของลูกต่อไป ซึ่งแบ่งได้ดังนี้ คือ ลูกคนที่ 1 ได้ 5 ไร่ 2 งาน ลูกคนที่ 2 ได้ 5 ไร่ ลูกคนที่ 3 ได้ 5 ไร่ ลูกคนที่ 4 ได้ 5 ไร่ ลูกคนที่ 5 ได้ 6 ไร่ 3 งาน และเหลือไว้เพียง 4 ไร่ 3 งาน สำหรับแม่จรรยาและสามี

ในปี 2539 แม่จรรยา เริ่มป่วยโดยมีอาการปวดเอวข้างเดียว หมอวินิจฉัยว่าเป็นโรคไต + ต้องไปรักษาที่โรงพยาบาลปีละหลายครั้ง และได้ไปหาหมอหลายที่ เช่น โรงพยาบาลค่ายเม็งราย โรงพยาบาลโอเวอร์น็อค โรงพยาบาลเชียงรายและคลินิก ทำให้มีค่าใช้จ่ายสูงมาก ทั้งค่ารถและค่ารักษาพยาบาล อย่างไรก็ตามอาการของแม่จรรวยก็ยังไม่ดีขึ้น จึงได้ซื้อยาจากกรดยาที่เข้ามาขายที่บ้านสมานมิตรปีละหลายครั้ง (หนึ่งชายยา) ซึ่งอาการก็ยังไม่ดีขึ้น จึงได้ซื้อยาสมุนไพรมาดื่มกินเอง ซึ่งรายจ่ายโดยเฉลี่ยในแต่ละปีรวมประมาณปีละ 10,000 บาท ซึ่งใช้จ่ายจนมาถึงปัจจุบัน (ค่าใช้จ่ายในการซื้อยากินเองประมาณเดือนละ 450 บาท ซึ่งเป็นอัตราที่สูงมากสำหรับคนชนบท)

ในปี 2543 สามีนางจรรยาป่วยเป็นโรคเก๊า และปวดตามข้อ ขณะเดียวกันก็ดื่มเหล้ามาก ซึ่งช่วงนี้ครอบครัวของนางจรรยาต้องเสียค่าใช้จ่ายสูงมากในการรักษาตนเองและสามี แม้จะมีบัตรผู้สูงอายุก็ไม่สามารถรักษาให้หายขาดได้ แถมยังต้องมีค่าใช้จ่ายอื่น ๆ อีก เช่น ค่ารถไปหาหมอ และค่าซื้อยากินเอง เมื่อมีโครงการ 30 บาทรักษาทุกโรคเข้ามาแม่จรรวยก็ได้เข้าโครงการนี้ด้วย แต่ก็ยังรักษาไม่หายขาด

ในปี 2546 ประมาณเดือนพฤษภาคม สามีของแม่จรรยาได้เสียชีวิตลง อายุประมาณ 69 ปี และจัดงานศพที่บ้านเป็นเวลา 3 วัน 3 คืน (สวดศพ 3 คืน) ซึ่งเสียค่าใช้จ่ายในการจัดงานศพราว 50,000 บาท แม่จรรยาได้ยืมเงินจากญาติ (แม่ปอน) 10,000 บาท และยืมจากผู้ใหญ่เพ็ง (อดีตผู้ใหญ่บ้าน) 5,000 บาท นอกจากนี้แม่จรรวยยังได้รับเงินช่วยจากค่าฌาปนกิจหมู่บ้านประมาณ 13,000 บาท มาจัดงานศพ

หลังจากสามีของแม่จรรยาเสียชีวิตแล้ว และตนเองก็สุขภาพไม่ดี จึงยกที่ดินที่มีอยู่จำนวน 4 ไร่ 3 งาน ให้ลูกชายทำนา ซึ่งได้ข้าวจากลูกปีละ 80 ถัง ปัจจุบันแม่จรรวยยังต้องเลี้ยงหลานอีก 2 คน ลูกสาวและลูกเขยที่ไปทำงานที่กรุงเทพฯ และส่งเงินมาให้ทางบ้านทุกเดือน นอกจากนี้แม่จรรวยยังมีรายได้เล็ก ๆ น้อย ๆ จากการทำผักตบชวา และยังมีความสามารถในการทอเสื่อ ทอผ้า แปรรูปอาหาร (ปลา) ทำขันหมาก และเป็นสมาชิกกลุ่มต่าง ๆ ในบ้านสมานมิตร คือ ร้านค้าชุมชน กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มน้ำปลา และธนาคารข้าว

รายรับ-รายจ่ายของครอบครัวแม่จรรยา (2545)

- รายได้จากภาคเกษตร	ไม่มี
- รายได้นอกภาคเกษตร	
ลูกสาว/ลูกเขยส่งเงินให้เดือนละ 3,000 บาท	36,000
เงินปันผลจากร้านค้าชุมชน	87
เงินปันผลจากกลุ่มออมทรัพย์	250
ขายผักกาดดอง เดือนละ 500	6,000
เงินปันผลจากร้านค้าสหกรณ์	120
รวมรายรับ	42,457
- รายจ่ายในการลงทุนทำการเกษตร	
ค่านุ้ย (3 กระจอบ ๆ ละ 390 บาท)	1,770
- รายจ่ายในครัวเรือน	
ค่าขนมไปโรงเรียน (หลาน 2 คน ๆ ละ 25 บาท/วัน)	9,900
ค่ารถโรงเรียน (เดือนละ 240 บาท/คน)	4,320
ค่าเทอมหลาน 2 คน ๆ ละ 1000 บาท/ปี	2,000
ค่าประกันของเสียหายในโรงเรียน 2 คน ๆ ละ 100	200
ทำบุญ	2,000
ค่าฌาปนกิจสงเคราะห์	1,200
ซื้อหอย	1,440
ซื้อของใช้จากร้านค้าชุมชน	6,292
ค่ารักษาพยาบาล	10,000
ค่าเสื้อผ้า	5000
ซื้อข้าวกิน (70ถัง/ปี)	350
ค่าน้ำมันรถเครื่อง	3,000
รวมรายจ่าย	47,472
หักรายรับและรายจ่ายคงเหลือ	- 5,015
- แห้งหนี้สิ้นปี 2545	
ธกส. (ยืมให้ลูกชายที่มีนา)	90,000
กองทุนหมู่บ้าน	20,000
กลุ่มออมทรัพย์	4,000

เงินกู้ยืมนอกระบบ	15,000
ร้านค้าปุ๋ย	3,000
รวม	132,000

นอกจากนี้ แม่จรรยา ยังมีหนี้สินเพิ่มขึ้นอีกหลังจากการตายของสามีในปี 2546 (ค่าจ้างงานศพ 50,000 บาท)

ยืมจากญาติ (แม่ปอน)	10,000
ยืมจากผู้ใหญ่เพ็ง (อดีตผู้ใหญ่บ้าน)	5,000
ยืมจากแหล่งอื่น ๆ	22,000
ได้เงินช่วยเหลือจากฌาปนกิจสงเคราะห์	13,000
รวมเป็นหนี้จากงานศพ (2546)	37,000
รวมหนี้สินทั้งหมด	169,000

สรุปสาเหตุที่แม่จรรยาต้องเป็นหนี้สินเนื่องจาก

1. *ลงทุนทำการผลิตให้ลูก* กู้เงินในระบบจาก ธกส. และร้านค้าปุ๋ยในนามของแม่จรรยา เพื่อมาช่วยเหลือลูกชายที่ทำนาไปลงทุนทำการผลิต

2. *ความเจ็บป่วย* แม่จรรยาป่วยเป็นโรคไตมาประมาณ 7 ปีกว่าแล้ว และต้องเสียค่าใช้จ่ายประมาณปีละ 10,000 บาท ถึงแม่จะใช้บัตรผู้สูงอายุและรักษามาหลายปีแล้ว และได้เข้าโครงการ 30 บาทก็ตาม แต่แม่จรรยาต้องเสียค่าเดินทาง ค่ารถ ค่าอาหารการกินเวลาไปหาหมอ ทั้งโรงพยาบาลรัฐบาลและเอกชนในเมืองปีละหลาย ๆ ครั้ง (แต่แต่ละครั้งต้องเสียค่ารถไปกลับอย่างน้อย 200 บาท) และยังคงซื้อยาสมุนไพรและยาจากรถขายยากินเองอีก (ครั้งละ 20-50 บาท)

3. *การจัดงานศพสามี* ถึงแม่จะได้รับเงินช่วยเหลือจากเงินฌาปนกิจสงเคราะห์ แต่ก็ไม่เพียงพอในการจัดงานศพให้สามี แม่จรรยาต้องกู้เงินจากญาติ เพื่อนบ้านและเงินนอกระบบ เพื่อมาจัดงานศพเป็นเวลา 3 วัน 3 คืน ซึ่งตามประเพณีอีสานถือว่าต้องทำให้กับคนตายเป็นครั้งสุดท้าย และเชิญเพื่อนบ้านมาร่วมงาน ซึ่งมีการเลี้ยงอาหารเย็นแขกทุกวันที่มาสวดศพและจัดอาหารเครื่องดื่มไว้เลี้ยงเพื่อนบ้านที่มาอยู่เป็นเพื่อนศพทุกคืน นอกจากนี้ยังมีการถวายผ้าบังสุกุล แก่พระสงฆ์และค่าทำบุญใส่ซองถวายพระในแต่ละวันด้วย ซึ่งมีค่าใช้จ่ายค่อนข้างสูง ซึ่งคำพูดที่ว่า "คนตายชายคนเป็น" เป็นสิ่งที่เห็นได้ชัดเจนจากกรณีนี้

3. *แบ่งที่ดินมรดกให้ลูกและขาดแรงงานในการผลิต* ที่ดินของนางจรรยา ก่อนปี 2536 มีเป็นจำนวนมากแต่เมื่อแบ่งปันกันระหว่างลูก ๆ แล้วอยู่ในเกณฑ์เฉลี่ยได้คนละ 5 ไร่ เมื่อแยก

ครอบครัวออกไป และเหลือเพียง 4 ไร่ 3 งานสำหรับแม่จรรยาและสามี แต่เนื่องจากสุขภาพแม่จรรยา และสามี (ตอนที่มิชีวิตอยู่) ไม่แข็งแรงจึงทำนาเองไม่ได้และต้องอาศัยลูกชายทำนาให้ และได้ปัน เป็นข้าวเปลือกจำนวนครึ่งหนึ่งของผลผลิตในนาตัวเอง (ประมาณ 80 ถังต่อปี) และยังคง เลี้ยงหลานอีก 2 คน ให้ลูกสาวกับลูกชายที่ไปทำงานในกรุงเทพฯ รวมคนในครอบครัว 3 คน (ซึ่งอัตราเฉลี่ยข้าวที่กินต่อปีตกคนละ 50 ถังข้าวเปลือก รวม 150 ถังต่อปี) ในกรณีนี้ครอบครัว แม่จรรยามีข้าวไม่พอกิน จึงต้องยืมข้าวจากธนาคารข้าวมากินในครัวเรือนเป็นประจำ และนอกจากนั้นก็ยังต้องกู้เงินกลุ่มออมทรัพย์มาเป็นค่าใช้จ่ายต่าง ๆ ในครัวเรือนอีกด้วย

ทางออกในการแก้ปัญหาหนี้สินของแม่จรรยา ยางศรี

ระดับปัจเจก แม่จรรยามีวิธีการแก้ปัญหาหนี้สินโดยการกู้เงินนอกระบบ จากญาติ และ เพื่อนบ้าน เพื่อมาใช้รักษาตัวจากความเจ็บป่วย และเพื่อจัดงานศพให้สามี นอกจากนี้แม่จรรยา ยังกู้เงินจาก ธกส. และร้านค้าปุ๋ยเพื่อมาช่วยลูกในการลงทุนทำการผลิต (ซึ่งแม่จรรยาได้ปันผลผลิต ข้าวกึ่งหนึ่ง)

ระดับกลุ่ม เนื่องจากข้าวที่ปันมาจากลูกชายไม่เพียงพอสำหรับ 3 คนในครอบครัว ดังนั้น แม่จรรยาจึงต้องยืมข้าวจากธนาคารข้าวในหมู่บ้านเป็นประจำ และยังได้ใช้ประโยชน์จากการกู้เงิน จากกลุ่มออมทรัพย์ด้วย นอกจากนี้ยังมีรายได้จากเงินปันผลเล็ก ๆ น้อย ๆ จากร้านค้าชุมชน และ กลุ่มออมทรัพย์

การใช้ทุนทางสังคมและภูมิปัญญาท้องถิ่น แม่จรรยามีความสามารถในการทอเสื่อ ทอผ้า แปรรูปอาหาร และทำชันหมาก เนื่องจากสุขภาพไม่แข็งแรงและแก่แล้ว จึงไม่ค่อยได้ทอเสื่อ และ ทอผ้า แต่ยังรับทำชันหมากให้กับชาวบ้านที่มาจ้างให้ทำอยู่ และยังมีรายได้จากการทำผักดอง ขาย นอกจากนี้แม่จรรยาเป็นผู้อาวุโสที่ชาวบ้านนับถือ จึงได้รับยกย่องให้เป็นกรรมการวัด ดังนั้น ชาวบ้านจึงเต็มใจให้ความช่วยเหลือ เช่น ปันข้าวปลาอาหารให้ ให้หยิบยืมเงินบ้าง หรือให้โอกาส ในการยืมข้าวจากธนาคารข้าวก่อนคนอื่น ๆ ในชุมชน จะเห็นได้ว่าชาวบ้านในชุมชนยังมีความเอื้อ ออาทรต่อกัน และให้ความสำคัญกับระบบอาวุโสและระบบอุปถัมภ์ ซึ่งถือเป็นทุนทางสังคมที่ยังมี อยู่ในบ้านสมานมิตร

กรณีที่ 4 นางไสว ศรีพุทธา

นางไสว ศรีพุทธา อายุ 48 ปี และนายวิรัตน์ ศรีพุทธา อายุ 52 ปี อยู่บ้านเลขที่ 77 หมู่ 1 บ้านสมานมิตร ตำบลดอนศิลา อำเภอเวียงชัย จังหวัดเชียงราย จบชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 มีสมาชิกในครัวเรือนทั้งหมด 6 คน มีลูก 4 คน เป็นหญิง 1 คน ชาย 3 คน มีที่อยู่อาศัยประมาณ 1 งาน ไม่มีที่ดินเป็นของตนเอง ต้องเช่าพื้นที่ทำนา 24 ไร่ ปัจจุบันมีตำแหน่งเป็นประธาน

ธนาคารข้าว ทรัพย์สินที่มี ได้แก่ จักรยานยนต์ 1 คัน จักรยาน 1 คัน ทีวี 1 เครื่อง วีดีโอ 1 เครื่อง เป็นสมาชิกกลุ่ม ได้แก่ กองทุนหมู่บ้าน กลุ่มหมู กลุ่มธนาคารข้าว กลุ่มปลาร้า ความสามารถ พิเศษ (นางใสว) ทำขนมไทย

จากการสัมภาษณ์ นางใสว ศรีพุทธา ทราบว่านายวิรัตน์และนางใสว เดิมเป็นคนบ้าน ดอนหัน ตำบลกุดขอนแก่น อำเภอกุเวียง จังหวัดขอนแก่น (มารู้จักกันที่บ้านป่าดิงงาม) ครอบครัว ของนางใสวมีพี่น้องทั้งหมด 11 คน เป็นครอบครัวแบบขยาย ส่วนของครอบครัวนายวิรัตน์ ก็เป็น ครอบครัวขยายเช่นเดียวกัน มีสมาชิกทั้งหมด 10 คน

ในปี 2507 ครอบครัวของนายวิรัตน์ ได้อพยพเข้ามาตั้งบ้านเรือนที่บ้านป่าดิงงาม อำเภอกุเวียง จังหวัดเชียงราย มีที่ดินราว 27 ไร่ ต่อมาปี 2519 ครอบครัวของนางใสวได้อพยพมาอยู่ ที่บ้านป่าดิงงามเช่นกัน เมื่อมาถึงต้องเช่าพื้นที่คนเมืองทำนา จำนวน 20 ไร่ หักค่าเช่าเป็น ข้าวเปลือกไร่ละ 20 ถัง เมื่อมาถึงที่บ้านป่าดิงได้ 1 เดือนได้มาพบรักกับนายวิรัตน์ที่บ้านญาติ นายวิรัตน์ได้ให้ผู้ใหญ่มาสู่ขอ เป็นเงินสด 5,000 บาท เมื่อแต่งงานเสร็จได้ย้ายมาอยู่กับ ครอบครัวนายวิรัตน์ ได้เงินค่ารับไหว้จากญาติ 1,000 บาท และได้นำเงินจำนวนนี้ไปซื้อลูกหมู มาเลี้ยง 1 ตัว

ในปี 2520 (เดือนมีนาคม) ได้ย้ายเข้ามาอยู่สมานมิตรกับครอบครัวของสามี (เป็นกลุ่ม แรกที่ย้ายเข้ามาหมู่บ้านสมานมิตร) ช่วงนั้นครอบครัวของนางใสวและวิรัตน์มีเงินติดตัวมา 6,000 บาท เสียค่าขนย้ายโดยการจ้างรถ 6 ล้อ ราคา 2,000 บาท และนำหมูมาด้วย หลังจากนั้นได้ขาย หมูไปในราคา 900 บาท (ขาดทุน 100 บาท) ได้สร้างบ้านแยกกับครอบครัวใหญ่ ได้ซื้อที่ดิน 800 บาท และสร้างบ้านชั่วคราว (บ้านเก็บไม้) พื้นบ้านเป็นไม้ไผ่ ฝาบ้านเป็นใบตองตึง มุงหญ้าคา ทำการผลิตร่วมกับครอบครัวใหญ่ ซึ่งได้ซื้อที่นาจำนวน 27 ไร่ (ถือว่าเป็นที่มรดกของปู่) ใช้ทำ การผลิตรวมกัน และได้ส่วนแบ่งปีละ 80 ถัง

ในปี 2522 เกิดภาวะแห้งแล้งในพื้นที่บ้านสมานมิตร ทำการผลิตไม่ได้ผล ขาดข้าวเป็น จำนวนมาก ได้เอาเรือจากพ่อของนายวิรัตน์ พรหมสอน (ที่เป็นญาติห่าง ๆ) ได้ขุดเรือเอาไว้ให้เป็น เครื่องมือในการหากินและออกไปหาปลาจากหนองหลวง และเอาปลาที่ได้มาทำปลาต้ม ปลาร้า และปลาแห้ง แล้วเอาไปขายตามหมู่บ้านต่าง ๆ เพื่อแลกเอาข้าวมากิน ไปขายถึงบ้านร่องซุ่น บ้านเหล่า บ้านหมากเอี้ยง บ้านร่องวัว บ้านร่องหวาย บ้านป่าซาง ฯลฯ และในตัวอำเภอเมือง เชียงราย โดยการเหมารถไป ได้ข้าวมากินกันทั้งหมู่บ้าน

ในปี 2523 ครอบครัวนายวิรัตน์และนางใสว ได้ซื้อที่ดินจำนวน 7 ไร่ ในราคา 3,000 บาท (เพื่อทำไร่) และในปีนั้นได้กู้เงินนอกระบบจากเจ้าแก้วเหวิน (คนจีน) 4,000 บาท เสียดอกเบี้ย

ร้อยละ 20 ต่อเดือน และต้องเสียค่านายหน้าในการยืมเงินอีก 200 บาท เพื่อนำเงินมาไถ่ที่ไร่ เพื่อปลูกมันสำปะหลัง ได้ผลผลิตมันสำปะหลังประมาณ 20 กระสอบต่อไร่ ขายได้กิโลกรัมละ 0.50-0.70 บาท ได้ราคาประมาณ 4,900-6,800 บาทต่อปี ซึ่งถือว่าได้ไม่มากนัก

ในราวปี 2528-2532 ได้รับมรดกที่ดินจำนวน 3 ไร่ แต่ปรากฏว่าผลผลิตไม่ค่อยดี รายได้หลักจะมาจากการรับจ้างทั่วไปและการทำประมง ปี 2531 ได้ขายที่ดิน 7 ไร่ ๆ ละ 1,000 บาท ได้เงิน 7,000 บาท ซึ่งถือว่าได้น้อยมากและนำเงินมาใช้หนี้

ปี 2534 ได้ขายที่ดินที่เป็นมรดกของปู่ 3 ไร่ ให้กับญาติในราคาถูกไร่ละ 1,000 บาท ได้เงิน 3,000 บาท และขายที่บ้านให้กับญาติราคา 4,000 บาท และได้ย้ายครอบครัวไปกับครอบครัวของพ่อแม่สามีไปอยู่ที่นครสวรรค์ สาเหตุที่ย้ายเพราะมีคนเล่าว่าพื้นที่ที่นครสวรรค์มีมาก และราคาถูก จึงย้ายไปอยู่ที่บ้านเขาหลง อำเภอลาดยาว จังหวัดนครสวรรค์ ช่วงนั้นครอบครัวนางไสวและนายวิรัตน์มีเงินติดตัวไปเพียง 7,000 บาท ในการไปอยู่ที่นครสวรรค์ก็มีปัญหามากมาย เนื่องจากเป็นครอบครัวที่ใหญ่มาก มีจำนวนคนถึง 17 คน รวมทั้งลูกหลานของพ่อแม่วิรัตน์ ช่วงนั้นเป็นช่วงที่ต้องเริ่มสร้างบ้าน หาดที่อยู่ ที่ทำกิน ภาระที่นางไสวได้รับ ก็คือ เป็นแม่ครัวของบ้าน ต้องไปจับจ่ายข้าวของมาทำอาหาร เงินที่ติดตัวไปก็เกือบจะหมด และไม่เป็นที่ถูกใจของแม่ของสามี ทำให้นางไสวรู้สึกอึดอัดใจมาก ซึ่งในเรื่องนี้นายวิรัตน์สามีของนางไสวก็รับรู้มาโดยตลอด หลังจากอยู่ด้วยกันได้ประมาณ 3 เดือน จึงก็แยกครอบครัวออกมาโดยเอาลูก 3 คนกลับไปให้พ่อแม่ของนางไสวเลี้ยงที่บ้านป่าตึง

ช่วงนั้นนายวิรัตน์และนางไสว ไม่กล้าที่จะกลับมาบ้านสมานมิตร เพราะอายชาวบ้านมาก เนื่องจากได้ขายที่ดินที่อยู่อาศัยทั้งหมดแล้ว จึงอพยพเข้ามาหางานทำในกรุงเทพฯ แต่ก็ถูกหลอกให้เข้าไปงานในสวนส้มที่คลองแก้ว ตำบลหนองเสือ จังหวัดปทุมธานี และไม่สามารถออกมาได้ เนื่องจากนายจ้างขู่ว่าต้องเสียค่านายหน้าและค่าตัวของนางไสวและนายวิรัตน์ ช่วงที่อยู่ไร่ส้มมีหน้าที่ขีดยาฆ่าแมลงเกือบทุกวันและบ้านที่ทั้ง 2 คนอาศัยก็เป็นที่เก็บยาฆ่าแมลงในการขีดยานั้นต้องใช้เครื่องเรือนตึ๊ด ดังนั้น เวลาเรียกกันจึงไม่ค่อยได้ยิน บางครั้งเจ้าของสวนส้มก็แกล้งเวลาเรียกไม่ได้ยินก็จะใช้เครื่องมือขีดยาฆ่าแมลงขีดยาใส่ที่ตัวนางไสว และเจ้าของทำอย่างนี้เรื่อยๆ ทั่ว ถือเป็นช่วงที่ตกต่ำมากต้องร้องไห้ด้วยกันหลายครั้ง คิดจะหนีออกมาหลายครั้งก็หนีไม่ได้ นางไสวและสามีทำงานที่ไร่ส้มประมาณ 1 ปี จึงได้ออกมา และในช่วงหลังนางไสว พบว่า ตัวเองเมื่อได้กลิ่นสารเคมีก็รู้สึกหน้ามืดหายใจไม่ออก เนื่องจากตนเองและสามีได้รับสารพิษค่อนข้างมาก

ปลายปี 2535 ได้ออกจากสวนส้มไปอยู่ที่ราชบุรี ที่วัดหัวโปง ตำบลหนองอ้อ อำเภอ บ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี ไปอาศัยอยู่กับหลวงพ่อสุรพลซึ่งเป็นญาติ ได้เป็นคณงานของวัดทั้งสามมี และนางไสว โดยทำงานขุดร่องน้ำและก่อสร้างร่องน้ำ ได้รับค่าแรงวันละ 100 บาทต่อคน ในช่วงนั้นมีคนอีสานที่ทำงานที่นั่นราว 8 คน ส่วนใหญ่เป็นคนมาจากบ้านสมานมิตร และได้อยู่ที่นั่นประมาณเกือบ 1 ปี

ปี 2536 ปลายปี ได้ออกจากที่วัดหัวโปง เหาของกลับมาไว้ที่บ้านสมานมิตร มีแต่เสื้อผ้า หมอนมุ้ง และผ้าห่มกลับมาเท่านั้น ได้เอาของไปฝากเพื่อนบ้านและเขาก็ให้ที่อยู่อาศัยด้วย นางไสวและนายวิรัตน์ก็ได้มาพักเป็นบางครั้ง และได้เข้าไปรับจ้างเป็นกรรมกรก่อสร้างที่โรงแรม ดุสิตไฮร์แลนด์รีสอร์ท จังหวัดเชียงราย ได้ค่าจ้างวันละ 100 บาท ทำงานได้ประมาณ 2 ปี

ปี 2538 สามารถเก็บออมเงินจากการทำงานเป็นกรรมกรก่อสร้างได้ และนำมาซื้อที่บ้าน เดิมคืนจากญาติในราคาเดิม 4,000 บาท เพื่อนบ้านได้มาช่วยกันปลูกกระท้อบ และได้รับลูก 3 คน ที่ฝากยายเลี้ยงไว้ที่บ้านป่าตึงงามมาอยู่ด้วยกัน และก็ได้ไปเช่าที่ทำนาที่บ้านจอบเจริญ 22 ไร่ เสียดอกเบี้ยยเป็นข้าวเปลือกไร่ละ 10 ถัง ให้เจ้าของที่ ต่อมากู้เงินจาก ธกส. 5,000 บาท นำไปซื้อ ข้าวประมาณ 200 ถัง เพื่อจ่ายเป็นค่าดอกเบี้ยยนาเช่าหมด ถือว่าขาดทุนอย่างมาก

ในช่วง 2538-2545 ได้กู้เงินนอกระบบอีกหลายครั้ง บางครั้งกู้เงิน 5,000-10,000 บาท จากยายจำเรียง เสียดอกเบี้ยยร้อยละ 5 ต่อเดือน และบางปีก็กู้เงินจากสหกรณ์การเกษตร ประมาณ 6,000 บาท เพื่อเอาเงินมาลงทุนทำนา และช่วงปี 2539 ได้กู้เงินจาก ธกส. จำนวน 40,000 บาท เอามาซื้อรถเจ้าทุ่งและลงทุนทำนา และได้สร้างบ้านใหม่ (เดิมเป็นกระท้อบ) ในปีนี้ด้วย ราคาค่าก่อสร้าง 80,000 บาท (ขณะนี้บ้านยังสร้างไม่เสร็จ)

ต่อมาในช่วง 2539-2542 ได้มาเช่าที่นาที่บ้านหนองบัว จำนวน 27 ไร่ ค่าดอกเบี้ยยไร่ละ 17 ถัง (รวมดอกเบี้ยย 459 ถัง) ได้ผลผลิตข้าวประมาณ 1,200 ถัง เหลือข้าวประมาณ 741 ถัง แบ่งเอาไว้กินประมาณ 200 ถัง ที่เหลือ 540 ถัง ขายราคาถังละ 50 บาท มีรายได้จากขายข้าว โดยประมาณ 27,000 บาท ต่อปี ซึ่งพอจะได้ข้าวเอาไว้กิน เป็นค่าเช่านา และเอาไว้ขายได้ ส่วนหนึ่ง ในช่วงตั้งแต่ปี 2539 เป็นต้นมาทั้งนางไสวและนายวิรัตน์ต้องต่อสู้อย่างหนักในเรื่อง รายได้ นอกจากจะทำนาเช่าของตัวเองแล้ว ยังไปรับจ้างปักดำ เกียวข้าว และในเวลากลางคืนออก เรือหาปลาในหนองหลวงด้วย

ในปี 2543-2545 จนถึงปัจจุบันได้ไปเช่าที่ทำนาในเขตอำเภอเมืองเชียงราย จำนวน 24 ไร่ ปัจจุบันครอบครัวของนางไสวต้องรับจ้างและทำการประมงในหนองหลวงด้วย แต่ก็ถือว่าอยู่ใน ภาวะที่ครอบครัวของนางฟื้นตัวดีขึ้น และปัจจุบันลูก 3 คนของนางไสวโตหมดแล้ว ลูกผู้หญิง

คนโตไปทำงานเป็นกรรมกรอยู่ที่ภาคใต้ ลูกคนที่ 2 ถูกกล่าวหาว่าลักขโมยของแต่คดีจบแล้วและกำลังจะเดินทางไปอยู่กับน้องคนเล็ก ลูกสาวคนเล็กปัจจุบันอายุ 19 ปี เรียนจบชั้น ม.3 ออกเรือนแล้วมีลูก 1 คน ลูกคนเล็กไม่เรียนต่อเพราะสงสารพ่อแม่ที่ทำงานหนักมาก ขณะนี้ไปขายส่งหอมกระเทียมที่จังหวัดอุดรธานี และมีร้านค้า (ร้านเช่า) ในตลาด จะลงสินค้าหอมกระเทียม 2 วันต่อ 1 คันรถ ถือว่าธุรกิจของลูกสาวคนเล็กได้ผลค่อนข้างดีและทำมาประมาณ 2 ปีแล้ว ปัจจุบันกำลังชักชวนพี่สาวและพี่ชายให้ไปช่วยกันค้าขายหอมกระเทียมด้วยกัน และลูกสาวคนเล็กคิดว่าอีกไม่นานจะให้พ่อแม่หยุดพักจากการทำงานหนักและให้พักผ่อนที่บ้าน

รายรับ-รายจ่ายของครอบครัวนางไสว (2545)

- รายได้จากภาคเกษตร	
ขายข้าว (360 ถึง ๆ ละ 50 บาท)	18,000
- รายได้นอกภาคเกษตร	
รับจ้างทั้งสามีภรรยา	60,000
ลูกสาวส่งเงินให้	8,000
หาปลา (ประมง, ทำเป็นบางครั้ง)	20,000
รวมรายได้	106,000
- รายจ่ายในการลงทุนทำการเกษตร	
ซื้อปุ๋ย	3,000
ซื้อยาฆ่าแมลง	900
ค่าจ้างรถดูข้าว (เกี่ยวข้าว)	9,000
ค่าน้ำมันรถ	7,200
รวม	20,100
- รายจ่ายในครัวเรือน	
ซื้อหอย	2,400
เรื่องคดีของลูกชาย (ถูกกล่าวหาคดีลักทรัพย์)	10,000
ซื้อของร้านค้า (ของกินของใช้)	9,055
ค่าอาหาร	7,200
ทำบุญ	1,500
ค่ามาปนกิจ	2,500
ดาวนัรถจักรยานยนต์ 1 คัน (ค่างชำระ 45,200)	4,800

รวม	37,455
รวมรายจ่าย	57,555
หักรายรับและรายจ่ายมีเงินคงเหลือ	48,445
- แห้งหนี้สิน ปี 2545	
หนี้รถจักรยานยนต์ (ค่างชำระ)	45,200
หนี้ก่อสร้างบ้าน	80,000
ธกส.	70,000
กลุ่มออมทรัพย์	2,000
กลุ่มหมู	1,300
ร้านค้าปุ๋ย	2,700
หนี้นอกระบบ (เพื่อนบ้าน)	20,000
หนี้รถเจ้าทุ่ง	42,000
รวมหนี้สิน	263,200

หมายเหตุ เมื่อนำรายรับคงเหลือหักหนี้สินที่ยังไม่ได้คิดดอกเบี้ย ครอบครัวนางใสจะเป็นหนี้สินทั้งหมด จำนวน 214,755 บาท

ในปี 2546 นางใสได้ทำอาชีพเสริมในตอนเช้า คือ ทำขนมไทยใส่รถเข็นไปขายทุกเช้าได้ประมาณวันละ 200 บาท ซึ่งเป็นรายได้ที่ดี และในปีนี้ (2546) นางใสจะไม่ทำนาเช่าต่อ แต่หลังจากขายขนมเสร็จแล้วก็จะไปรับจ้างทำนา และช่วงกลางคืนก็ไปหาปลา (ในช่วงที่ไม่มีข้อห้ามเรื่องการจับปลาในฤดูวางไข่)

สรุปสาเหตุหลักของการเป็นหนี้สินของครอบครัวศรีพุทธา ซึ่งเป็นหนี้สะสมที่ค่อนข้างสูง และต้องใช้เวลาในการผ่อนชำระ ได้ดังนี้ คือ

1. ที่ดินและการลงทุนเรื่องปัจจัยการผลิต (ครอบครัวศรีพุทธาขายที่ดินในช่วงราคาดีแล้วย้ายออกและกลับมาอยู่ใหม่) ครอบครัวศรีพุทธาเริ่มเป็นหนี้สินเมื่อกลับมาตั้งรกรากอยู่ที่บ้านสมานมิตรอีกครั้งในปี 2538 เนื่องจากครอบครัวศรีพุทธาไม่มีที่ดินทำกินเลย มีแต่ที่อยู่อาศัยที่ซื้อคืนจากญาติ ดังนั้น จึงต้องเช่าที่นาเพื่อผลิตข้าวไว้กินและขาย และได้กู้ยืมเงิน ธกส. และเงินนอกระบบเพื่อนำมาลงทุนทำการผลิต ซึ่งมีต้นทุนค่อนข้างสูง เช่น ซื้อรถเจ้าทุ่ง ซื้อปุ๋ยและยาฆ่าแมลง ค่าเช่านา ค่าจ้างรถดูข้าว ค่าน้ำมันรถในแต่ละปี

2. สร้างบ้านใหม่ ครอบครัวศรีพุทธากู้เงิน ธกส. เพื่อสร้างบ้านใหม่

3. *การบริโภค* เนื่องจากกระแสการพัฒนาและกระแสบริโภคนิยมได้เข้ามาสู่ชนบท ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่อาจยับยั้งได้ คนทุกคนไม่ว่าจะอยู่ในเมืองหรือชนบทก็ต้องการมีชีวิตที่สะดวกสบาย และทันสมัยขึ้นกว่าแต่ก่อน ครอบครัวศรีพุทธานี้เช่นกัน จึงได้ผ่อนซื้อรถจักรยานยนต์ซึ่งถือเป็นปัจจัยที่ 5 ในการดำเนินชีวิตของคนในชนบท

4. *การเป็นคหบดีความในศาล* ครอบครัวศรีพุทธานี้มีความจำเป็นต้องใช้เงิน เพื่อผู้คหบดีความ ให้ลูกชายที่ถูกกล่าวหาว่าลักทรัพย์ จึงต้องใช้วิธีการกู้เงินนอกระบบ

ทางออกในการแก้ปัญหาหนี้สินของครอบครัวศรีพุทธานี้

ระดับปัจเจก นางใสและนายวิรัตน์เป็นคนขยันและอดทนทำมาหากิน ผู้ชีวิต พยายามพึ่งตนเองและทำงานสุจริตเท่าที่จะทำได้ เพื่อให้มีรายได้ในครัวเรือน เช่น การเช่าที่ทำงานเพื่อได้ข้าวไว้ทั้งกินและขาย รับจ้างทำงานให้คนอื่น หาปลาในตอนกลางคืน และทำขนมขายในตอนเช้า ซึ่งทำรายได้พอสมควร แต่ก็ยังไม่เพียงพอกับการใช้หนี้ ธกส. และหนี้นอกระบบ ซึ่งเป็นหนี้ผูกพันระยะยาว

ระดับกลุ่ม ครอบครัวศรีพุทธานี้เป็นสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์ และได้ใช้ประโยชน์จากการกู้เงินจากกลุ่มออมทรัพย์ เพื่อนำมาหมุนใช้ยามจำเป็น นอกจากนี้ยังเป็นสมาชิกกลุ่มเลี้ยงหมู กองทุนหมู่บ้าน ธนาคารข้าว และกลุ่มแปรรูปอาหาร (ปลา) ซึ่งทำให้ประหยัดค่าใช้จ่ายในการซื้อปลาร้าและน้ำปลา และมีรายได้เสริมเล็ก ๆ น้อย ๆ จากการปันผลการขายผลผลิตจากปลาร้า และน้ำปลา

การใช้ทุนทางสังคมและภูมิปัญญาท้องถิ่น นางใสมีความสามารถในการทำขนมไทย จึงใช้ทุนทางสังคมหรือภูมิปัญญาที่มีอยู่มาใช้ให้เกิดรายได้เสริมเข้าครัวเรือน ครอบครัวศรีพุทธานี้สามารถผ่านมรสุมชีวิตมาได้และปัจจุบันเริ่มมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ก็เนื่องมาจากทุนทางสังคมที่เป็นจุดเด่นของครอบครัวศรีพุทธานี้ คือ ความขยันหมั่นเพียร ความมีมานะอดทนหนักเอาเบาสู้ และต่อสู้ชีวิต ซึ่งน่าจะนำมาเป็นตัวอย่างให้ลูกหลานและทุกคนได้ปฏิบัติตาม นอกจากนี้ยังสามารถใช้ประโยชน์จากทุนทางสังคมที่มีอยู่แล้วในหมู่บ้าน คือ ทรัพยากรธรรมชาติจากหนองหลวง (ปลา) มาทำให้เกิดรายได้เพิ่มเติมให้ครอบครัวและสามารถประหยัดค่าอาหารได้ระดับหนึ่ง และยังมีกรรวมกลุ่มกันแปรรูปอาหาร โดยรับซื้อปลาจากชาวบ้านที่จับได้มาทำเป็นปลาร้า โดยใช้ภูมิปัญญาดั้งเดิมจากอีสาน และการทำน้ำปลาซึ่งเป็นสิ่งใหม่สำหรับชาวอีสานที่ยังต้องเรียนรู้และพัฒนาต่อไป

กรณีที่ 5 พ่อคำลา แก้วศิลา

ปัจจุบันพ่อคำลา แก้วศิลาอายุ 66 ปี อยู่บ้านเลขที่ 41 หมู่ที่ 1 บ้านสมานมิตร ตำบลดอนศิลา อำเภอเวียงชัย จังหวัดเชียงราย มีสมาชิกครัวเรือน 5 คน ประกอบด้วยพ่อคำลา ลูกสาว ลูกเขย และหลาน 2 คน จบการศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 พ่อคำลาเป็นลูกเลี้ยงของ พ่อพิมพ์ แก้วศิลา ที่เก็บเอามาเลี้ยงและรักเหมือนลูกแท้ ๆ มาจากบ้านท่าคันโท อำเภอท่าคันโท จังหวัดกาฬสินธุ์ ปัจจุบันเป็นผู้นำหมู่บ้านที่ไม่เป็นทางการ ซึ่งเรียกว่า "จ๊า"

ในปี พ.ศ. 2501 พ่อคำลาแต่งงานกับคนบ้านเดียวกัน (บ้านท่าคันโท จังหวัดกาฬสินธุ์) เรียนหนังสือมาด้วยกัน พิธีแต่งงานก็เชิญญาติผู้ใหญ่ของแต่ละฝ่ายมีพิธีผูกข้อมือ ค่าใช้จ่ายตอนที่แต่งงานมีค่าสินสอด 360 บาท ค่าซื้อหมู 60 บาท พ่อแต่งงานเสร็จก็ย้ายไปอยู่บ้านฝ่ายหญิง (ฝ่ายหญิงเป็นลูกคนเล็กต้องเลี้ยงดูพ่อแม่) อยู่บ้านฝ่ายหญิงได้ประมาณ 10 ปี

ในปี พ.ศ. 2504 พ่อพิมพ์ (พ่อเลี้ยงพ่อคำลา) ได้ย้ายครอบครัวมาบ้านป่าตึง อำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย และได้ให้ที่ดินที่เป็นมรดกกับพ่อคำลา จำนวน 4 ไร่ ที่บ้านท่าคันโท ตอนอยู่อีสานพ่อคำลา ทำไร่ป่อ และไร่มันมันสำปะหลังนำมาขายที่จังหวัดอุดรธานีและขอนแก่น และบางครั้งก็มีพ่อคำไปรับซื้อที่หมู่บ้าน ทำไร่ป่อได้ 3-4 ปี ปอราคาไม่ดีจึงเลิก

ปี พ.ศ. 2509 พ่อพิมพ์เขียนจดหมายไปบอกให้มาอยู่ที่เชียงรายด้วยกัน ที่บ้านป่าตึง อำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย พ่อคำลาใช้เวลาเดินทาง 3 วัน 2 คืน ตอนย้ายมาซื้อหมู 4 คน ขายหมูได้เงิน 1,600 บาท เสียค่าเหมารถมาเชียงราย 800 บาท ตอนที่ย้ายมาเชียงรายพ่อพิมพ์ ให้ที่ทำงาน 3 ไร่ (ได้ผลผลิต 100 ถัง) และก็มาเช่าที่นา จำนวน 10 ไร่ (ได้ผลผลิต 300 ถัง) เสียค่าเช่า 100 ถัง) ทำได้ประมาณ 3 ปี สภาพบ้านที่สร้างครั้งแรกเป็นหลังคามุงสังกะสี พื้นและฝาเป็นไม้ มี 3 ห้องนอน เครื่องมือที่ใช้ทำงานตอนนั้น คือ ควาย (เช่า) คันไถไม้ ต่อมาเจ้าของที่นาให้ควายมา 2 ตัว (ตัวผู้) พอหลังจากหมดฤดูทำนาก็ไปรับจ้างเลื่อยไม้หมู่บ้านอื่น ห่างจากบ้านประมาณ 4-5 กิโลเมตร เฉลี่ยรายได้จากการเลื่อยไม้วันละ 100 บาท พอเลื่อยไม้เสร็จก็รับจ้างขนไม้ต่อ ได้แผ่นละ 1 บาท

ปี พ.ศ. 2511 ก็ย้ายครอบครัวออกอยู่ที่บ้านช่องลม เพราะที่บ้านป่าตึงมีที่ทำกินน้อยมาก ไม่พอกินในครอบครัว ได้ขายที่นา 3 ไร่ ได้เงิน 5,000 บาท ขายควาย 1 ตัว ได้เงิน 5,000 บาท ตอนนั้นมีเงินติดตัวมา 15,000 บาท เสียค่าขนย้ายของ 400 บาท ได้ซื้อที่นา 16 ไร่ ราคา 7,800 บาท ซื้อที่ดินสร้างบ้าน 1 งาน กว่า 200 บาท ซื้อควายเพิ่ม 1 ตัว เพื่อนฝากเลี้ยงแบ่งครึ่งอีก 1 ตัว (ได้ลูกควายคนละ 1 ตัว) ตอนนั้นได้สร้างยุ้งข้าวก่อน เพราะว่างลัวฝนตกใส่ข้าว ใช้เวลา 1 วัน และก็สร้างบ้านแบบเขี้ยว ใช้เวลา 1 วันเสร็จ มีญาติพี่น้องและเพื่อนบ้านมาช่วยกันสร้าง

และได้เลี้ยงข้าว ต้มไก่ ต้มมะละกอ พอมายอยู่ที่ช่องลมก็ได้เช่าที่นาเพิ่มอีก 7 ไร่ โดยเสียค่าเช่า เป็นข้าว 4 ถัง (รวมผลิตได้ข้าวทั้งหมด 600 ถัง แบ่งไว้กิน 300 ถัง ขาย 300 ถัง) ต่อมาก็ซื้อ ที่ไร่เพิ่ม 2 ไร่ ๆ ละ 200 บาท เป็นเงิน 400 บาท ใช้ปลูกข้าวโพดได้ราคาภิโกรมละ 1 บาท ได้ผลผลิตข้าวโพด 4 กระสอบ

ปี พ.ศ. 2520 พ่อคำลาและพ่อพิมพ์ย้ายมาอยู่ที่บ้านสมานมิตร (รุ่นแรก) พ่อพิมพ์ มีบทบาทมากเมื่อย้ายเข้ามาอยู่ที่บ้านสมานมิตร เพราะเป็นหมอยาหรือหมอสุนไพรรประจำ หมู่บ้าน ส่วนพ่อคำลาก็มีบทบาทเป็นหมอด่าแยประจำบ้าน และบทบาทอีกตำแหน่งในปัจจุบัน ก็คือ "จ่า" ซึ่งเป็นผู้นำอย่างไม่เป็นทางการของหมู่บ้าน เป็นคนที่ชาวบ้านเคารพนับถือมาก บทบาทของจ่าบ้าน คือ เป็นผู้นำทางประเพณีและพิธีกรรมของชาวอีสาน เช่น เป็นผู้เลือกสถานที่ ในการก่อตั้งหมู่บ้าน การสร้างหรือขึ้นบ้านใหม่ การทำพิธีกรรมต่าง ๆ ฯลฯ และบทบาทในการ แก้ไขข้อขัดแย้งระหว่างคนในชุมชนให้มีความสามัคคีกัน พ่อคำลา เป็น "จ่า" คนที่ 2 ของหมู่บ้าน สมานมิตร

ช่วงนั้นพ่อคำลามีเงินติดตัวมา 2,100 บาท (ได้จากการขายข้าว 300 ถัง ๆ ละ 7 บาท) เสียค่าขนของ 400 บาท เสียค่าสร้างบ้านเหี้ย (หลังที่ 1) เป็นเงิน 200 บาท ได้ซื้อที่อยู่อาศัย 2 งาน ราคา 600 บาท พอมายู่สมานมิตรก็ยังคงกลับไปทำไร่มันสำปะหลังและทำนาที่บ้านช่องลม ได้เงินก็ให้ภรรยาเป็นคนเก็บเงิน

ปี พ.ศ. 2523 พ่อคำลาได้ซื้อที่เพิ่ม 9 ไร่ (ที่ปลูกมันสำปะหลัง) ราคารวม 9,000 บาท ในปีนี้ลุงคำลาขายมันสำปะหลังได้ 40,000 บาท ซื้อควายเพิ่มอีก 4 ตัว ในปีนี้ลุงคำลามีควาย ทั้งหมดรวมกันแล้ว 14 ตัว และลุงก็ได้ขายควายทั้งหมดได้เงิน 40,000 บาท เพื่อที่จะนำเงิน มาซื้อรถไถนา 1 คัน เป็นเงิน 30,000 บาท (ซื้อเป็นเงินสด)

ในปีเดียวกันนี้พ่อคำลาได้สร้างบ้านใหม่ (หลังที่ 2) ในบริเวณเดียวกัน 10,000 บาท นอกจากทำไร่มันสำปะหลังและทำนาแล้ว พ่อคำลายังเป็นคนออกเงินกู้ยืมในระบบภายในหมู่บ้าน ซึ่งมีวงเงินหมุนเวียนประมาณ 120,000 บาท โดยคิดอัตราดอกเบี้ยร้อยละ 3-5 และบางราย ก็ได้แต่เงินต้นคืนไม่มีดอกเบี้ยให้ ปี พ.ศ. 2524 พ่อคำลาได้ซื้อที่เพิ่มอีก 7 ไร่ (เป็นที่ดอย 5 ไร่ และที่นา 2 ไร่) โดยซื้อต่อจากคนเมือง

ปี พ.ศ. 2530 ซื้อที่นาเพิ่มอีก 12 ไร่ ซื้อจากคนบ้านจ้อเจริญ เป็นเงิน 45,000 บาท

ปี พ.ศ. 2532 ขายที่ดินที่บ้านช่องลม ซึ่งตอนแรกซื้อมา 16 ไร่ (กะโดยสายตา) โดยให้คนมาวัดที่ดิน ปรากฏว่าเป็นที่รวมทั้งหมด 22 ไร่ ขายได้ไร่ละ 12,000 บาท ได้เงิน 264,000 บาท (ขายช่วงที่ดินกำลังมีราคาสูง)

ปี พ.ศ. 2535 ได้สร้างบ้านใหม่ (หลังที่ 3) เป็นเงิน 130,000 บาท ต่อมาปี พ.ศ. 2536 ภรรยาพ่อค้าลาเสียชีวิต

ปี พ.ศ. 2543 พ่อค้าได้ให้น้องของลูกเขยกู้เงินเพื่อไปทำงานที่ได้หวั่น จำนวน 60,000 บาท คิดดอกเบี้ยร้อยละ 5 โดยลูกหนี้ได้อาที่นำมาจำนองไว้ 10 ไร่ ระยะเวลาที่ 1-2 ก็ส่งเงินมาใช้ตามกำหนด หลังจากนั้นมาก็ไม่ได้รับทั้งเงินต้นและดอกเบี้ยอีก จึงตัดสินใจไม่ปล่อยเงินกู้ให้กับคนอื่น ๆ อีกจนถึงปัจจุบัน

ปี พ.ศ. 2546 สร้างบ้านที่เถียงนา (หลังที่ 4) 1,000 บาท ปัจจุบันมีสมาชิกครัวเรือน 5 คน ประกอบด้วยพ่อค้า ลูกสาว ลูกเขย และหลาน 2 คน

สรุปพ่อค้าเป็นคนที่เป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ที่ดินมากมาย ได้แก่ ที่นาบ้านช่องลมรวมกับที่นาบ้านสมานมิตรมีทั้งหมด 43 ไร่ และได้นำไปแลกเปลี่ยนกับนายทุนได้มา 51 ไร่ โดยเพิ่มเงินอีก 40,000 บาท ปัจจุบันพ่อค้ามีที่นาทั้งหมด 51 ไร่ และได้แบ่งที่นาให้ลูก 5 คน ๆ ละ 9 ไร่กว่า และเหลือที่นาเป็นของพ่อค้าเพียง 5 ไร่เท่านั้น มีทรัพย์สิน ได้แก่ โทรทัศน์ 1 เครื่อง จักรยาน 1 คัน จักรยานยนต์ 1 คัน

รายรับ-รายจ่ายของครอบครัวพ่อค้า (ปี 2545)

- รายได้จากภาคเกษตร	
ขายข้าว	40,000
- รายได้นอกภาคเกษตร	
รับจ้างทั่วไปวันละ 100 บาท	3,000
ประมง (หาปลาและกุ้ง)	8,000
จักสาน (เครื่องมือจับปลา ฯลฯ)	1,000
รวมรายรับ	52,000
- รายจ่ายในการลงทุนทำการผลิต	
ค่าจ้างแรงงานทำนา	2,000
ค่าเช่าเครื่องมือการเกษตร	2,000
ค่าเมล็ดพันธุ์	600
ยากำจัดศัตรูพืช/ ยาฆ่าหญ้า	200
ค่านุ้ย	1,950
รวม	6,750
- รายจ่ายในครัวเรือน	
ซื้อหอย	500

ทำบุญ	3,500
ค่าอาหาร	18,000
เสื้อผ้า	500
ของใช้ประจำวัน (สบู่ ยาสีฟัน ฯลฯ)	1,500
ค่ารักษาพยาบาล	3,000
ค่าน้ำ ค่าไฟฟ้า	1,800
ค่าน้ำมันรถ, ค่าซ่อม	2,800
รวม	31,600
รวมรายจ่าย	38,350
หักรายรับและรายจ่ายมีเงินคงเหลือ	13,650
- แหล่งหนี้สิน	
กองทุนหมู่บ้าน	12,000
รวมหนี้สิน	12,000
- เงินฝากธนาคาร	30,000

จากบัญชีรายรับรายจ่ายของพ่อคำลา สามารถสรุปได้ว่าพ่อคำลามีหนี้จากกองทุนหมู่บ้าน ถึงแม้จะมีหนี้แต่พ่อคำลาก็ยังมีรายรับมากกว่ารายจ่ายในปีที่ผ่านมา และยังมีเงินฝากธนาคารอีก ซึ่งสามารถสรุปได้ว่าพ่อคำลาเป็นคนที่หนี้สินน้อยมากเมื่อเทียบกับคนอื่น ๆ และถือว่าเป็นคนมีฐานะคนหนึ่งในหมู่บ้าน

ทางออกในการแก้ปัญหาหนี้สินของพ่อคำลา

ระดับปัจเจก จากการสัมภาษณ์จะเห็นได้ว่าสาเหตุหลักที่พ่อคำลามีหนี้สินไม่มากเป็นเพราะพ่อคำลารู้จักใช้ชีวิตด้วยความพอเพียง เป็นคนสมถะ และรู้จักวางแผนในการดำเนินชีวิต เช่น มีการซื้อขายที่ดินและสะสมที่ดินตามกำลังความสามารถแบบค่อยเป็นค่อยไป รู้จังหวะว่าช่วงไหนควรจะขายที่ดินให้ได้ราคาดี รู้จักสะสมทรัพย์สินเพื่อสร้างความมั่นคงให้แก่สมาชิกทุกคนในครอบครัว นอกจากนี้พ่อคำลาไม่เคยเป็นเจ้าหนี้เงินกู้ที่มีความเมตตาและเห็นใจลูกหนี้ โดยไม่คิดดอกเบี้ยแพง ถึงแม้กระแสบริโภคนิยมจะแผ่เข้ามาในหมู่บ้านแต่พ่อคำลา ยังคงมีความเป็นอยู่อย่างเรียบง่ายและพอใจในสิ่งที่ตนเองมีอยู่ไม่ฟุ้งเฟ้อไปตามกระแส ซึ่งสิ่งเหล่านี้สามารถช่วยประหยัดค่าใช้จ่ายและไม่มีการสร้างหนี้สินในครอบครัว นอกจากนี้พ่อคำลารู้จักอดออมและมีเงินฝากธนาคารเพื่อไว้ใช้ยามจำเป็นอีกด้วย ประกอบกับพ่อคำลาเป็นคนขยันทำมา

หากิน เมื่อมีเวลาว่างจากการทำนา ก็ไปทอดแหหาปลา หรือจับกุ้งขายและไว้กินเองในครอบครัว ด้วย ทำให้ประหยัดค่าอาหาร และพ่อค้าลาวยังมีความสามารถในการจักสานเครื่องมือหาปลา ซึ่งทำใช้เองและยังขายได้ ซึ่งเป็นการสร้างรายได้เสริมอีกทางหนึ่งด้วย

ระดับกลุ่ม ปัจจุบันพ่อค้าลาวยังเข้าร่วมกลุ่มกิจกรรมกับชาวบ้านคนอื่น ๆ เช่น เป็นสมาชิก กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มน้ำปลา กลุ่มร้านค้าชุมชน ฯลฯ และไม่มีความขัดแย้งกับคนในชุมชน ได้ใช้ประโยชน์จากการรวมกลุ่ม และการพึ่งตนเองในชุมชน

การใช้ทุนทางสังคมและภูมิปัญญาท้องถิ่น พ่อค้าลาวยังสามารถเป็นบุคคลตัวอย่างในหมู่บ้านได้เป็นอย่างดีในการวางตัวและการดำเนินชีวิต จึงทำให้ชาวบ้านทุกคนเคารพนับถือ นอกจากนี้ยังมีตำแหน่งเป็นหมอด่าแยบประจำบ้าน และเป็นผู้นำอย่างไม่เป็นทางการในบ้าน คือ “จ่า” ซึ่งถือว่าเป็นผู้มีบารมี มีความเมตตาปราณีต่อทุกคน เป็นแกนหลักในการสร้างความสามัคคี ในหมู่บ้านโดยผ่านทางพิธีกรรม ความเชื่อและประเพณีต่าง ๆ ของชาวอีสานที่ยังคงสืบต่อกันมา ในบ้านสมานมิตร พ่อค้าลาวยังใช้ภูมิปัญญาอีสานในการจักสานเครื่องมือดักปลาต่าง ๆ แต่ น่าเสียดายที่ลูกหลานของพ่อค้าลาวยังไม่ได้ให้ความสนใจ ซึ่งภูมิปัญญาเหล่านี้อาจลบลือนหายไป จากสมานมิตรในที่สุด

กรณีที่ 6 นางพิมพ์ใจ อุตสาห์

ครอบครัวอุตสาห์ ปัจจุบันมีสมาชิกในครัวเรือน 2 คน ลูกสาวและแม่พิมพ์ใจ ส่วนลูก ๆ ไปเรียนหนังสือในเมืองหมด ทรัพย์สินในครอบครัวมีรถจักรยานยนต์ 1 คัน โทรทัศน์ 1 เครื่อง พัดลม 1 เครื่อง

ลูกสาว อุตสาห์ อายุ 65 ปี เกิดที่บ้านหนองบอน ตำบลเจียงแฝก อำเภอบรบือ จังหวัด มหาสารคาม ปี 2503 ได้อพยพมาอยู่อำเภอมืองเชียงรายกับครอบครัว ซึ่งมีพ่อเป็นหัวหน้า ครอบครัว พ่อมีเงินติดตัวมาอยู่ที่เชียงราย รว 20,000 บาท สาเหตุที่ย้ายเพราะสภาพที่ดินแห้ง แล้ง พื้นที่เป็นดินปนทราย ดินมีเกลือ ทำการผลิตไม่ได้ผล

แม่พิมพ์ใจ อุตสาห์ อายุ 55 ปี เกิดที่บ้านนาฝื่อ ตำบลกำแพง อำเภอนาแก จังหวัด นครพนม พ่อแม่มีลูกจำนวน 11 คน ที่บ้านแม่พิมพ์ใจเดิมมีอาชีพทำนาและไร่ฝ้าย มีพื้นที่ดิน ทำการผลิตรว 50 ไร่ ทำไร่ฝ้ายราว 10 ไร่ เรียนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 4

ในปี 2507 แม่พิมพ์ใจได้เข้าป่าร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (ถูกผลักดัน จากรัฐบาลยุคจอมพลถนอม กิตติขจร ที่มีการปราบปรามชาวบ้านในพื้นที่ต้องสงสัยว่าเป็นพวก คอมมิวนิสต์ จึงได้นี้ไปเข้าร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์)

ปี 2508-2512 แม่พิมพ์ใจไปศึกษาวิชาการเมืองและวิชาพยาบาลที่เมืองฮานอย ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนเวียดนาม เป็นเวลา 4 ปี และกลับมาอยู่กับพรรคฯ ที่เมืองไทย

ปี 2516 ไปเรียนวิชาพยาบาล (ฝังเข็ม) ที่เมืองคุนหมิง มณฑลยูนนาน ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนจีน 1 ปี และกลับมาเมืองไทยเพื่อทำงานให้พรรคฯ ต่อมาก็พบรักกับลุงสวาท อุตสาหกรรม ซึ่งทำงานให้พรรคฯ เหมือนกัน และมีลูกด้วยกันเป็นผู้หญิง 3 คน เกิดในป่าทั้งหมด

ปี 2524 ได้เข้ามาอยู่ในหมู่บ้านสมานมิตรพร้อมครอบครัว โดยมาอาศัยอยู่กับญาติราว 3 เดือน อุปกรณ์ที่เอาเข้ามาในหมู่บ้าน ได้แก่ เครื่องนอน เครื่องครัว รถมอเตอร์ไซด์ 1 คัน มีเงินมาทั้งหมดราว 20,000 บาท ได้ซื้อที่ดินเป็นที่อยู่อาศัยราว 2 งาน ราคา 5,000 บาท และซื้อที่นาจำนวน 11 ไร่ ในราคา 15,000 บาท และพี่น้องแบ่งที่นาให้อีก 6 ไร่ รวมเป็นที่นา 17 ไร่ ทำนาอย่างเดียว และรับจ้างทำไร่มันสำปะหลังได้วันละ 25-30 บาท เครื่องมือในการผลิต ได้แก่ ควาย ซึ่งญาติให้ยืมมาใช้งาน 3 ตัว หลังจากควายตกลูก จึงแบ่งให้แม่พิมพ์ใจ 1 ตัว และรับจ้างทำงานในไร่มาตลอด

ปี 2531 ซื้อที่ดิน 11 ไร่ ราคา 20,000 บาท ต่อมาปี 2532 ได้ขายที่ดิน 11 ไร่ในยุคนายกชาติชาย และได้เงินมา 200,000 บาท และได้ไปซื้อที่ดินที่กำแพงเพชร 22 ไร่ พร้อมทั้งปลูกบ้านหนึ่งหลังราคา 200,000 บาท

ปี 2540 ได้ขายที่ที่กำแพงเพชร เพราะลูกสาวทั้ง 3 คน ต้องการที่จะอยู่ที่บ้านสมานมิตร เพราะมีญาติพี่น้องอยู่ที่นี้ จึงขายที่ดินและบ้านทั้งหมดในราคา 260,000 บาท (หมายเหตุช่วงที่ไปที่กำแพงเพชรนั้น ส่วนใหญ่ลุงสวาทไปเพียงลำพัง แต่แม่พิมพ์ใจและลูกยังอยู่ที่บ้านสมานมิตร เพราะลูกกำลังเรียนหนังสือ) แม่พิมพ์ใจก็ยังคงทำนาและรับจ้างทำไร่มาตลอดจนถึงปี 2543 จึงได้เลิกรับจ้าง ครึ่งสุดท้ายได้รับค่าจ้างวันละ 90 บาทต่อวัน โดยรับจ้างทำงานในสวนมะม่วงของนายทุน (บริษัทไทยยนต์)

ปี 2541 กู้เงินรัฐบาลให้ลูก 3 คน เรียนหนังสือระดับ ปวส. และปริญญาตรี รวมเป็นเงิน 300,000 บาท

ปี 2544 หลังจากเลิกรับจ้างได้ไปกู้เงินสหกรณ์การเกษตรมาลงทุนทำนา ทำไร่ มันสำปะหลัง จำนวนเงิน 30,000 บาท ดอกเบี้ยร้อยละ 11 บาทต่อปี (คืนหมดแล้ว)

ปี 2545 แม่พิมพ์ใจกู้เงินสหกรณ์ฯ มาอีก 30,000 บาท เพื่อลงทุนเลี้ยงไก่เนื้อ และคืนเงินก้อนนี้หมดแล้ว ปัจจุบันยังคงเลี้ยงไก่เนื้ออยู่

ปี 2546 กู้เงินสหกรณ์ มาสร้างบ้าน จำนวนเงิน 100,000 บาท รวมเงินที่เป็นหนี้ 400,000 บาท

รายรับ-รายจ่ายของครอบครัวแม่พิมพ์ใจ (ปี2545)

- รายได้จากภาคเกษตร

ขายไก่เนื้อ (4 ครั้ง/ปี) 85,000

- รายได้นอกภาคเกษตร

ปันผลออมทรัพย์ 200

รวม 85,200

- รายจ่ายในการลงทุนทำการผลิต

ลงทุนเลี้ยงไก่เนื้อ (4 ครั้ง รวม 4,000 ตัว) 30,000

ทำรถเข็นใช้ในโรงเลี้ยงไก่ 800

ซื้อปุ๋ย 1 กระสอบ 300

ภาษีโรงเรือนโรงเลี้ยงไก่เนื้อ (ตารางวาละ 3 บาท) 2,050

ค่าสมาชิกสหกรณ์ (200/เดือน) 2,400

รวม 35,550

- รายจ่ายในครัวเรือน

สมาชิกออมทรัพย์ (200/เดือน) 2,400

ค่าไฟฟ้า (300/เดือน) 3,600

ค่าฌาปนกิจ 700

ค่าใช้จ่ายลูกเรียนหนังสือ (เทอมละ 2,500) 5,000

ค่าเดินทางไปโรงพยาบาล (สามี่/ลุงสวาท) 360

(ใช้ 30 บาทรักษาทุกโรค)

ค่ายา (ยาฉีดแก้ไข้หวัด แก้อักเสบ/ฉีดเอง) 2,400

ซื้ออุปกรณ์เย็บที่นอน 600

น้ำมันรถ (500/เดือน) 6,000

ค่าซ่อมจักรยายนยนต์ 2,060

ทำบุญ 500

เล่นหวย 1,000

ค่ากำข้าว 12,000

ค่าของใช้ในบ้าน 1,200

รวม	37,820
รวมรายจ่ายทั้งหมด	73,370
หักรายรับมากกว่ารายจ่าย	11,830
- แหล่งหนี้สิน	
หนี้กองทุนเพื่อการศึกษา	300,000
สหกรณ์การเกษตร (กู้สร้างบ้าน)	100,000
รวม	400,000

จากการศึกษาพอจะสรุปสาเหตุที่แม่พิมพ์ใจเป็นหนี้สิน ได้ดังนี้

1. **สร้างบ้านใหม่** เป็นหนี้สินหลักที่เกิดจากการกู้เงินสหกรณ์ฯ เพื่อมาสร้างบ้านใหม่ (100,000 บาท) เนื่องจากบ้านหลังเก่าทรุดโทรมมากแล้ว ประกอบกับสุขภาพของลุงสวาทก็ไม่ค่อยแข็งแรง ดังนั้น แม่พิมพ์ใจและลูก ๆ จึงคิดว่าน่าจะสร้างบ้านที่ถาวรขึ้น (บ้านปูน) จะมีความสะดวกสบายขึ้นกว่าเดิม นอกจากนี้ลูก ๆ ของแม่พิมพ์ใจใกล้จะเรียนจบแล้ว และจะได้ทำงานหาเงินเพื่อช่วยส่งหนี้ค่าบ้านด้วย

2. **แม่พิมพ์ใจไม่มีหนี้สินจากการลงทุนทางการเกษตร** โดยแม่พิมพ์ใจกู้เงินจากสหกรณ์การเกษตรเพื่อมาลงทุนทำโรงเรือนเพื่อเลี้ยงไก่เนื้อ ซึ่งขายได้ปีละ 4 ครั้ง ทำให้สามารถคืนเงินเหล่านั่นได้หมด และยังคงทำการเลี้ยงไก่ต่อไป ดังนั้น จึงไม่มีภาระหนี้สินจากการเลี้ยงไก่

3. **การศึกษาลูก** แม่พิมพ์ใจไม่มีหนี้สินจากการกองทุนกู้ยืมเพื่อการศึกษา เนื่องจากแม่พิมพ์ใจต้องค้ำประกันให้ลูก ๆ 3 คน กู้ยืมเงินจากกองทุนเพื่อการศึกษาเพื่อเรียนต่อในระดับปวส. และระดับปริญญาตรี ซึ่งถือว่าเป็นหนี้ผูกพันของลูก ๆ ซึ่งต้องใช้คืนให้รัฐบาลเมื่อเรียนจบและมีงานทำแล้ว 2 ปี แต่ลักษณะของครอบครัวอีสานพอแม่จะคิดว่าหนี้สินของลูก ๆ เหล่านี้ก็คือเป็นหนี้สินของพ่อแม่ด้วย อย่างไรก็ตามยังมีค่าใช้จ่ายอื่น ๆ (ค่ารถ ค่าเสื้อผ้า ฯลฯ) ในการลงทุนเพื่อการศึกษาลูก

ทางออกในการแก้ปัญหาหนี้สินของแม่พิมพ์ใจ

ระดับปัจเจก จะเห็นว่าหนี้สินหลักของแม่พิมพ์ใจ คือ หนี้สินจากการสร้างบ้านใหม่ ซึ่งครอบครัวคิดว่าเป็นสิ่งสำคัญที่ควรจะมีบ้านที่สะดวกสบายกว่าเก่า เนื่องจากลุงสวาทมีสุขภาพไม่แข็งแรง ดังนั้น แม่พิมพ์ใจจึงเป็นหลักในการทำงานหาเงินเลี้ยงครอบครัว แม่พิมพ์ใจมีความขยันอดทนในการทำงาน รู้จักประหยัดในการใช้จ่ายและพยายามคืนเงินกู้ที่นำมาลงทุนเลี้ยงไก่ให้หมด หลังจากขายผลผลิตได้แล้ว เพื่อเป็นการสร้างเครดิตที่ดีสำหรับการกู้เงินในครั้งต่อไป นอกจากนี้แม่พิมพ์ใจยังพยายามพึ่งตนเอง โดยใช้ความรู้เกี่ยวกับวิชาพยาบาลและฝังเข็มที่เรียน

มาจากเวียดนามและจีนมาใช้ในการรักษาพยาบาล และฉีดยาให้ลุงสวาทด้วยตัวเอง ซึ่งสามารถประหยัดค่าใช้จ่ายในการเดินทางไปหาหมอในเมืองได้ระดับหนึ่ง

ระดับกลุ่ม ปัจจุบันแม่พิมพ์ใจเข้าร่วมกลุ่มกิจกรรมกับชาวบ้านคนอื่น ๆ เช่น เป็นสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มน้ำปลา กลุ่มร้านค้าชุมชน กลุ่มตัดเย็บผ้าห่ม/ที่นอน ฯลฯ ทำให้พอมีรายได้เสริมเข้ามาในครัวเรือนบ้าง

การใช้ทุนทางสังคมและภูมิปัญญาท้องถิ่น อย่างที่กล่าวไปแล้วว่าแม่พิมพ์ใจพยายามพึ่งตนเองในการใช้ความรู้ที่มีอยู่ในการรักษาสามี ซึ่งสามารถประหยัดรายจ่ายในการซื้อยาและการเดินทางไปหาหมอในเมืองได้ นอกจากนี้แม่พิมพ์ใจยังมีความมานะอดทน ไม่ย่อท้อและทำงานหนักมาตลอด ทั้งทำนาไว้กินเองและรับจ้างทำงานในไร่นายทุน และยังเป็นสมาชิกกลุ่มต่าง ๆ อีกหลายกลุ่ม และเป็นกรรมการของกลุ่มน้ำปลา กลุ่มออมทรัพย์ แสดงให้เห็นว่าแม่พิมพ์ใจเป็นที่ยอมรับ และได้รับความไว้วางใจจากชาวบ้านคนอื่น ๆ

กรณีที่ 7 นางปราณี แก้วศิลา

นางปราณี แก้วศิลา (เป็นลูกสะใภ้ของพ่อคำลา แก้วศิลา/กรณีที่ 5) อายุ 37 ปี พ่อแม่มาจากจังหวัดกาฬสินธุ์ และมาเกิดที่บ้านป่าดึ่งงาม เชียงราย มีสมาชิกในครัวเรือน 5 คน ลูก 3 คน (กำลังเรียนทั้งหมด) สถานภาพเป็นแกนนำกลุ่มสตรี ได้แก่ ประธานกลุ่มตัดเย็บเสื้อผ้า กรรมการหมู่บ้าน กรรมการร้านค้าชุมชน นอกจากนั้นเป็นสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มกองทุนหมู่บ้าน กลุ่มน้ำปลา กลุ่มทอผ้า กลุ่มสตรี กลุ่มฌาปนกิจ

ปี 2509 พ่อแม่นางปราณีได้อพยพมาอยู่ที่บ้านป่าดึ่งงาม อำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย ในปีนางปราณีมาเกิดที่บ้านป่าดึ่งงามในปีที่พ่อแม่ย้ายเข้ามาอยู่ที่ป่าดึ่งงาม มีพี่น้องทั้งหมด 5 คน โดยนางปราณีเป็นลูกคนที่ 2 เมื่อรวมพ่อกับแม่เป็น 7 คน ช่วงที่อยู่บ้านป่าดึ่งงาม พ่อแม่มีอาชีพทำนา และทำไร่โดยใช้พื้นที่เดียวกัน จำนวน 18 ไร่

ในปี 2520 (มีนาคม) ครอบครัวได้ย้ายจากบ้านป่าดึ่งงามมาอยู่หมู่บ้านสมานมิตร เป็นรุ่นแรกที่ของคนอีสานที่รวมตัวกันเข้ามาบ้านสมานมิตร สาเหตุที่ย้ายเนื่องจากพ่อแม่ต้องการที่ดินทำกินเพิ่มขึ้นและสร้างความมั่นคงให้ครอบครัว เพราะพื้นที่บ้านป่าดึ่งงามเป็นพื้นที่ของป่าสงวนแห่งชาติ และไม่มี ความมั่นคงในการทำมาหากิน ในการอพยพได้ขายที่ดินทำกินจำนวน 18 ไร่ และทำการรื้อถอนบ้านและยุ้งฉาง และจ้างรถ 6 ล้อขนมา เมื่อย้ายเข้ามาบ้านสมานมิตร ได้ทำการซื้อพื้นที่ที่อยู่อาศัยและสร้างบ้านและยุ้งฉาง การสร้างบ้านและยุ้งฉางไม่เสียค่าใช้จ่าย เนื่องจากผู้อพยพที่เข้ามาในช่วงนั้นได้ช่วยกันก่อสร้าง และได้ซื้อที่นาจากคนท้องถิ่น (คนเมือง) จำนวน 25 ไร่ เพื่อเพาะปลูกข้าว

สรุปรายได้และค่าใช้จ่ายในการโยกย้ายบ้านเรือนและการก่อสร้างบ้านใหม่ ชายที่นา จำนวน 18 ไร่ได้ 60,000 บาท มีรายจ่ายค่าขนส่งอุปกรณ์ครัวเรือนและบ้านที่รื้อถอน 2,000 บาท ซื้อที่ดินที่อยู่อาศัยบ้านสมานมิตร 2 งาน 600 บาท ค่าอาหารเลี้ยงคนในการปลูกสร้างบ้านและยุงฉาง 500 บาท ซื้อที่นาจำนวน 25 ไร่ ราคา 45,000 บาท ซื้อควาย 4 ตัว เพื่อทำนาทำไร่ 12,000 บาท รวมค่าใช้จ่าย 60,100 บาท สรุปค่าใช้จ่ายติดลบ (100 บาท) แต่ยังไม่หนี้สิน เพราะสังคมหมู่บ้านในช่วงนั้นมีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันเป็นอย่างดี

ในปี 2523 พ่อแม่นางปราณีได้ซื้อที่ดินเพื่อทำไร่ 11 ไร่ เพื่อปลูกมันสำปะหลังจำนวนเงิน 5,000 บาท อัตราการผลิตข้าว 25 ไร่ใน 1 ปี ได้ข้าวประมาณ 800 ถัง ๆ ละ 40 บาท รวมเป็น 32,000 บาท ได้แบ่งข้าวเอาไว้กินในครัวเรือน 300 ถัง (เป็นเงิน 12,000 บาท) ข้าวที่เหลือเอาไปขาย 500 ถังได้เงิน 20,000 บาท

ในปี 2526 นางปราณีได้แต่งงานกับนายศักดิ์ แก้วศิลา (เป็นลูกของพ่อคำลา แก้วศิลา ซึ่งเป็น "จ่า" ของหมู่บ้านสมานมิตร) ซึ่งเป็นกลุ่มที่โยกย้ายมาจากจังหวัดกาฬสินธุ์ และมาอยู่บ้านป่าดึ่งงาม และในที่สุดย้ายมาอยู่ที่บ้านสมานมิตรเหมือนกัน ก่อนแต่งงานนั้นได้รักชอบกับนายศักดิ์เป็นอย่างดี มีการทำพิธีแต่งงานและเชิญแขกมาเลี้ยงทั้งหมู่บ้าน เมื่อแต่งงานแล้วนายศักดิ์ก็เข้ามาอยู่กับครอบครัวใหญ่ของนางปราณีได้ 7 ปี ในปี 2526 นี้ ครอบครัวของพ่อแม่ นางปราณีได้กู้เงินจาก ธกส. (เป็นกลุ่มแรกที่เข้าซื้อกันกู้เงินจาก ธกส. จำนวน 12 คน) และถือว่าเป็นกลุ่มแรกที่เป็นหนี้สินจากแหล่งเงินกู้ยืม ธกส.

ปี 2528 ครอบครัวได้ซื้อที่นา จำนวน 10 ไร่ 35,000 บาท จากคนเมือง ต่อมาในปี 2531 นางปราณีได้แยกครอบครัวออกจากพ่อแม่มาอยู่กันเอง เพราะมีลูก 2 คน แล้ว และครอบครัวเดิมก็ขยายใหญ่ขึ้นเรื่อย ๆ ช่วงที่แยกจากครอบครัวใหญ่พ่อแม่ของนางปราณีได้ยกที่ดินให้จำนวน 10 ไร่ และพ่อของสามีให้ที่ดินจำนวน 6 ไร่ และได้ซื้อที่ดินเพื่อปลูกบ้าน 2 งาน ซึ่งการก่อสร้างบ้านและยุงฉางนั้นญาติและเพื่อนบ้านได้มาช่วยกันก่อสร้าง ซึ่งพอจะสรุปค่าใช้จ่ายได้ดังนี้ ซื้อที่ดินเพื่อปลูกสร้างที่อยู่อาศัย 25,000 บาท ปลูกบ้านเหย้า (บ้านกึ่งถาวร) 18,000 บาท รวมค่าใช้จ่าย 43,000 บาท จากข้อสังเกต พบว่า ที่อยู่อาศัย 2 งาน มีราคาสูงขึ้นมา เพราะในปี 2520 ราคาประมาณ 400-600 บาทต่อพื้นที่ 2 งาน อัตราการผลิตข้าวจำนวน 16 ไร่ ได้ข้าว 600 ถัง และเก็บเอาไว้กินในครอบครัว 100 ถัง และไว้ขาย จำนวน 500 ถัง ราคาถังละ 60 บาท โดยมีพ่อค้ามารับซื้อถึงหมู่บ้าน รวมรายได้ 30,000 บาท

ปี 2534 องค์กรพัฒนาเอกชน โครงการนิเวศน์ชุมชน ได้เข้ามาส่งเสริมและแนะนำให้ชาวบ้านเลี้ยงวัว นางปราณีได้ซื้อวัวมา จำนวน 5 ตัว ราคา 25,000 บาท และเมื่อเลี้ยงไปได้ระยะ

หนึ่งก็ขายในปีนั้น ได้เงิน 32,000 บาท ได้กำไรจากการขายวัว 7,000 บาท เงินส่วนหนึ่งนำมาซื้อ
ตู้เย็นและของใช้ในบ้าน (ไฟฟ้าได้เข้ามาในหมู่บ้านตั้งแต่ปี 2533)

ปี 2535 ได้ทำการขยายการผลิตโดยไปเช่าที่นาของคนเมืองในเขตอำเภอเมืองเชียงใหม่
จำนวน 44 ไร่ คิดค่าเช่าเป็นทั้งข้าวและเป็นตัวเงิน กล่าวคือ ที่นา 14 ไร่จะต้องจ่ายค่าเช่าเป็นข้าว
12 ถังต่อไร่ (รวมค่าเช่าเป็นข้าว 168 ถัง) และที่นาอีก 30 ไร่ ต้องจ่ายเป็นเงินไร่ละ 200 บาท
(รวมค่าเช่า 6,000 บาท) ครอบครัวนางปราณีได้ซื้อรถเจ้าทุ่งหรือรถไถเดินตาม 1 คัน โดยการ
ผ่อนส่งเป็นเวลา 2 ปี โดยทำการผ่อนส่งในระยะแรก (จ่ายเงินดาวน์) 10,000 บาท ซึ่งรวมเงิน
ที่ต้องจ่ายทั้งหมดรวมในเวลา 2 ปี เป็นเงินจำนวน 37,000 บาท ซึ่งครอบครัวของนางปราณีได้เริ่ม
เป็นหนี้เป็นสินแล้ว จากการซื้อเครื่องมือทางการผลิต และต้องเป็นหนี้เป็นสินจนถึงปี 2536

ปี 2537-2539 นางปราณีได้เข้ากลุ่มเพื่อกู้เงินจากธนาคารเพื่อการเกษตร (ธกส.) เพื่อมา
ลงทุนทำการผลิตทางการเกษตร โดยยืมเงินจำนวน 10,000 บาท ดอกเบี้ยร้อยละ 6 ต่อปี ถือว่า
เริ่มการเป็นหนี้สินกับแหล่งเงินกู้ในระบบ

ปี 2540 กู้เงินจาก ธกส. เพิ่มขึ้นเป็น 240,000 บาท คิดดอกเบี้ยร้อยละ 10 ต่อปี และได้
ทำการปลูกบ้านใหม่ สามารถสรุปได้ดังนี้ เงินยืมจาก ธกส. 240,000 บาท นำมาใช้จ่ายในการ
สร้างบ้านใหม่ 280,000 บาท ค่าใช้จ่ายในการขึ้นบ้านใหม่ 5,000 บาท รวมค่าใช้จ่าย 285,000
บาท

ปี 2542 ครอบครัวนางปราณีได้ซื้อควาย 3 ตัว ราคา 22,000 บาท เลี้ยงได้ช่วงหนึ่งแล้ว
ก็ขายควายทั้งหมดไปในราคา 28,000 บาท รวมขายได้กำไร 6,000 บาท ต่อมาซื้อรถอีแต่น 1 คัน
เพื่อใช้บรรทุกผลผลิตทางการเกษตรมาเก็บไว้ที่บ้าน (ราคา 25,000 บาท)

ปัจจุบันนางปราณียังคงเป็นหนี้สิน ธกส. อยู่ค่อนข้างสูง และลูก ๆ ก็กู้เงินจากกอง
ทุนการศึกษาเพื่อเรียนต่อในระดับที่สูงขึ้น ซึ่งพอแจกแจงรายละเอียดการกู้เงินเพื่อการศึกษา
ลูก ๆ ได้ดังต่อไปนี้

- ลูกคน 1   เกิดปี 2527 ปัจจุบันกำลังเรียน ปวส. ปี 2 ที่จังหวัดลำพูน
    ส่งเงินให้ลูกเดือนละ 2,000 บาท/ต่อเดือน ปีละ 20,000 (10 เดือน)

- หนี้สินลูกคนที่ 1

กู้ยืมเงินเรียนชั้นมัธยมปีที่ 5 สัญญาปีละ	v 5,000
กู้ยืมเงินเรียนชั้นมัธยมปีที่ 6 สัญญาปีละ	5,000
กู้ยืมเรียน ปวส. เดือนละ 2,000 บาท	20,000
รวมหนี้สินลูกคนที่ 1 (3 ปี)	30,000

- ลูกคนที่ 2	เกิดปี 2529 ปัจจุบันเรียนชั้นมัธยมปีที่ 5 ที่ตัวจังหวัดเชียงราย	
	ค่าหอพัก/ค่ากิน/ค่าใช้จ่ายอื่น ๆ ปีละ	30,000
- หนี้สินลูกคนที่ 2		
	กู้เงินเรียนปีละ	6,000 (ปี 2546)
	รวมหนี้สินลูกคนที่ 2	6,000
รายรับ-รายจ่ายของครอบครัวนางปราณี (ปี2545)		
- รายได้จากภาคเกษตร		
	ขายข้าว (14 ไร่ได้ 800 ถัง ๆ ละ 65)	52,000
	ขายข้าว (30 ไร่ได้ 1,200 ถัง ๆ ละ 65)	78,000
	รวม	130,000
- รายได้นอกภาคเกษตร		
	เงินปันผลร้านค้าชุมชน	97
	รายรับจากการหาปลา (4 เดือนวันละ 400)	48,000
	รวม	48,097
	รวมรายรับ	178,097
- รายจ่ายในการลงทุนทำการเกษตร		
	ค่าเช่าที่ดินทำนา 30 ไร่ ๆ ละ 200 บาท	6,000
	ค่าเช่าที่ดินทำนา 14 ไร่ ๆ ละ 12 ถัง ๆ ละ 65	10,920
	ดอกเบี้ย ธกส. ร้อยละ 10	25,000
	รวม	41,920
- รายจ่ายในครัวเรือน		
	ซื้อของร้านค้าชุมชน	3,305
	ซื้อหอย	2,400
	เล่นการพนัน	4,000
	ซื้อเสื้อผ้าและอื่น ๆ	7,000
	ซื้อทอง	11,000
	ทำบุญ	3,000
	ค่าฌาปนกิจ	3,500
	ค่าไฟฟ้า	1,800

ค่าโทรศัพท์	8,600
ค่าอาหาร	18,000
ค่าใช้จ่ายลูกคนที่ 1 เรียน ปวส.	20,000
ค่าใช้จ่ายลูกคนที่ 2 เรียนมัธยมปลาย	30,000
ค่าเทอมลูกคนที่ 3	7,200
ซื้อจักรยานยนต์ สำหรับลูกเรียนหนังสือ (คงเหลือ 17,000 บาท)	20,500
ภาษีที่ดิน	25
ดอกเบี้ยกองทุนหมู่บ้าน	100
รวม	140,430
รวมรายจ่าย	182,350
หักรายจ่ายมากกว่ารายรับ	-4,253
- แหล่งหนี้สิน 2545	
ธกส.	250,000
กองทุนหมู่บ้าน	20,000
กลุ่มหมู	1,300
กลุ่มปู้ย	3,000
หนี้เงินผ่อนซื้อรถจักรยานยนต์	17,000
กู้เงินเรียนลูกคนที่ 1	30,000
กู้เงินเรียนของลูกคนที่ 2	6,000
รวมหนี้สิน	327,300

ทรัพย์สินในปัจจุบัน ที่วี 1 เครื่อง ตู้เย็น 1 เครื่อง เครื่องเสียง 1 ชุด เครื่องเล่นซีดี 1 เครื่อง รถไถเดินตาม (เจ้าทุ่ง) 1 คัน รถอีแต่น 1 คัน จักรเย็บผ้า 1 หลัง รถจักรยาน 2 คัน รถจักรยานยนต์ 1 คัน

จากการศึกษา พบว่า เกษตรกรส่วนใหญ่ที่แยกครอบครัวออกมาจากครอบครัวใหญ่มาอยู่เองและได้ซื้อที่อยู่อาศัยพร้อมกับสร้างบ้าน ส่วนใหญ่ยังไม่เป็นหนี้สินในช่วงแรก เนื่องจากครอบครัวใหญ่ของพ่อแม่พยายามดูแลครอบครัวของลูก ๆ ให้ได้รู้ถึงวิธีการดำเนินชีวิตคู่ วิธีการผลิต มีการสะสมทรัพย์สิน เมื่อเห็นว่ามีความเหมาะสมมากพอที่จะดำเนินชีวิตได้ด้วยตัวเองแล้วจึงให้แยกครอบครัวออกมา

ครอบครัวนางปราณีเมื่อแยกครัวเรือนออกมาพ่อทางฝ่ายชายและฝ่ายนางปราณีเอง ก็ได้มอบที่ดินให้เป็นกรรมสิทธิ์ในการทำมาหากิน ซึ่งจะเห็นว่าในช่วงแรกครอบครัวยังไม่มีหนี้สิน และพอจะสรุปสาเหตุของการเป็นหนี้สินของนางปราณีได้ดังต่อไปนี้

1. **ลงทุนเรื่องปัจจัยการผลิต** ในปี 2535 เป็นต้นมา ครอบครัวของนางปราณีได้ขยายการผลิต โดยเช่าที่นาจากคนเมืองจำนวน 44 ไร่ ดังนั้น จึงมีค่าใช้จ่ายที่เป็นต้นทุนในการผลิตสูงขึ้น โดยต้องจ่ายค่าเช่าที่นาทั้งเป็นเงินและเป็นข้าว และมีการลงทุนซื้อปัจจัยทางการผลิตเพิ่ม คือ ซื้อรถเจ้าฟุ้งเป็นเงินผ่อน มีการกู้เงินในระบบจาก ธกส. เพื่อมาลงทุนทำการผลิตทางการเกษตร

2. **สร้างบ้านใหม่** ในปี 2540 นางปราณีเป็นหนี้ ธกส. เพิ่มขึ้นอีกอย่างมาก เนื่องจากกู้เงินเพื่อมามาสร้างบ้านใหม่ เพราะลูก ๆ เริ่มโตและสมาชิกในครอบครัวต้องการมีบ้านที่ถาวร สะดวกสบายขึ้น ซึ่งก่อให้เกิดหนี้สินและดอกเบี้ยผูกพันระยะยาว

3. **ลงทุนเรื่องการศึกษาลูก** เนื่องจากนางปราณีต้องการให้ลูก ๆ ทุกคน มีการศึกษาสูงกว่าตนเองจึงส่งลูกไปเรียนในตัวเมือง ซึ่งทำให้มีค่าใช้จ่ายต่าง ๆ เพิ่มขึ้นเป็นเงาตามตัว เช่น ค่าที่พัก ค่าอาหาร ค่าใช้จ่ายส่วนตัวลูก ค่าขนม ค่าเดินทาง ค่าซื้อรถจักรยานยนต์ให้ลูก ค่าโทรศัพท์ ฯลฯ ซึ่งค่าครองชีพในเมืองนับวันก็จะสูงขึ้นเรื่อย ๆ และคงต้องใช้เวลาอีกหลายปีกว่าลูกของนางปราณีจะเรียนจบระดับอนุปริญญาหรือปริญญาตรี

ลูก 2 คน ได้กู้เงินจากกองทุนกู้ยืมเพื่อการศึกษา เพื่อเรียนต่อในระดับ ปวส. และมีมัธยมปลาย และมีแนวโน้มว่าลูกคนที่ 3 ก็จะต้องกู้เงินเรียนเช่นเดียวกัน และพ่อแม่ต้องค้ำประกันในการกู้เงินเรียน ซึ่งจริง ๆ แล้วเป็นหนี้ผูกพันของลูกที่ต้องใช้คืนรัฐบาลเมื่อเรียนจบและมีงานทำแล้ว

ทางออกในการแก้ปัญหาหนี้สินของนางปราณี

ระดับปัจเจก จะเห็นว่าหนี้สินหลักของนางปราณี คือ หนี้สินจาก ธกส. ในการสร้างบ้านหลังใหม่ ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญสำหรับครอบครัว นางปราณีมีความขยันอดทนในการทำงานและมีหัวการค้า เช่น มีการซื้อขายวัวควายเป็นบางครั้ง และนำกำไรจากการขายวัวควายไปซื้อเครื่องใช้ไฟฟ้าในบ้าน และซื้อปัจจัยทางการผลิตเพิ่ม เพื่ออำนวยความสะดวกในการผลิตและการเก็บเกี่ยวผลผลิต นอกจากนี้นางปราณียังมีทักษะและความสามารถในการบริหารจัดการ ความเป็นผู้นำ ดังจะเห็นว่านางปราณีเป็นแกนนำกลุ่มสตรีในบ้านสมานมิตร เป็นประธานกลุ่มกรรมการกลุ่ม และเป็นสมาชิกกลุ่มอีกหลาย ๆ กลุ่ม

ระดับกลุ่ม ปัจจุบันนางปราณีเข้าร่วมกลุ่มกิจกรรมกับชาวบ้านคนอื่น ๆ เช่น เป็นประธานกลุ่มตัดเย็บเสื้อผ้า กรรมการหมู่บ้าน กรรมการร้านค้าชุมชน นอกจากนั้นเป็นสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มกองทุนหมู่บ้าน กลุ่มน้ำปลา กลุ่มทอผ้า กลุ่มสตรี กลุ่มฅาปนกิจ ทำให้พอมีรายได้เสริมเข้ามาในครัวเรือนจากกิจกรรมกลุ่ม และกลุ่มเหล่านี้ยังเป็นแหล่งเงินกู้ชั่วคราวให้นางปราณีได้หมุนเงินเพื่อไปใช้คืนดอกเบี้ย ธกส. ตามกำหนด

การใช้ทุนทางสังคมและภูมิปัญญาท้องถิ่น นางปราณีเป็นผู้ที่มีบทบาทในการทำกิจกรรมกลุ่มต่าง ๆ มากมาย และยังเป็นแกนนำกลุ่มสตรีประจำหมู่บ้าน แสดงให้เห็นว่านางปราณีมีทักษะความเป็นผู้นำสูง และได้รับการยอมรับจากชุมชนเป็นอย่างดี และเป็นตัวอย่างในการยกบทบาทสตรีให้เป็นที่ยอมรับทั้งในชุมชนและนอกชุมชนได้ ถือว่านางปราณีเป็นทรัพยากรบุคคลที่น่าจะมีการถ่ายทอดประสบการณ์ และทักษะความเป็นผู้นำของเธอให้แก่เด็กหญิงและสตรีในชุมชนต่อไป นอกจากนี้นางปราณียังพยายามพึ่งตนเอง โดยใช้ภูมิปัญญาต่าง ๆ ที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากรุ่นพ่อแม่ ได้แก่ การสานแห หาบปลา ทอผ้า ทอเสื่อ และการตัดเย็บเสื้อผ้า และสามารถนำทักษะเหล่านี้มาถ่ายทอดให้เกิดประโยชน์ต่อส่วนรวม โดยการจัดตั้งกลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชน

กรณีที่ 8 นายทองพูน สมฤทธิ์

นายทองพูน สมฤทธิ์ อายุ 43 ปี (เป็นน้องเขยของพ่อทองสุข เวียงอินทร์ ผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบัน/กรณีที่ 1) อยู่บ้านเลขที่ 142 หมู่ที่ 1 บ้านสมานมิตร ตำบลอนศิลา จังหวัดเชียงราย แต่งงานแล้ว มีสมาชิกในครัวเรือนทั้งหมด 4 คน (ชาย 1 หญิง 3) ไม่มีที่ดินทำกินเลย ต้องเช่าที่นา 19 ไร่ มีที่อยู่อาศัย 50 ตารางวา มีทรัพย์สิน ได้แก่ จักรยาน 1 คัน ทีวี 1 เครื่อง เป็นสมาชิกกลุ่มร้านค้า กลุ่มออมทรัพย์ สหกรณ์การเกษตร กองทุนหมู่บ้าน และธนาคารข้าว นายทองพูนอพยพมาจากจังหวัดชัยภูมิ มีพี่น้องรวมทั้งหมด 7 คน

ปี 2519 นายทองพูนได้ย้ายมาอยู่ที่บ้านจอเจริญ หมู่ 4 กิ่งอำเภอเชียงไชย จังหวัดเชียงราย โดยย้ายมากับพ่อจากภาคอีสาน

ปี 2521 พ่อของนายทองพูนรู้ว่าคนอีสานทั้งหมดมาตั้งหมู่บ้านใหม่อยู่กันที่สมานมิตร จึงได้ย้ายเข้ามาอยู่ที่บ้านสมานมิตรพร้อมกับลูก ๆ และลูกเขย

ปี 2528 นายทองพูนแต่งงานและแยกเรือนออกมาจากพ่อ ได้รับที่ดินที่พ่อแบ่งให้เมื่อออกเรือนประมาณ 6 ไร่ และทำการผลิตเป็นของตนเองตั้งแต่ปี 2528 ถึง 2544 แต่เนื่องจากไม่มีเงินสะสมที่จะลงทุนในการผลิตเลย จึงต้องยืมเงินนอกระบบ ซึ่งอัตราดอกเบี้ยสูงมาก คือดอกเบี้ยร้อยละ 50 ต่อช่วงการผลิตครั้งหนึ่ง ๆ (ประมาณ 8 เดือน)

สรุปรายรับรายจ่ายพอสังเขปตั้งแต่ปี 2528 ถึง 2544 นายทองพูนกู้ยืมเงินนอกระบบ 20,000 บาท ในปี 2528 (ดอกเบี้ยยร้อยละ 50) ในแต่ละปีจะต้องจ่ายดอกเบี้ยสูงมาก (10,000 บาท/ปี) นอกจากนี้ยังมีค่าใช้จ่ายในครัวเรือน และค่าใช้จ่ายในการลงทุนทำการผลิตในแต่ละปีที่สูงขึ้น เช่น ค่าใช้จ่ายในการเรียนของลูก 2 คน (ลูกสาวคนโตได้ทุนเสมอจากรัฐบาล ได้รับทุนเรียนฟรีปีละ 2,000 บาท ซึ่งเป็นทุนที่ให้เด็กหญิงที่เรียนดี และมาจากครอบครัวยากจน ซึ่งเสี่ยงต่อการเป็นโสเภณีเด็ก) เครื่องใช้ไฟฟ้าและของใช้ในบ้าน และซื้อเครื่องมือทางการผลิต ได้แก่ เครื่องสูบน้ำ ทำให้ต้องกู้เงินทั้งในระบบและนอกระบบมาตลอด เช่น กู้เงินจากกลุ่มออมทรัพย์ของหมู่บ้าน กู้เงินจากสหกรณ์การเกษตรประมาณปีละ 20,000-25,000 บาท ในขณะที่ทำนา 6 ไร่ ได้ผลผลิต 240 ถัง (เฉลี่ยไร่ละ 40 ถัง) เก็บไว้กิน 100 ถัง และขาย 140 ถัง ๆ ละ 50 บาท ซึ่งรายได้จากการขายข้าว (7,000 บาท) ยังไม่พอสำหรับค่าดอกเบี้ยเงินกู้นอกระบบ (10,000 บาท) การผลิตมีแต่ขาดทุนทุกปีและมีหนี้สินเพิ่มพูน และครอบครัวนายทองพูนต้องยืมข้าวจากธนาคารข้าวของหมู่บ้านมาบริโภคเป็นประจำทุกปี

ต่อมาปี 2545 นายทองพูนตัดสินใจขายที่ดินที่มีอยู่ทั้งหมดที่เป็นมรดกจากพ่อ 6 ไร่ ได้เงิน 170,000 บาท เพื่อใช้หนี้สินเดิมและดอกเบี้ยจากการกู้เงินนอกระบบ (30,000) และนำเงินที่เหลือไปสร้างบ้านถาวรเป็นเงิน 90,000 บาท ซึ่งตั้งแต่แยกครอบครัวออกมาบ้านที่อยู่เป็นแบบบ้านเหยา (บ้านไม่ถาวร) ดังนั้น จึงต้องการสร้างบ้านถาวรให้ครอบครัวมีความมั่นคงและปลอดภัยขึ้น เนื่องจากลูกสาวคนโตเริ่มโตเป็นสาวแล้ว และได้ซื้อรถเจ้าทุ้งมือสองในราคา 20,000 บาท มีเงินเหลือ 30,000 บาท

หลังจากขายที่นาแล้วในปีเดียวกันนี้ (2545) นายทองพูนได้ไปเช่าที่นาที่ตำบลห้วยสัก จำนวน 2 แปลง รวม 19 ไร่ จากนายสม (คนเมือง) แปลงที่ 1 มี 10 ไร่ เสียค่าเช่าเป็นเงิน 2,000 บาท แปลงที่ 2 มี 9 ไร่ เสียค่าเช่าเป็นข้าว 90 ถัง (หรือ 4,500 บาท) ผลผลิตที่ได้ในปีนี้ได้ข้าว 200 ถัง เก็บไว้กิน 100 ถังนำไปขาย 100 ถัง ซึ่งยังต้องยืมข้าวจากธนาคารข้าวอีก 100 ถัง (คิดเป็นเงิน 5,000 บาท) การผลิตของนายทองพูนขาดทุนมาตลอด และไม่เคยเพียงพอต่อการบริโภค จึงต้องรับจ้างทำนาให้ชาวบ้านคนอื่น ซึ่งรายได้หลักของครอบครัวมาจากการรับจ้างเป็นหลัก แต่ตัวนายทองพูนเองก็ต้องจ้างแรงงานมาทำนาเช่าให้ตนเอง เพราะต้องไปรับจ้างทำนาให้คนอื่น จึงไม่มีเวลาทำนาเช่าของตัวเอง (ในบ้านสมานมิตรจะมีกลุ่มที่ทำงานเป็นแรงงานรับจ้างทำนามีประมาณ 10-12 คน เนื่องจากทุกคนไม่มีที่ดินทำกินเลย ซึ่งรวมทั้งนายทองพูนและภรรยาด้วย)

รายรับ-รายจ่ายของครอบครัวนายทองพูน (ปี2545)

- รายได้จากภาคเกษตร

ขายผลผลิตข้าว 100 ถัง ๆ ละ 50 บาท 5,000

- รายได้นอกภาคเกษตร

รับจ้างทั่วไป (10 เดือน) 30,000

ได้เงินปันผลจากร้านค้าชุมชน 128

เงินฝากออมทรัพย์ 1,160

รวมรายรับ 36,288

- รายจ่ายในการลงทุนทำการผลิต

ค่าปุ๋ย 3,000

ค่าเช่านา 6,000

ค่าน้ำมันรถเจ้าทุ่ง 1,000

ค่าจ้างแรงงานทำนา 5,000

รวม 15,000

- รายจ่ายในครัวเรือน

ซื้อของร้านค้าชุมชน 4,313

ค่าอาหาร วันละ 120 บาท 43,200

ค่ารักษาพยาบาล 200

ซื้อหอย 600

ทำบุญ 1,200

ค่าฌาปนกิจ 600

ค่าเทอมลูก 2 คน 5,240

(คนที่ 1 เรียน ม.4 คนที่ 2 เรียน ป.5)

ค่าไฟฟ้า 300 บาท/เดือน 3,600

รวม 58,953

รวมรายจ่าย 73,953

รายรับน้อยกว่ารายจ่าย -37,665

- แหล่งหนี้สินปี 2545

กองทุนหมู่บ้าน 10,000

กลุ่มออมทรัพย์	3,000
ร้านค้าปุ๋ย(ของหมู่บ้าน)	1,600
ยี่มธนาคารข้าว 100 ถัง	5,000
กฐนอกระบบ	6,000
รวมหนี้สิน	25,600

จากการศึกษา พบจะสรุปสาเหตุของการเป็นหนี้สินของครอบครัวนายทองพูนได้ดังนี้

1. **ขายที่ดินใช้หนี้นอกระบบ** ในช่วงแรกที่นายทองพูนแยกตัวออกมาจากครอบครัวของพ่อ ได้ที่ดินมรดกน้อย (6 ไร่) และไม่มีเงินออมที่จะใช้เป็นตัวทุนในการผลิตเลย จึงต้องกู้เงินนอกระบบจากพ่อค้าคนกลาง ซึ่งคิดดอกเบี้ยสูงมาก (ร้อยละ 50) ผลผลิตที่ได้ไม่คืนนักแต่ละปีขาดทุน (การผลิตต้องอาศัยธรรมชาติเป็นหลัก คือ ทำน่าน้ำฝน บางปีฝนน้อย บางปีฝนมาก ทำให้ได้ผลผลิตไม่แน่นอน และบางปีได้ผลผลิตน้อยมากไม่คุ้มทุน) รายได้จากการขายข้าวก็ไม่พอใช้ดอกเบี้ยเงินกู้ จึงทำให้นายทองพูนเป็นหนี้สะสมมาตลอดตั้งแต่ปี 2528-2544 จนในที่สุดปี 2545 ต้องขายที่ดินทั้งหมดที่มีอยู่เพื่อใช้หนี้นอกระบบ (เงินต้นพร้อมดอกเบี้ย)

2. **ลงทุนปัจจัยการผลิต** ค่าใช้จ่ายในการลงทุนทำการผลิตสูงมาก เนื่องจากนายทองพูนไม่มีปัจจัยการผลิตเลย ต้องเสียค่าเช่าที่นา 19 ไร่ทำการผลิตเพื่อกินและขาย ซื้อปุ๋ย ซื้อน้ำมันรถเจ้าทุ่ง และต้องจ้างแรงงานรับจ้างทำนาให้ (ตัวเองต้องรับจ้างทำนาให้คนอื่น ซึ่งการผลิตและเก็บเกี่ยวต้องทำอย่างรวดเร็วแข่งกับเวลาเพื่อจะได้ค่าจ้างมากขึ้น)

3. **สร้างบ้านใหม่** มีการลงทุนสร้างบ้านใหม่มีการซื้อทรัพย์สิน เพื่อให้ครอบครัวมีความเป็นอยู่ที่ดีและมั่นคงขึ้น นอกจากนี้ยังมีค่าใช้จ่ายในการซื้ออาหาร/กับข้าวแต่ละวัน เนื่องจากต้องขายแรงงานเป็นหลักจึงไม่มีเวลาหาอาหารเอง (เช่น หาปลา เก็บผัก ฯลฯ) และมีการลงทุนเพื่อการศึกษาของลูก ดังนั้น จึงทำให้มีภาระหนี้สินเพิ่มขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

ทางออกในการแก้ปัญหาหนี้สินของนายทองพูน

ระดับปัจเจก จะเห็นว่าหนี้สินหลักของครอบครัวนายทองพูนเกิดจากการกู้เงินนอกระบบซึ่งมีดอกเบี้ยสูงมากถึงร้อยละ 50 เพื่อนำมาลงทุนทำการผลิตแต่ละงวด จึงทำให้เป็นหนี้สะสมเป็นเวลานานถึง 16 ปี (2528-2544) ซึ่งยากต่อการปลดหนี้ ในที่สุดนายทองพูนจึงตัดสินใจแก้ปัญหาโดยการขายที่นามรดกผืนสุดท้าย เพื่อนำไปปลดเบียดหนี้นอกระบบทั้งเงินต้นและดอกเบี้ย และตนเองและภรรยาต้องทำงานเป็นแรงงานรับจ้างทำนาให้ชาวบ้านสมานมิตรและบ้านใกล้เคียง

ระดับกลุ่ม ปัจจุบันนายทองพูนเข้าร่วมกลุ่มกิจกรรมกับชาวบ้านคนอื่น ๆ เช่น เป็นสมาชิกร้านค้าชุมชน กลุ่มปุ๋ย กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มกองทุนหมู่บ้าน ธนาคารข้าว ซึ่งกลุ่มเหล่านี้เป็นแหล่งเงินกู้ชั่วคราว ทำให้นายทองพูนได้หมุนเงินเพื่อนำไปใช้เป็นค่าใช้จ่ายในครัวเรือน และเพื่อการศึกษาลูก นอกจากนี้นายทองพูนยังได้รับประโยชน์อย่างมากจากธนาคารข้าว เพราะเป็นแหล่งสวัสดิการให้ครอบครัวในยามเดือดร้อนและขาดแคลนข้าวในแต่ละปี

การใช้ทุนทางสังคมและภูมิปัญญาท้องถิ่น ครอบครัวของนายทองพูนได้รับการอนุมัติให้ยืมข้าวจากธนาคารข้าวทุกครั้งที่เดือดร้อน (เกือบทุกปี) เพราะชุมชนต้องการสร้างแหล่งสวัสดิการให้แก่คนที่เดือดร้อนและไม่มีที่ดินทำกินจริง ดังนั้น ธนาคารข้าวถือได้ว่าเป็น “แหล่งสวัสดิการชุมชน” ที่แท้จริงของบ้านสมานมิตร ซึ่งชาวบ้านยังมีความเอื้ออาทรและมีน้ำใจช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ซึ่งถือเป็นทุนทางสังคมที่เข้มแข็งของบ้านสมานมิตร

กรณีที่ 9 นายชวน สิงหราช

ลุงชวน สิงหราช ปัจจุบันอายุ 61 ปี แต่งงานกับนางเสาร์ สิงหราช ปัจจุบันอายุ 63 ปี อยู่บ้านเลขที่ 40 หมู่ที่ 1 บ้านสมานมิตร ตำบลดอนศิลา จังหวัดเชียงราย มีสมาชิกในครัวเรือน 3 คน (ลุงชวน นางเสาร์ และหลานสาว) มีทรัพย์สิน ได้แก่ จักรยานยนต์ 1 คัน ทีวี 1 เครื่อง ตู้เย็น 1 เครื่อง

ลุงชวนมีพื้นเพมาจากบ้านหนองแสง ตำบลหนองบัวลาน อำเภอบัวใหญ่ จังหวัดนครราชสีมา เดิมครอบครัวมีที่นา 25 ไร่ สภาพที่ดินเป็นดินทราย ทำน่าน้ำฝนซึ่งบางปีก็ได้ผลผลิตดี และบางปีก็ไม่ได้ผลผลิต ปลูกปอประมาณ 2-3 ไร่ ได้ผลผลิตจากปอ 100 กก./ไร่ ราคา กิโลกรัมละ 1.50 บาท โดยนำปอไปขายที่ตำบลใกล้เคียง โดยใช้เกวียนลากไปขาย บางปีก็มีคนมารับซื้อถึงที่

ปี 2505 ได้อพยพออกจากโคราช เนื่องจากสภาพอากาศแห้งแล้งมาก ฝนไม่ตก ครอบครัวจึงขายไร่นาและควาย ได้เงินประมาณ 12,500 บาท ออกเดินทางมาพร้อมกัน 7 ครอบครัว โดยรถโดยสารใช้เส้นทาง โคราช ลพบุรี พิษณุโลก ลำปาง เชียงราย และได้จ้างเกวียนขนของมาที่บ้านสันทรายมูล อำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย มีค่าใช้จ่ายประมาณ 100 บาท

ปี 2505 เมื่อแรกเริ่มมาอาศัยอยู่ที่บ้านสันทรายมูล ตำบลเวียง อำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย ครอบครัวยังได้เข้าจับจองที่นาเมื่อปล่าเป็นจำนวน 100 ไร่ ตอนนั้นราคาไร่ละประมาณ 30 บาท และซื้อควาย 1 ตัว ราคา 800 บาท ครอบครัวยุติพันธุ์ และเพื่อนบ้านลงมือช่วยกัน

สร้างบ้านเอง มีค่าใช้จ่ายเฉพาะค่าตะปู 50 บาท สภาพบ้านเป็นบ้านแฝดใหญ่พอสมควร หลังคามุงด้วยหญ้าคา ฝาบ้านและพื้นทำด้วยไม้กระดาน

ปี 2506 แม่เสาร์ (ภรรยาพ่อชวน) ได้ย้ายมาจากนครราชสีมา (นามสกุลเดิม เตี้ยไทสง) มาจาก อำเภอคง มาพร้อมกัน 3 ครอบครัว มาอยู่ที่บ้านสันทรายมูล ได้มาพบกับลุงชวน จึงแต่งงานกัน ตอนนั้นเสียค่าสินสอด 100 บาท และมีการเลี้ยงกันเฉพาะญาติพี่น้อง

ปี 2514 ครอบครัวลุงชวนได้ย้ายจากเชียงรายได้ไปอยู่ที่บ้านวังขอนแดง อำเภอดอกคำใต้ จังหวัดพะเยา โดยขายที่นาที่เชียงรายได้เงิน 5,000 บาท และได้ซื้อที่ดินจำนวน 60 ไร่ เป็นเงิน 4,000 บาท มีเงินเหลือ 1,000 บาท นำมาลงทุนขายของชำและออกเงินกู้ยืมอยู่ 4 ปี

ปี 2518 ได้ย้ายจากพะเยามาอยู่หมู่บ้านจ้อเจริญ จังหวัดเชียงราย มีเงินติดตัวมา 30,000 บาท นำมาซื้อที่นา 25 ไร่ เป็นเงิน 8,000 บาท และญาติพี่น้องมาช่วยกันสร้างบ้านเห้าย่า ให้อยู่ มีการเลี้ยงอาหารญาติประมาณ 500 บาท และเสียค่าขนย้ายของ 800 บาท เหลือเงิน 20,700 บาท

ปี 2521 ย้ายออกจากบ้านจ้อเจริญเข้ามาอยู่บ้านสมานมิตร เนื่องจากที่บ้านจ้อเจริญไกล แหล่งน้ำ ไม่มีที่หากิน และขายที่นาที่จ้อเจริญได้เงิน 25,000 บาท ย้ายมาพร้อมกันกับคนอื่น ประมาณ 10 ครอบครัว (ลุงชวนมีอาชีพเสริม คือ ตัดผม)

ที่บ้านสมานมิตรลุงชวนได้ซื้อที่บ้าน 2 แปลง ๆ ละ 1,500 บาท ราคา 3,000 บาท และขายให้คนอื่นไป 1 แปลงได้เงิน 1,500 บาท และซื้อที่นา 20 ไร่ เป็นเงิน 15,000 บาท ซื้อที่ไร่ 6 ไร่ เป็นเงิน 3,000 บาท (ต่อมาขายที่ไร่ 6 ไร่ ได้เงิน 12,000 บาท) และได้ซื้อควาย 1 ตัว (ควายอีตู) ราคา 3,000 บาท (ต่อมาออกลูก 3 ตัว) และเจ้าของที่น่านำควายมาให้เลี้ยงแบบแบ่งครึ่ง 1 ตัว (การเลี้ยงโดยได้ค่าแรง/ค่าจ้างเป็นส่วนแบ่งลูกควาย 1 ตัว เมื่อแม่ควายตกลูก) รวมมีควายทั้งหมด 5 ตัว ปี 2523 ควายอีตูถูกขโมยไป ทำให้เหลือควายที่เลี้ยงทั้งหมด 4 ตัว

ปี 2524 ได้ขายควายทั้ง 4 ตัว ตัวละ 2,500 บาท ได้เงิน 10,000 บาท

ปี 2535 ขายที่นาทั้งหมดจำนวน 20 ไร่ ได้เงิน 100,000 บาท สาเหตุที่ขายเพราะทำนาลำบากที่นาอยู่ไกล และอยากได้ที่นาใหม่ และได้ซื้อที่ไร่ที่บ้านหริ่งกฤษ 6 ไร่ เป็นเงิน 8,000 บาท สำหรับปลูกมันสำปะหลัง แต่ผลผลิตไม่ดีที่ควรจึงขายและได้เงิน 9,000 บาท

ปี 2536 ซื้อที่นา 20 ไร่ ที่อำเภอเชียงคำ ตอนแรกคิดว่าจะไปอยู่ที่เชียงคำ แต่หาซื้อที่ปลูกบ้านไม่ได้เพราะราคาแพง จึงไม่ได้ย้ายไปอยู่ที่อำเภอเชียงคำ ส่วนที่นา 20 ไร่ก็ให้หลานทำโดยคิดค่าหัวนาเป็นข้าว 150 ถังต่อปี เก็บไว้กินปีละ 50 ถัง ส่วนที่นาที่บ้านสมานมิตรลุงชวนยกให้เป็นมรดกลูกชาย แต่ต่อมาลูกชายเสียชีวิต ที่ดินจำนวน 5 ไร่จึงตกเป็นของหลานสาว

ชื่อเด็กหญิงอารีญา สิงหาราช (อายุ 14 ปี) โดยต้องจ้างแรงงานเพื่อทำนาให้และได้ผลผลิต 150 ถัง/ปี

ประวัติครอบครัวพ่อชวณโดยสังเขป คือ พ่อชวณและแม่เสาร์ หลังจากแต่งงานมีลูก 3 คน คนที่ 1 เป็นผู้หญิง ปัจจุบันอยู่บ้านแม่ลาว ตำบลท่าสาย จังหวัดเชียงราย คนที่ 2 เป็นผู้ชาย ถูกรถชนตายที่กรุงเทพฯ (ตาย 4-5 ปีมาแล้ว) ภรรยาจึงมีสามีใหม่และให้ลูกสาวมาอาศัยอยู่กับลุงชวณจนปัจจุบันนี้ ส่วนลูกคนที่ 3 เป็นผู้ชายป่วยเป็นโรคประสาทตาย ลุงชวณมีหลานสาวอีกคนหนึ่ง ซึ่งเป็นลูกน้องสาวของภรรยาลุงชวณที่แก่เลี้ยงมาตั้งแต่เล็ก ปัจจุบันกำลังเรียนอยู่ระดับปริญญาตรีอยู่ที่กรุงเทพฯ และพ่อแม่ของเขาดูแลเรื่องค่าใช้จ่ายในการเรียนเอง

ปัจจุบันมีสมาชิกในครัวเรือนลุงชวณมี 3 คน เป็นชาย 1 คน และหญิง 2 คน คือ ภรรยาและหลานสาว อายุ 14 ปี ซึ่งได้ทุนการศึกษา (ทุนเสมอภาค) ปีละ 2,000 บาท ปัจจุบันทั้งลุงชวณและนางเสาร์สุขภาพไม่แข็งแรง ป่วย จึงไม่สามารถทำงานได้ แต่มีภาระต้องเลี้ยงดูหลานสาวอีกคนหนึ่ง

นางเสาร์ สิงหาราช ป่วยเป็นโรคเบาหวานมานานแล้ว รักษาตัวโดยใช้บัตรผู้สูงอายุ ไม่เสียค่าใช้จ่าย แต่ต้องมีค่าใช้จ่ายในการเดินทางไปโรงพยาบาลประมาณ 720 บาท/ปี

ลุงชวณ สิงหาราช ป่วยเป็นโรคเส้นเอ็นมานานแล้ว และการป่วยครั้งนี้ (ปี 2545 เป็นต้นมา) ทำให้เดินลำบากและต้องมีคนประคอง รายได้ที่เคยได้จากการตัดผมและทำนาในปีต่อไปคงไม่มี รักษาตัวโดยใช้บัตรผู้สูงอายุ ไม่เสียค่าใช้จ่าย รักษาทั้งยาสมุนไพรและยาแผนปัจจุบัน ค่าใช้จ่ายในการซื้อยาสมุนไพร 200 บาท/เดือน และค่าเดินทางไปโรงพยาบาล 2,600 บาท/เดือน ซึ่งอาการไม่ดีขึ้นทำให้ไม่สามารถทำงานได้ สภาพร่างกายของลุงชวณทรุดโทรมมาก

รายรับ-รายจ่ายของครอบครัวลุงชวณ (ปี 2545)

- รายได้จากภาคเกษตร

ค่าหัวนา 150 ถัง/ปี	6,000
---------------------	-------

- รายได้นอกภาคเกษตร

หลานสาวได้ทุนเสมอภาคจากโรงเรียน	3,000
---------------------------------	-------

รายได้จากการตัดผม	2,200
-------------------	-------

เงินปันผลจากร้านค้าชุมชน	300
--------------------------	-----

รวมรายรับ	11,500
------------------	---------------

- รายจ่ายในการลงทุนทำการเกษตร

ค่าปุ๋ย 3 กระสอบๆ ละ 390 บาท	1,170
------------------------------	-------

ค่ายาฆ่าแมลง 2 กระสอบๆ ละ 250	500
-------------------------------	-----

ค่าจ้างไถนา 5 ไร่ ๆ ละ 400 บาท	2,000
ค่าจ้างรถเกี่ยวข้าว	500
ค่าอาหารคนงาน	300
ค่าจ้างรถไม่ข้าว	500
รวม	4,970
- ใช้จ่ายในครัวเรือน	
ค่าสมุดหลานไปโรงเรียน	200
ค่าขนม/อาหารกลางวันหลาน (วันละ 20 บาท 22 วัน/เดือน, 9 เดือน)	3,960
ค่าจ้างรถรับ-ส่งนักเรียน (เรียนต่างหมู่บ้าน) (เดือนละ 242 บาท, 9 เดือน)	2,178
ทำบุญ	1,000
ซื้อหอย	1,900
ค่ากับข้าว วันละ 60 บาท	21,900
ค่าฌาปนกิจ	3,000
ค่ารถไปโรงพยาบาลนางเสาว์	720
ค่ารถไปโรงพยาบาลนายชวน (2600/เดือน)	31,200
ค่ายาสมุนไพร (200/เดือน)	2,400
รวม	68,458
รวมรายจ่าย	73,428
รายจ่ายมากกว่ารายรับ	-61,928
- แหล่งหนี้สิน (2545)	
ธกส.	44,000
กลุ่มออมทรัพย์	10,000
กองทุนหมู่บ้าน	10,000
รวมหนี้สิน	64,000

สรุปสาเหตุของการเป็นหนี้สินของครอบครัวลุงชวนได้ดังนี้

1. ความซบเซาและขาดแรงงานในการผลิต ถึงแม้ครอบครัวลุงชวนจะมีที่นาถึง 25 ไร่ (20 ไร่ ที่อำเภอเชียงคำ และ 5 ไร่ ที่บ้านสมานมิตร) แต่ครอบครัวไม่มีแรงงานในการทำการผลิต

เลย เนื่องจากลูกชายทั้ง 2 คนที่อยู่ในวัยทำงานเสียชีวิตไปหมด และลูกสาวก็แต่งงานและแยกเรือนออกไปแล้ว เหลือเพียงแต่ลุงชวณและนางเสาว์ที่ชราแล้ว (อายุ 61 ปี และ 63 ปี) และสุขภาพไม่แข็งแรง ทั้งคู่ไม่สามารถทำนาได้ และครอบครัวยังต้องรับภาระเลี้ยงหลานสาวอีก 1 คน ที่อยู่ในวัยเรียน แถมยังต้องจ้างแรงงานเพื่อทำนา 5 ไร่ ที่สมานมิตรซึ่งมีต้นทุนในการผลิตสูง มีค่าใช้จ่ายในการซื้อปัจจัยการผลิตเกือบทุกอย่าง

2. **ปัญหาสุขภาพ** เนื่องจากทั้งลุงชวณและนางเสาว์มีโรคประจำตัว คือ โรคเส้นเอ็น และโรคเบาหวาน ต้องเดินทางเพื่อไปรักษาตัวที่โรงพยาบาลเป็นประจำ ถึงแม้ทั้งคู่จะมีสวัสดิการจากโครงการ 30 บาทรักษาทุกโรค และบัตรผู้สูงอายุ แต่ยังคงต้องเสียค่ารถ ค่าอาหารเวลาเดินทางเข้าเมืองซึ่งเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้

3. **หลานอยู่ในวัยเรียน** จากประเด็นข้อ 1 และ 2 ส่งผลต่อเนื่องให้เกิดค่าใช้จ่ายในครัวเรือนที่สูง เนื่องจากไม่มีแรงงานในครัวเรือน มีเพียงรายได้หลักเพียงนิดหน่อยจากค่าหัวนาที่ให้หลานทำที่อำเภอเชียงคำ (20 ไร่) และทุนเสมาของหลานเท่านั้น และปัจจุบันลุงชวณเดินไม่ได้ จึงไม่สามารถรับจ้างตัดผมได้ แต่มีค่าใช้จ่ายประจำวันโดยเฉพาะค่ากับข้าว ค่ารถไปโรงพยาบาล และค่าใช้จ่ายในการเรียนของหลานสาว ซึ่งยังคงเป็นปัญหาการเงินระยะยาวที่ครอบครัวลุงชวณต้องต่อสู้ต่อไป

ทางออกในการแก้ปัญหาหนี้สินของนายลุงชวณ

ระดับปัจเจก จะเห็นว่าหนี้สินหลักของครอบครัวลุงชวณเกิดจากการกู้เงินในระบบจาก ธกส. เพื่อนำมาลงทุนทำการผลิต เป็นค่าใช้จ่ายในครัวเรือน และค่ารถไปโรงพยาบาล ซึ่งเป็นหนี้ที่ยากต่อการปลดเปลื้องของครอบครัวลุงชวณ เนื่องจากไม่มีแรงงานหลักในครัวเรือนเลย

ระดับกลุ่ม ปัจจุบันลุงชวณเป็นสมาชิกกลุ่มในชุมชน เช่น กลุ่มออมทรัพย์ (ลุงชวณเป็นสมาชิกตั้งแต่เริ่มก่อตั้งกลุ่ม) กลุ่มฌาปนกิจ และกองทุนหมู่บ้าน และได้กู้ยืมเงินจากกลุ่มในยามฉุกเฉิน เพื่อเอาเงินไปหมุนคืนให้กับ ธกส. เป็นค่าลงทุนทำการผลิตทางเกษตร และเป็นค่าใช้จ่ายในครัวเรือน ซึ่งถือว่าช่วยแบ่งเบาภาระหนี้สินได้ระดับหนึ่ง

การใช้ทุนทางสังคมและภูมิปัญญาท้องถิ่น กลุ่มออมทรัพย์ ถือเป็น “แหล่งสวัสดิการชุมชน” ของบ้านสมานมิตร ซึ่งทุกครัวเรือนเป็นสมาชิกและสามารถกู้ยืมได้ยามเดือดร้อน นอกจากนี้นางเสาว์ (ภรรยาลุงชวณ) ยังเป็นกรรมกรวัด ซึ่งได้รับความนับถือจากชาวบ้าน และการช่วยเหลือเกื้อกูลกันโดยการแบ่งปันอาหารจากทางวัดมาให้เป็นครั้งคราว

กรณีที่ 10 นางเจียมจิตต์ แก้วเทพ

นางเจียมจิตต์ แก้วเทพ อายุ 47 ปี มาจากจังหวัดกาฬสินธุ์ ปัจจุบันอยู่บ้านเลขที่ 92 หมู่ที่ 1 บ้านสมานมิตร ตำบลคอนศิลา อำเภอเวียงชัย จังหวัดเชียงราย ครอบครัวมีสมาชิก 5 คน ประกอบด้วย นางเจียมจิตต์ สามี แม่ ลูกสาว 1 คน หลาน 1 คน มีที่นารวม 18 ไร่ มีที่อาศัยในหมู่บ้านสมานมิตร 50 ตารางวา อาชีพปัจจุบันคือรับจ้างทั่วไป มีแรงงานหลักในครัวเรือน 2 คน (นางเจียมจิตต์และสามี ส่วนลูกกำลังเรียนอยู่) มีทรัพย์สิน ได้แก่ จักรยานยนต์ 1 คัน ที่วี 1 เครื่อง วีดีโอ 1 เครื่อง

ปัจจุบันเป็นสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์ ร้านค้าชุมชน กลุ่มหมู่ กองทุนหมู่บ้าน สหกรณ์ กลุ่มทอผ้า กลุ่มสตรี ธนาคารข้าว กลุ่มปลาร้า กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มฅาปนกิจ

ในปี 2518 ได้อพยพโยกย้ายมาจากบ้านสองห้อง อำเภอกุมพลาลัย (อำเภอร่องคำ ในปัจจุบัน) จังหวัดกาฬสินธุ์ สาเหตุที่โยกย้ายเนื่องจากครอบครัวมีที่นาไม่เพียงพอต่อการผลิต มีเพียงแค่ 5 ไร่ แต่มีสมาชิกในครอบครัวถึง 8 คน ซึ่งประกอบด้วย พ่อ แม่ และลูก 6 คน ทำให้ผลผลิตข้าวไม่พอเลี้ยงครอบครัว ต่อมาพ่อได้เช่าจากญาติพี่น้องที่ย้ายมาอยู่บ้านป่าตึงงาม อำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย ว่าทางภาคเหนือมีดินและน้ำอุดมสมบูรณ์ จึงตัดสินใจขายที่นาทั้งหมด ได้เงิน 10,000 บาท

หลังจากนั้นทั้งครอบครัวก็เดินทางมาเชียงรายพร้อมกับของใช้ อุปกรณ์ทำมาหากิน มีดีจอบ เสียม เครื่องนอน โดยเหมารถโดยสารมาด้วยกันกับครอบครัวอื่น ค่าเหมารถ 1,500 บาท ใช้เวลาเดินทาง 1 วัน 1 คืน ตอนแรกได้มาอาศัยกับญาติพี่น้องที่บ้านป่าตึงงาม อำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย โดยซื้อไม้มาปลูกกระต๊อบ ราคาประมาณ 2,000 บาท

หลังจากนั้น 1 ปี (2519) ได้ย้ายครอบครัวไปรับจ้างที่อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา และอยู่ที่นั่น 1 ปี (2520) ก็ย้ายกลับมาอยู่ที่บ้านป่าตึงงามอีก 1 ปี (2521)

ต่อมาในปี 2522 จึงย้ายมาอยู่ที่บ้านสมานมิตร สาเหตุที่ย้ายมาอยู่ที่บ้านสมานมิตร เพราะพ่อรู้ข่าวว่ามีการจัดสรรที่ดินจึงมาจับจองที่ในปี 2522 เมื่อย้ายมาในตอนแรกก็ได้ซื้อบ้านพร้อมที่ดินต่อจากชาวบ้าน จำนวน 2 งาน เป็นเงิน 2,000 บาท และซื้อที่นาอีก 5 ไร่ ๆ ละ 1,000 บาท เป็นเงิน 5,000 บาท และได้ซื้อที่นาเพิ่มเติมอีก 8 ไร่ ๆ ละ 1,000 บาท เป็นเงิน 8,000 บาท ที่ไร่อีก 3 ไร่ ๆ ละ 1,000 บาท เป็นเงิน 3,000 บาท เพื่อปลูกมันสำปะหลัง (รวม 18,000 บาท)

ในปี 2523 นางเจียมจิตต์ มีแฟนเป็นคนในหมู่บ้าน แต่ยังไม่ได้แต่งงานกันเนื่องจากแฟนไปขับรถแท็กซี่ที่กรุงเทพฯ และไปมีแฟนใหม่ เมื่อนางเจียมจิตต์รู้ข่าวจึงตามเข้าไปทำงานในกรุงเทพฯ เป็นช่างเย็บผ้า หลังจากนั้นแฟนเก่าถูกฆ่าตาย (โดนปล้นจากการขับรถแท็กซี่)

นางเจียมจิตต์ทำงานเย็บผ้าอยู่ช่วงหนึ่งจึงเดินทางกลับบ้าน และในปีนี่เอง (2523) ได้แต่งงานกับ นายสุเทพ (คนในหมู่บ้านสมานมิตร) มีอาชีพขับรถ (มีรถยนต์) และต่อมามีลูกด้วยกัน 2 คน

ในปี 2527 นางเจียมจิตต์ได้สร้างบ้านให้มีความมั่นคงขึ้น โดยสร้างบ้านใหม่เปลี่ยนจาก บ้านเหี่ยว/บ้านเก็บไม้มาเป็นบ้านถาวร เสียค่าก่อสร้างเป็นเงิน 5,000 บาท

ปี 2528 หลังจากนางเจียมจิตต์และนายสุเทพอยู่ด้วยกันมา 5 ปี นายสุเทพย้ายไปวิ่งรถ อยู่ที่อุดรธานี และได้ติดพันกับผู้หญิงคนใหม่ จึงเลิกกับนางเจียมจิตต์เพื่อไปแต่งงานใหม่ และทิ้งให้นางเจียมจิตต์ต้องเลี้ยงลูกทั้ง 2 คน และพ่อแม่โดยลำพัง ซึ่งนางต้องต่อสู้ด้วยความยากลำบาก โดยการทำนาและรับจ้างทั่วไป และได้กู้เงินจาก ธกส. เพื่อลงทุนทำการเกษตร

ปี 2533 (ยุครัฐบาลชาติชาย) ครอบครัวนางเจียมจิตต์ได้ขายที่นาและที่ไร่ทั้งหมดรวม 16 ไร่ ได้เงิน 36,000 บาท และนำเงินไปซื้อนาที่อำเภอพญาเม็งรายซึ่งเป็นที่ สปก. จำนวน 18 ไร่ ราคารวม 130,000 บาท โดยได้ยืมเงินนายทุนน้อยในหมู่บ้าน จำนวน 100,000 บาท อัตราดอกเบี้ยร้อยละ 5 ต่อปี และได้ทำนาที่พญาเม็งรายได้ผลผลิตข้าว 700-800 ถังต่อปี และเก็บเอาไว้กินราว 300 ถัง ที่เหลือจึงขาย

ปี 2538 นางเจียมจิตต์ได้เข้าไปทำงานเย็บผ้าในโรงงานที่กรุงเทพฯ อีกครั้ง รายได้เฉลี่ยเดือนละ 3,000 บาท ถ้าทำงานล่วงเวลาจะมีรายได้เดือนละ 5,000 บาท และส่งเงินมาให้ลูกเรียนเดือนละ 2,000-3,000 บาท และได้ทำงานเย็บผ้าอยู่จนถึงปี 2543 ช่วงนั้นต้องกลับมาเยี่ยมลูกสาวทั้ง 2 คน บ่อยมาก เพราะเป็นห่วงลูกที่กำลังโตเป็นสาว

ปี 2544 นางเจียมจิตต์ได้กลับมาอยู่บ้านเนื่องจากพ่อป่วยหนัก เป็นมะเร็งในถุงน้ำดี เนื่องจากพ่อมีบัตรผู้สูงอายุจึงไม่เสียค่าใช้จ่ายในการรักษาที่โรงพยาบาล แต่จะเสียค่าเหมารถไปโรงพยาบาลครั้งละ 100 บาท หลังจากพ่อป่วยอยู่ 3 เดือน ก็เสียชีวิต ทางบ้านได้จัดงานศพและเสียค่าใช้จ่ายประมาณ 80,000 บาท ได้เงินช่วยจากสหกรณ์ฯ 65,000 บาท จากกลุ่มฌาปนกิจหมู่บ้านอีก 10,000 บาท และจากคนใส่ซองมาช่วยงานศพอีกส่วนหนึ่ง มีเงินเหลือจากค่าทำศพราว 1,200 บาท และในปีนี้นางเจียมจิตต์ได้เป็นพนักงานขายของกลุ่มร้านค้าในหมู่บ้าน ได้เงินเดือนประมาณ 2,500 บาทต่อเดือน

ต่อมาในปีเดียวกันนี้ (2544) ได้ให้คนอื่นเช่าที่ทำนาที่อำเภอพญาเม็งราย โดยคิดดอกเบี้ยเป็นข้าวในอัตราไร่ละ 10 ถึง ๆ ละ 40 บาท เฉลี่ยในปีหนึ่งจะได้ข้าวจากค่าหัวนาประมาณ 180 ถังต่อปี (ประมาณ 7,200 บาท) สาเหตุที่ให้คนอื่นเช่านั้น เนื่องจากนางเจียมจิตต์ได้ยืมเงิน 40,000 บาท จากคนที่เช่านาโดยให้เขาทำนาโดยไม่คิดค่าเช่าเป็นเงิน เพราะต้องการยืมเงินมาให้น้องชาย

(40,000) เพื่อนำไปผ่อนซื้อรถ 6 ล้อ ซึ่งน้องชายมีกำหนดจะคืนเงินภายใน 2 ปี คือ ปี 2546 และมีแผนว่าในปี 2547 จะกลับไปทำนาที่พญาเม็งรายเช่นเดิม

ในปี 2545 แฟนเก่านางเจียมจิตต์ (นายสุเทพ) ได้มาขอคืนดีหลังจากที่เลิกกันไป 17 ปี แต่ลูก ๆ ของนางเจียมจิตต์ไม่ต้องการให้พ่อกลับมา เนื่องจากไม่เคยส่งเสียเลี้ยงดูครอบครัวเลย และปล่อยให้แม่ (นางเจียมจิตต์) ลำบากมาตลอด แต่ตัวนางเจียมจิตต์ต้องการให้สามีกลับมาคืนดีกันเพราะสงสาร และช่วงที่กลับมานี้นายสุเทพติดเหล้าอย่างมาก ทรัพย์สินทุกอย่างที่เคยมี ภรรยาใหม่ก็เอาไปหมดจนไม่เหลืออะไร และกลับมาโดยมีเสื้อผ้าเพียงชุดเดียวเท่านั้น เมื่อมาอยู่แรก ๆ ก็มีการทะเลาะกันเรื่องกินเหล้า ปัจจุบันนายสุเทพกับลูกสาวก็พยายามปรับตัวเข้าหากันได้ดีขึ้น โดยนายสุเทพก็พยายามกินเหล้าให้น้อยลง และจะพยายามเลิกเหล้า ปัจจุบันนายสุเทพทำงานรับจ้างทั่วไปได้วันละ 120 บาท

ปัจจุบันลูกสาว 2 คน กู้เงินเรียนต่อจากกองทุนกู้ยืมเพื่อการศึกษา ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้
ปี 2540-2542 ลูกสาวคนโต กู้เงินเรียนต่อระดับ ปวช. - ปวส. ปีละ 15,000 บาท รวม 45,000 บาท ปัจจุบันอายุ 22 ปี เรียนจบ ปวส. และทำงานด้านบัญชีได้ 1 ปีแล้ว ปัจจุบันยังไม่ได้ใช้หนี้กองทุนฯ และส่งให้แม่เดือนละ 1,000 บาท

ปี 2542-2546 ลูกสาวคนที่สองกู้เงินเรียนต่อระดับ ปวส. ปีละ 15,000 บาท รวม 75,000 บาท ปัจจุบันอายุ 20 ปีและจะเรียนจบปี 2547 ปัจจุบันยังไม่ได้ใช้คืน

รายรับ-รายจ่ายของครอบครัวนางเจียมจิตต์ (ปี2545)

- รายได้จากภาคเกษตร

ค่าหัวนา (ข้าว 180 ถึง ๆ ละ 40 บาท)	7,200
-------------------------------------	-------

- รายได้นอกภาคเกษตร

เงินเดือนพนักงานขายร้านค้าชุมชน (2,500/เดือน)	30,000
---	--------

รับจ้างตัดเย็บ ซ่อมแซมเสื้อผ้า (30/วัน)	10,800
---	--------

เงินปันผลจากกลุ่มออมทรัพย์	900
----------------------------	-----

เงินปันผลจากร้านค้าชุมชน	550
--------------------------	-----

ลูกคนโตส่งเงินมาให้ (1,000/เดือน)	12,000
-----------------------------------	--------

เงินรับจ้างทั่วไป (120/วัน)	43,200
-----------------------------	--------

น้องชายส่งมาให้	11,000
-----------------	--------

รวมรายรับปี 2545	115,650
-------------------------	----------------

- รายจ่ายในการลงทุนทำการเกษตร	-ไม่มี-
-------------------------------	---------

- รายจ่ายในครัวเรือน	
----------------------	--

ค่าเดินทางไปเรียนลูกสาวคนเล็ก 30/วัน	18,000
ค่าอาหารลูกสาว 20/วัน	7,200
ค่าประกันของเสียหาย	100
ค่านั่งสือลูกสาว	6,000
ค่าอาหารหลาน 10/วัน	3,600
ค่ารถรับส่งหลานไปโรงเรียน 242/เดือน	2,904
ค่าซื้อข้าวสาร	2,000
ค่ากับข้าว (1,000 บาท/เดือน)	12,000
ซื้อของร้านค้าในหมู่บ้าน	19,178
ค่าสมาชิกออมทรัพย์ (330 บาท/เดือน)	3,960
ค่าน้ำ ค่าไฟ (145 บาท/เดือน)	1,740
ซื้อโทรทัศน์ 1 เครื่อง	8,000
ซื้อมือถือ 1 เครื่อง	4,900
ค่าโทรศัพท์	3,600
ค่าวงเงินผ่อนรถจักรยานยนต์ (1,520 บาท/เดือน)	18,000
ค่าน้ำมันรถจักรยานยนต์ (1,000 บาท/เดือน)	12,000
ทำบุญและใส่ซองงานศพ	3,600
ค่ารักษาพยาบาลแม่	500
เล่นหวยใต้ดิน (200 บาท/เดือน)	2,400
ซื้อเครื่องนอน	1,450
รวมรายจ่ายปี 2545	131,132
รวมรายจ่ายมากกว่ารายรับ	-15,482
- แหล่งหนี้สิน	
สหกรณ์การเกษตร	15,000
กองทุนหมู่บ้าน	9,000
กลุ่มออมทรัพย์	9,000
กองทุนเพื่อการศึกษา	120,000
รวมทั้งสิ้น	153,000

จากข้อมูลข้างต้นพอจะสรุปสาเหตุของการเป็นหนี้สินของนางเจียมจิตต์ได้ดังนี้

1. **ลงทุนทำการผลิต** หลังจากที่นางเจียมจิตต์เลิกกับสามีในปี 2528 นางต้องรับภาระในการหาเงินเลี้ยงลูก ๆ และพ่อแม่ที่แก่แล้วเพียงลำพัง และได้กู้เงินจาก ธกส. เพื่อลงทุนทำนา และเป็นหนี้ที่ยากต่อการปลดเปลื้องได้ เพราะหลังการเก็บเกี่ยวนางต้องปันข้าวไว้กินและขายบางส่วนเพื่อจะนำเงินไปหมุนคืน ธกส. และเป็นค่าใช้จ่ายในครัวเรือนทำให้ไม่มีเงินออมเหลือสำหรับงวดการผลิตครั้งต่อไป และพอถึงหน้าการผลิตใหม่ก็ต้องกู้ยืมเงินจาก ธกส. อีกเพื่อมาลงทุนซื้อปัจจัยการผลิต และเพื่อจ้างแรงงานมาช่วยทำนา ซึ่งก่อให้เกิดวงจรการเป็นหนี้สินและการผลิตที่หลีกเลี่ยงไม่ได้

2. **ซื้อที่นาเพิ่ม** นางเจียมจิตต์ขายที่นาและที่ไร่เดิม 16 ไร่ เพื่อไปซื้อที่นาใหม่ 18 ไร่ (ที่ สปก.) และเป็นหนี้นอกระบบจากการซื้อที่นาใหม่ แต่หนี้สินตรงนี้ได้ผ่อนใช้จนหมดแล้ว

3. **กู้ยืมนอกระบบ** เป็นหนี้จากการกู้เงินนอกระบบ 40,000 บาท จากคนที่เช่านาของครอบครัว เพื่อเอามาให้น้องชายยืมไปออกรถ 6 ล้อ ซึ่งเป็นหนี้ของน้องชายและเขาก็ได้พยายามใช้คืนตามระยะเวลาที่กำหนด ซึ่งถือว่านางเจียมจิตต์ไม่เป็นหนี้ตรงนี้แต่เสียผลประโยชน์จากการที่เก็บค่าหัวนาได้ไม่เต็มเม็ดเต็มหน่วย และหากทำนาเองก็จะมีรายได้จากการขายข้าว ซึ่งได้มากกว่านี้

4. **ลงทุนการศึกษาลูก** นางเจียมจิตต์พยายามส่งเสียลูกให้เรียนในระดับสูงขึ้น เพื่อจะได้มีอาชีพที่ดีกว่าการเป็นเกษตรกร ทำให้มีค่าใช้จ่ายในครัวเรือนสูง โดยเฉพาะค่าใช้จ่ายสำหรับการศึกษาลูก ค่าซื้อจักรยานยนต์เงินผ่อนและโทรศัพท์มือถือให้ลูก และลูกทั้งสองคนได้กู้เงินกองทุนเพื่อการศึกษา เพื่อเรียนต่อในระดับอนุปริญญา และนางต้องเป็นผู้ค้ำประกันให้ซึ่งหนี้สินเหล่านี้เป็นหนี้สินของลูกที่ต้องผ่อนใช้กับกองทุนเมื่อมีงานทำแล้ว

ทางออกในการแก้ปัญหาหนี้สินของนางเจียมจิตต์

ระดับปัจเจก จะเห็นว่าหนี้สินหลักของครอบครัวนางเจียมจิตต์เกิดจากการกู้เงินในระบบจาก ธกส. เพื่อนำมาลงทุนทำการผลิต และเป็นค่าใช้จ่ายในครัวเรือน โดยเฉพาะค่าใช้จ่ายสำหรับการศึกษาลูก ซึ่งเป็นหนี้ที่ยากต่อการปลดเปลื้องของครอบครัว นางเจียมจิตต์เป็นคนอดทน ขยัน และสู้งาน ซึ่งจะเห็นได้จากการทำงานล่วงเวลาตลอดช่วงที่ทำงานเย็บผ้าในกรุงเทพฯ เพื่อส่งเงินให้ทางบ้านและเป็นค่าดอกเบี้ยย ธกส. ปัจจุบันครอบครัวนางเจียมจิตต์มีสภาพเศรษฐกิจที่ดีขึ้นกว่าเดิม เนื่องจากลูกคนโตเรียนจบแล้วและช่วยส่งเงินให้ทางบ้าน ประกอบกับสามีของนางกลับมาคืนดี ทำให้มีแรงงานในครัวเรือนเพิ่มขึ้นและมีรายได้เพิ่มขึ้น และหากครอบครัวนางทำการผลิตเองก็คงจะมีรายได้เพิ่มขึ้นอีก

ระดับกลุ่ม ปัจจุบันนางเป็นสมาชิกหลายกลุ่ม ได้แก่ กลุ่มออมทรัพย์ ร้านค้าชุมชน กลุ่มหมู กองทุนหมู่บ้าน สหกรณ์ กลุ่มตัดเย็บเสื้อผ้า ธนาคารข้าว กลุ่มปลาร้า กลุ่มแม่บ้าน และกลุ่มฅาปนกิจ ซึ่งนางสามารถกู้เงินจากกลุ่มต่าง ๆ ได้ เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กองทุนหมู่บ้าน และกลุ่มสหกรณ์ มาใช้ในยามจำเป็น และการเป็นสมาชิกหลาย ๆ กลุ่มทำให้นางมีรายได้เสริม จากกิจกรรมกลุ่มด้วย เช่น มีเงินปันผลจากร้านค้าชุมชน มีรายได้จากกลุ่มปลาร้าและกลุ่มตัดเย็บเสื้อผ้า

การใช้ทุนทางสังคมและภูมิปัญญาท้องถิ่น การทำกิจกรรมกลุ่มของนางเจียมจิตต์ ถือเป็น การพัฒนาศักยภาพของตนเอง ทำให้นางมีโอกาสได้แลกเปลี่ยนความคิด ทศนคติกับสมาชิก กลุ่มคนอื่น ๆ และนำประสบการณ์จากกลุ่มหนึ่งไปถ่ายทอดให้กับอีกกลุ่มหนึ่งได้

4.6.2 สรุปสาเหตุและปัจจัยหลักที่ก่อให้เกิดการเป็นหนี้สิน

จากการสัมภาษณ์เกษตรกรรายย่อยทั้ง 10 ครัวเรือน สามารถสรุปสาเหตุและปัจจัยที่ ทำให้เป็นหนี้สินได้ดังนี้

1. เกษตรกรบางรายเริ่มมีหนี้สินตอนที่ย้ายเข้ามาบ้านสมานมิตร เนื่องจากต้องซื้อที่ดิน เพื่อทำการเกษตร และเพื่อลงทุนซื้อเครื่องจักรกลทางการเกษตร
2. เกษตรกรบางรายไม่มีที่ดินทำกินเลย ในขณะที่บางรายมีที่ดินทำกินจำนวนจำกัด ไม่เพียงพอต่อการผลิต จึงต้องเช่าที่นาทำให้ต้นทุนการผลิตสูงขึ้น เพราะต้องเสียค่าเช่าที่นาและ ปัจจัยการผลิตอื่น ๆ
3. เกษตรกรทำการผลิตแบบสมัยใหม่ ทำให้มีการลงทุนด้านปัจจัยการผลิตสูง เช่น มีการลงทุนซื้อรถไถ เสียค่าเช่านา ค่าเช่าเครื่องจักรในการเก็บเกี่ยว ค่าน้ำมันเชื้อเพลิง ค่าซื้อปุ๋ยเคมีและยาปราบศัตรูพืช เพื่อให้ได้ผลผลิตสูง ประกอบกับวิธีการผลิตแบบใหม่ต้อง เก็บเกี่ยวอย่างเร่งรีบ จึงมีการจ้างแรงงานรับจ้าง
4. เกษตรกรต้องพึ่งแหล่งน้ำจากธรรมชาติ บางปีน้ำท่วม ขาดทุน และเป็นหนี้เงินกู้ทั้งในระบบและนอกระบบ โดยเฉพาะต้องจ่ายดอกเบี้ยเงินกู้นอกระบบแพงมาก จนต้องขายที่นาตัวเอง เพื่อใช้หนี้ จึงไม่มีที่ดินทำกินและต้องเช่าที่ทำการผลิต และกลายเป็นแรงงานรับจ้างภาคเกษตร
5. บางครอบครัวขายที่ดินทั้งหมดช่วงที่ดินราคาดี (ปี 2534 ช่วงนายกชาติชาย ชุณหะวัณ) และย้ายออกไปอยู่จังหวัดอื่น แต่ไม่ประสบผลสำเร็จ ต้องกลายเป็นแรงงานรับจ้างในภาคเกษตร และถูกนายจ้างโกง จึงต้องย้ายกลับมาอยู่บ้านสมานมิตรอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งต้องเริ่มตั้งตัวใหม่โดยไม่มีที่ดินทำกินเลย จึงต้องเช่าที่นาและทำงานเป็นแรงงานรับจ้างภาคเกษตรที่บ้านสมานมิตร

6. การสร้างความมั่นคงให้ครอบครัวโดยสร้างบ้านใหม่ มีค่าใช้จ่ายในการซื้อเครื่องอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ในบ้าน เช่น ตู้เย็น โทรทัศน์ วีดีโอ พัดลม รถจักรยานยนต์ ฯลฯ ทั้งเงินสดและเงินผ่อน

7. การลงทุนเรื่องการศึกษาลูกในระดับสูงขึ้น เช่น ระดับมัธยมปลาย อนุปริญญา หรือปริญญา เกษตรกรจึงส่งลูกไปเรียนในตัวเมืองหรือต่างจังหวัด ซึ่งทำให้มีค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้น เช่น ค่าที่พัก ค่าอาหาร ค่าใช้จ่ายส่วนตัวลูก ค่าเดินทาง ค่าซื้อรถจักรยานยนต์ให้ลูก ค่าโทรศัพท์มือถือ ฯลฯ โดยที่ลูก ๆ ก็ต้องกู้เงินจากกองทุนกู้ยืมเพื่อการศึกษา และผู้ปกครองต้องเป็นผู้ค้ำประกันในการกู้ยืม และมีกำหนดใช้คืนหลังจากเรียนจบและมีงานทำแล้ว

8. การจัดงานศพตามประเพณีอีสานซึ่งจัดที่บ้านผู้ตาย ทำให้มีค่าใช้จ่ายในการเลี้ยงอาหารและเครื่องดื่มเลี้ยงแขกที่มาร่วมงาน ทำบุญใส่ซองถวายพระ ถวายผ้าบังสุกุล ซึ่งต้องทำต่อเนื่องอย่างน้อยสามวัน นอกจากนี้เกษตรกรบางรายที่มีตำแหน่งเป็นผู้ใหญ่บ้าน ทำให้รู้จักคนมาก จึงมีค่าใช้จ่ายเพื่อภาษีสังคม เช่น ทำบุญงานศพ งานแต่งงาน งานบวช งานบุญประเพณีต่าง ๆ

จากการศึกษา พบว่า เกษตรกรทุกรายมีหนี้สินสะสมอยู่ระหว่าง 12,000-400,000 บาท แหล่งหนี้สินที่สำคัญ ได้แก่ ธนาคารเพื่อการเกษตรฯ สหกรณ์การเกษตร เงินกู้นอกระบบกองทุนหมู่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มปุ๋ย ร้านค้าชุมชน ฯลฯ และหนี้ผูกพันระยะยาวแบบใหม่ คือ การลงทุนเรื่องการศึกษาลูก โดยการค้ำประกันให้ลูก ๆ เพื่อการกู้เงินจากกองทุนกู้ยืมเพื่อการศึกษา ซึ่งเกษตรกรถือว่าเป็นหนี้สินระยะยาวของทั้งครัวเรือน

จากการศึกษาสัดส่วนรายรับ และสัดส่วนรายจ่ายของเกษตรกรทั้ง 10 ราย สามารถสรุปเป็นตารางได้ดังนี้

ตารางที่ 4.6

สัดส่วนของรายรับของเกษตรกร 10 ราย

รายรับ	เฉลี่ย	ร้อยละ
1. รายรับจากภาคเกษตร		
1.1 ขายข้าว	38,256.25	13.25
1.2 ประมง	32,000	11.07
1.3 อื่น ๆ (เลี้ยงไก่เนื้อ)	85,000	29.40

ตารางที่ 4.6 (ต่อ)

รายรับ	เฉลี่ย	ร้อยละ
2. รายรับนอกภาคเกษตร		
2.1 แรงงานที่ทำงานในเมือง	43,750	15.14
2.2 รับจ้างภาคเกษตร	45,000	15.56
2.3 เงินประจำตำแหน่ง	30,600	10.59
2.4 รับจ้างทั่วไป	13,440	4.65
2.5 อื่น ๆ	990.62	0.34
รวมรายรับเฉลี่ย	289,036.87	100

จากตารางแสดงรายรับข้างต้น พบว่า รายรับของเกษตรกรส่วนใหญ่มาจากภาคเกษตรกรรม ได้แก่ การขายข้าว คิดเป็นร้อยละ 13.25 ประมง คิดเป็นร้อยละ 11.07 อื่น ๆ (เลี้ยงไก่) คิดเป็นร้อยละ 29.40 ซึ่งคิดเป็นรายรับรวมจากภาคเกษตร ร้อยละ 53.72 ของรายรับรวมทั้งหมด ส่วนรายรับนอกภาคเกษตรมาจาก แรงงานที่ทำงานในเมือง คิดเป็นร้อยละ 15.14 รับจ้างในภาคเกษตร คิดเป็นร้อยละ 15.56 เงินประจำตำแหน่ง คิดเป็นร้อยละ 10.59 รับจ้างทั่วไป คิดเป็นร้อยละ 4.65 และอื่น ๆ คิดเป็นร้อยละ 0.34 ซึ่งคิดเป็นรายรับรวมนอกภาคเกษตร ร้อยละ 46.48 ของรายรับรวมทั้งหมด

ตารางที่ 4.7

สัดส่วนของรายจ่ายของเกษตรกร 10 ราย

รายจ่าย	เฉลี่ย	ร้อยละ
1. รายจ่ายจากภาคเกษตร		
1.1 ลงทุนทำการผลิต	33,236.67	25.6
2. รายจ่ายนอกภาคเกษตร		
2.1 อุปโภคบริโภค	39,328.70	30.5
2.2 การศึกษาบุตรหลาน	22,071.70	17
2.3 ค่ารักษาพยาบาล	7,072.50	5.45

ตารางที่ 4.7 (ต่อ)

รายการจ่าย	เฉลี่ย	ร้อยละ
2.4 ทำบุญ	3,670	2.8
2.5 เล่นหวย	2,824	2.2
2.6 ค่าเหล้า	8,400	6.5
2.7 ค่าบุหรี่	7,500	5.8
2.8 อื่น ๆ	5,712.14	4.15
รวมรายการจ่ายเฉลี่ย	129,815.71	100

จากตารางแสดงรายการจ่ายข้างต้น พบว่า รายการจ่ายของเกษตรกรส่วนใหญ่มาจากนอกภาคเกษตร ได้แก่ รายการจ่ายเพื่อการอุปโภคบริโภค คิดเป็นร้อยละ 30.5 การศึกษาบุตรหลาน คิดเป็นร้อยละ 17 ค่าเหล้า คิดเป็นร้อยละ 6.5 ค่าบุหรี่ คิดเป็นร้อยละ 5.8 ค่ารักษาพยาบาล คิดเป็นร้อยละ 5.45 ทำบุญ คิดเป็นร้อยละ 2.8 เล่นหวย คิดเป็นร้อยละ 2.2 และอื่น ๆ คิดเป็นร้อยละ 4.15 ซึ่งคิดเป็นรายการจ่ายรวมนอกภาคเกษตร ร้อยละ 74.4 ของรายการจ่ายรวมทั้งหมด ส่วนรายการจ่ายในภาคเกษตร ได้แก่ การลงทุนเพื่อการผลิต คิดเป็นร้อยละ 25.6 ของรายการจ่ายรวมทั้งหมด

จากการศึกษาภาวะการเป็นหนี้สินของเกษตรกรรายย่อยทั้ง 10 ราย ตามกรอบแนวคิดในการวิจัย สามารถสรุปได้ดังต่อไปนี้

1. ทำที่ต่อชีวิต

จากการสัมภาษณ์เกษตรกร และการสังเกตสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนสมานมิตร อย่างมีส่วนร่วม สามารถสรุปภาพรวมได้ว่าเกษตรกรส่วนใหญ่ยังคงดำเนินวิถีชีวิตตามแบบชาวอีสานดั้งเดิม และยังคงสืบสานประเพณีและวัฒนธรรมอีสานไว้อย่างที่เคยปฏิบัติสืบต่อกันมา โดยเฉพาะพิธีกรรมต่าง ๆ (เช่น บุญเบิกบ้าน บุญผาเหวทย์ บุญบั้งไฟ บุญผ้าป่า บุญกฐิน ประเพณีสงกรานต์ พิธีบวชภาค งานศพ งานแต่งงาน ฯลฯ) ซึ่งพิธีกรรมในงานบุญเหล่านี้ถือว่าเป็นกิจกรรมที่มีความสำคัญในการดำรงวิถีชีวิตและวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งพอจะยกตัวอย่างให้เห็นได้ชัดเจน คือ กรณีแม่จรรยา (กรณีที่ 3) ที่เป็นหนี้สินจากการกู้เงินนอกระบบ (จากเพื่อนบ้าน) เพื่อมาจัดงานศพให้สามีตามประเพณีอีสาน ซึ่งจัดที่บ้านและมีการเลี้ยงรับรองแขกที่มาในงาน และทำบุญใส่ซองให้พระสงฆ์รวมสามวันสามคืน นอกจากนี้จะเห็นว่าเกษตรกรทุกรายมีค่าใช้จ่ายในการทำบุญเป็นประจำมากบ้างน้อยบ้างตามสภาพของแต่ละคนที่เห็นชัดเจน คือ

กรณีพ่อทองสุข (กรณีที่ 1) ที่มีตำแหน่งเป็นผู้ใหญ่บ้าน เป็นกรรมการหมู่บ้าน เป็นที่รู้จักของคนทั้งในหมู่บ้านและต่างหมู่บ้าน ทำให้มีค่าใช้จ่ายด้านภาษีสังคมสูง เช่น ทำบุญใส่ซองงานบวช งานแต่งงาน งานศพ งานบุญ ฯลฯ นอกจากนี้เกษตรกรที่สัมภาษณ์เกือบทุกราย (9 ใน 10 ราย) มีค่าใช้จ่ายในการซื้อหอยทั้งหอยบนดินและหอยใต้ดินแทบทั้งสิ้น ซึ่งถือเป็นการเสี่ยงโชคและหวังว่าถ้าโชคดีก็อาจจะรวยทางลัดได้สักวันหนึ่ง

กิจกรรมประจำวันของเกษตรกรส่วนใหญ่จะคล้ายคลึงกัน ส่วนใหญ่มีอาชีพทำนาเป็นหลัก และมีอาชีพเสริมนอกภาคเกษตร ได้แก่ การทำประมงและรับจ้างทั่วไป บางรายอาชีพหลัก คือ เป็นแรงงานรับจ้างในภาคเกษตร จากการสัมภาษณ์ พบว่า ในฤดูกาลผลิต (หน้าฝน) เกษตรกรมีความขยันขันแข็งในการประกอบอาชีพ เนื่องจากเป็นการผลิตแบบพึ่งพำน้ำฝนจากธรรมชาติ ทั้งชายและหญิงออกไปทำนาแต่เช้ามืดและช่วยกันทำนาจนถึงเย็น ตอนหน้าทำนาฝ่ายชาย บางรายก็ออกหาปลาตอนกลางคืนด้วย เพื่อนำมาแปรรูปเป็นเสบียงอาหารตอนทำนา เมื่อหมดฤดูทำนาแล้ว ทั้งหญิงและชายก็จะออกหาปลาด้วยกันตั้งแต่เช้าและกลับตอนเย็น ๆ หรือฝ่ายชาย บางรายออกไปรับจ้างขายแรงงานในเมือง ถึงแม้ว่าเกษตรกรเหล่านี้มีความขยันขันแข็งในการทำงานทั้งในภาคเกษตรและนอกภาคเกษตร แต่รายได้ที่ได้มาก็ไม่เพียงพอกับค่าใช้จ่ายในการลงทุนทำการผลิต และค่าใช้จ่ายในครัวเรือนที่สูงขึ้น อีกทั้งยังมีค่าใช้จ่ายเพื่อการศึกษาลูกในระดับที่สูงขึ้นไปกว่าระดับชั้นประถม ประกอบกับในยุคปัจจุบันกระแสการพัฒนาที่เข้ามาถึงหมู่บ้านมีการส่งเสริมการบริโภคในครัวเรือน และสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ จึงทำให้เกษตรกรต้องการสร้างความมั่นคงให้ครอบครัว บางรายมีการสร้างบ้านใหม่ มีการซื้อเครื่องอำนวยความสะดวกในบ้านเพิ่มขึ้น เช่น ตู้เย็น โทรทัศน์ ทีวีไอ พัดลม ฯลฯ นอกจากนี้เกษตรกรไม่อาจต้านกระแสบริโภคนิยมและวัตถุนิยมที่ไหลบ่าเข้ามาในยุคปัจจุบันได้ ทำให้มีความต้องการซื้อรถยนต์ โทรศัพท์มือถือ เครื่องเล่นวีดีโอ ทีวีดี ฯลฯ ทั้งโดยเงินสดและเงินผ่อน ซึ่งสิ่งเหล่านี้ก่อให้เกิดหนี้สินระยะยาวแก่เกษตรกรทั้งสิ้น

ส่วนเกษตรกรบางรายที่สุขภาพและสุขภาพไม่แข็งแรง ไม่สามารถทำนาเองได้และไม่มีแรงงานในครัวเรือนมีแต่หลานที่อยู่ในวัยเรียน ทำให้มีค่าใช้จ่ายในครัวเรือนสูง เมื่อเทียบกับรายได้ที่ได้รับจากลูกที่เข้าไปขายแรงงานในเมือง นอกจากนี้ความเจ็บป่วยยังเป็นปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดหนี้สินเพิ่มขึ้น เนื่องจากมีค่ารักษาพยาบาล ค่าใช้จ่ายในการเดินทางไปโรงพยาบาลในเมืองเป็นประจำ และค่ายาหมอเถื่อนและยาสมุนไพรที่ซื้อกินเอง

นอกจากนี้เกษตรกรทุกรายมีค่าใช้จ่ายในการลงทุนเรื่องการศึกษาลูกหรือหลานในระดับที่สูงกว่าระดับประถม เช่น ระดับมัธยมปลาย อนุปริญญา หรือปริญญาตรี เกษตรกรจึงส่ง

ลูกหลานไปเรียนในตัวเมืองเชียงรายหรือต่างจังหวัด จึงทำให้มีค่าใช้จ่ายในครัวเรือนเพิ่มขึ้น เช่น ค่าหอพักลูก ค่าอาหาร/ค่าขนม ค่าของใช้ส่วนตัวลูก ค่าเสื้อผ้า ค่าเดินทาง ค่าซื้อรถจักรยานยนต์ให้ลูก ค่าโทรศัพท์มือถือ ฯลฯ ในขณะที่ลูก ๆ ก็ต้องกู้เงินจากกองทุนกู้ยืมเพื่อการศึกษาเพื่อเรียนต่อ ซึ่งอีกหลายปีกว่าจะจบการศึกษา ซึ่งทำให้ลูก ๆ เกษตรกรมีหนี้สินผูกพันระยะยาวตั้งแต่ยังเรียนอยู่ และผู้ประกอบการต้องเป็นผู้นำประกันในการกู้ยืมเงินกองทุนซึ่งเกษตรกรถือว่าเป็นหนี้สินของครัวเรือน

2. วิธีการผลิต

จากการสัมภาษณ์ พบว่า เกษตรกรทำการผลิตแบบสมัยใหม่ ทำนาเพื่อขายข้าวเป็นหลักและปันไว้บริโภคในครัวเรือนส่วนหนึ่ง การผลิตสมัยใหม่เป็นการผลิตแบบเร่งรีบและมีต้นทุนในการผลิตสูง ทำให้ประเพณีลงแขกจางหายไปจากชุมชนสามานมิตรในปัจจุบัน และการทำนาของเกษตรกรบ้านสามานมิตรต้องพึ่งพาแหล่งน้ำจากธรรมชาติ สามารถทำการผลิตได้เพียงปีละครั้ง ซึ่งบางปีน้ำท่วมทำให้ผลผลิตตกต่ำ ขาดทุน และมีการขยายพื้นที่ในการผลิตเพิ่มขึ้น ในขณะที่สภาพที่ดินหลายแห่งไม่เอื้ออำนวยในการทำนา เนื่องจากเคยเป็นที่ไร่ที่ปลูกพืชเศรษฐกิจมาก่อน เช่น ข้าวโพดและมันสำปะหลัง และมีการใช้ปุ๋ยเคมีอย่างเข้มข้น จึงทำให้ที่ดินแห้งแล้งขาดความอุดมสมบูรณ์ส่งผลให้ผลผลิตต่อไร่ไม่สูงนัก จากวิธีการผลิตเหล่านี้เป็นเหตุให้เกษตรกรต้องเป็นหนี้เงินกู้ทั้งในระบบและนอกระบบ มีรายหนึ่งต้องจ่ายดอกเบี้ยเงินกู้นอกระบบแพงมาก (ร้อยละ 50) เป็นเวลานานหลายปีก็ยังไม่สามารถปลดหนี้นอกระบบได้ จนในที่สุดต้องขายที่นาของตัวเองเพื่อปลดหนี้ จึงทำให้ไม่มีที่ดินทำกินและต้องเช่าที่นาเพื่อทำการผลิตและในที่สุดต้องกลายเป็นแรงงานรับจ้างภาคเกษตร

นอกจากนี้สาเหตุสำคัญที่ทำให้เกษตรกรต้องเร่งรีบขายข้าวหลังการเก็บเกี่ยว ทั้ง ๆ ที่โดนกดราคาจากพ่อค้าคนกลาง เนื่องจากต้องการเงินสดเพื่อนำไปหมุนในการใช้หนี้สินทั้งในระบบ (ธนาคารเพื่อการเกษตร สหกรณ์การเกษตร) และหนี้นอกระบบที่กู้มาลงทุนทำการผลิตและเป็นค่าใช้จ่ายในครัวเรือนก่อนฤดูการเก็บเกี่ยว เกษตรกรส่วนใหญ่ต้องหารายได้นอกภาคเกษตร เช่น ทำประมง รับจ้างทั่วไป และออกไปขายแรงงานในเมืองเมื่อว่างจากการทำนา และหลังจากเกี่ยวข้าว เพื่อนำมาเป็นค่าใช้จ่ายในครัวเรือน

3. การเข้าถึงปัจจัยการผลิต

ที่ดินทำกินเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญอย่างยิ่ง เกษตรกรรายย่อยส่วนใหญ่มีที่ดินทำกินจำนวนจำกัดไม่เพียงพอต่อการผลิต บางรายไม่มีที่นาเลยมีแต่ที่อยู่อาศัยจึงจำเป็นต้องเช่าที่นาจากคนเชียงราย ทำให้มีต้นทุนการผลิตสูงกว่าคนที่นาเป็นของตนเอง เพราะต้องจ่ายค่าเช่าที่นา บางรายจ่ายเป็นเงินสด บางรายจ่ายเป็นข้าวเปลือกแล้วแต่จะตกลงกันกับเจ้าหนี้

นอกจากนี้ปัจจัยการผลิตอื่น ๆ ที่จำเป็นในการทำเกษตรแบบสมัยใหม่ ได้แก่ ยาฆ่าหญ้า ยาฆ่าแมลง ปุ๋ยเคมี เพื่อให้ได้ผลผลิตต่อไร่สูง เครื่องจักรทางการเกษตร เช่น รถไถเดินตาม รถอีแต่น ฯลฯ และการเช่าเครื่องจักร (รถเกี่ยวข้าว) ในการเก็บเกี่ยวผลผลิต ค่าน้ำมันเชื้อเพลิง ประกอบกับขาดแรงงานในครัวเรือน (เนื่องจากลูก ๆ เรียนหนังสือต่อหลังจบชั้นประถม และมัธยม) จึงต้องมีการจ้างแรงงานรับจ้างเพื่อมาช่วยในการดำนาและเก็บเกี่ยวข้าว ซึ่งต้องเสียทั้งค่าแรงและค่าอาหารเลี้ยงคนงาน ทั้งหมดที่กล่าวมานี้เป็นต้นทุนในการผลิตทั้งสิ้น เมื่อคิดโดยรวมแล้วเป็นค่าใช้จ่ายที่สูงมาก เกษตรกรต้องกู้เงินทั้งในระบบและนอกระบบเพื่อนำมาใช้หนี้เก่าของ ธกส. ซึ่งต้องจ่ายทั้งเงินต้นและดอกเบี้ยที่จะกู้เงินงวดใหม่มาลงทุนในแต่ละฤดูการผลิตของทุกปี จึงก่อให้เกิดวงจรหนี้สินผูกพันระยะยาวและยากที่จะหลุดพ้นได้ ในขณะที่พวกเขาไม่มีอำนาจในการต่อรองเรื่องราคาผลผลิตและการตลาดเลย เนื่องจากต้องเร่งรีบขายข้าวเพื่อนำเงินไปใช้หนี้ทั้งในระบบและนอกระบบ จึงจำใจขายข้าวให้พ่อค้าคนกลางหรือนายทุนเงินกู้ หรือเจ้าของที่นาเช่าในราคาที่ต่ำกว่าราคาตลาด

4. การเข้าถึงสวัสดิการสังคม

จากการศึกษา พบว่า เกษตรกรส่วนใหญ่สามารถเข้าถึงสวัสดิการทางสังคมที่จัดโดยภาครัฐ เช่น ด้านสุขภาพ และด้านการศึกษาบุตร แต่ก็ยังไม่ได้รับบริการจากสวัสดิการเหล่านั้นอย่างเพียงพอ หรือคุณภาพของโครงการเหล่านั้นยังไม่ได้มาตรฐาน

ด้านสุขภาพ ในหมู่บ้านสมานมิตรมีอาสาสมัครประจำหมู่บ้าน (อสม.) ที่ช่วยให้คำแนะนำเบื้องต้นเกี่ยวกับสุขภาพอนามัย และให้ยาสามัญแก่ชาวบ้านที่มีอาการเจ็บป่วยด้วยโรคธรรมดา เช่น ปวดหัว ตัวร้อน เป็นไข้ ปวดท้อง แต่สำหรับอาการที่ซับซ้อนหรือร้ายแรง หรือมีอาการเฉพาะโรค ชาวบ้านก็สามารถไปรับการรักษาที่ศูนย์อนามัย ซึ่งห่างออกไปสิบกว่ากิโลเมตร หรือโรงพยาบาลในตัวเมืองเชียงราย แต่เกษตรกรส่วนใหญ่นิยมไปโรงพยาบาลมากกว่า เพราะมีเครื่องมือและอุปกรณ์ทางการแพทย์พร้อมกว่า

นอกจากนี้ชาวบ้านทุกครัวเรือนสามารถเข้าถึงการรักษาพยาบาลในโครงการ 30 บาท รักษาทุกโรค จากการสัมภาษณ์แม่จรรยาและพ่อชวนที่ได้ใช้บริการจากโครงการนี้ พบว่า ทั้งสองรายได้รับยาเฉพาะโรคในระดับหนึ่ง ถึงแม้จะจ่ายค่ารักษาพยาบาลเพียง 30 บาท แต่ยังมีค่าใช้จ่ายอื่น ๆ เช่น ค่ารถในการเดินทางเข้าเมือง ค่าอาหารในการเดินทาง เฉลี่ยแล้วเที่ยวละประมาณ 200 บาท แต่อาการก็ยังไม่หายขาด ทั้งสองจึงรักษาเองโดยการซื้อยามอเถื่อนที่เข้ามาขายในหมู่บ้านกินเป็นประจำ

นอกจากนี้ชาวบ้านสมานมิตรส่วนใหญ่ที่เป็นสมาชิกกลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ ยังสามารถเข้าถึงสวัสดิการสังคมที่จัดโดยกลุ่มต่าง ๆ ได้ เช่น สมาชิกกลุ่มออมทรัพย์ ฯลฯ สามารถกู้ยืมเงินมาใช้ในการรักษาพยาบาลในยามที่สมาชิกในครัวเรือนเจ็บป่วย การคลอดบุตร หรือในกรณีฉุกเฉินต่าง ๆ โดยเสียดอกเบี้ยในอัตราที่ต่ำ (ร้อยละ 6 บาทต่อปี)

ด้านการศึกษาบุตร จากการสัมภาษณ์ครอบครัวเกษตรกรที่มีบุตรหลานอยู่ในวัยเรียนส่วนใหญ่ พบว่า เกษตรกรมีค่านิยมในการส่งให้ลูกหลานเรียนต่อในระดับที่สูงกว่าชั้นประถมศึกษา เช่น เรียนต่อระดับมัธยมต้นและปลาย อนุปริญญาหรือปริญญาตรี เนื่องจากไม่อยากจะให้ลูกหลานต้องเป็นเกษตรกรเหมือนตนเอง และเพื่อเป็นการสร้างอาชีพที่ดีและมั่นคงกว่า การทำเกษตรให้แก่ลูกหลานในอนาคต เด็กส่วนใหญ่สามารถเข้าถึงสวัสดิการด้านการศึกษา โดยการกู้ยืมเงินจากกองทุนกู้ยืมเพื่อการศึกษา และต้องใช้คืนเมื่อเรียนจบและมีงานทำแล้ว โดยที่พ่อแม่ผู้ปกครองต้องเป็นผู้ค้ำประกันในการกู้ยืมเงินนี้ ในขณะที่เดียวกันเกษตรกรต้องเป็นหนี้สินเพิ่มขึ้นในการลงทุนเรื่องการศึกษาของลูก เนื่องจากมีค่าใช้จ่ายอื่น ๆ ที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ตามมา เช่น ค่าหอพัก ค่าเดินทาง ค่าอาหารและของใช้ส่วนตัว ค่าเสื้อผ้า ค่าโทรศัพท์มือถือ ค่าซื้อรถจักรยานยนต์ให้ลูก ค่าน้ำมันรถ ฯลฯ

5. นโยบายรัฐ

รัฐบาลปัจจุบันมีนโยบายที่พยายามกระจายทุนไปสู่ชนบทให้มากขึ้น เพื่อเป็นการกระตุ้นให้เกิดเศรษฐกิจระดับรากหญ้า และกระจายสวัสดิการทางสังคมออกไปสู่ประชาชนทั่วทุกภูมิภาคทุกระดับ ซึ่งจากการสัมภาษณ์พอสรุปความคิดเห็นของเกษตรกรเกี่ยวกับนโยบายรัฐที่เด่น ๆ ได้แก่ โครงการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง โครงการ 30 บาทรักษาทุกโรค โครงการพักหนี้เกษตรกร ได้ดังต่อไปนี้

กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง

ผลการดำเนินงานเริ่มแรกที่โครงการเข้ามาชาวบ้านสมานมิตรยังไม่เข้าใจนโยบายดีนัก และสับสนต่อจุดประสงค์ของโครงการนี้ เกษตรกรทุกครัวเรือนต่างรอคอยงบประมาณและคิดว่าทุกครัวเรือนจะได้รับเงินจากกองทุนนี้ ดังนั้น จึงต้องการที่จะเป็นกรรมการกองทุนเพื่อที่ตนเองจะได้นำเงินจากกองทุนมาเพื่อปลดหนี้สินทั้งในระบบและนอกระบบ เกษตรกรบางรายเข้าใจว่าเป็นเงินให้เปล่าโดยไม่ต้องใช้คืน แกนนำชุมชนจึงต้องพยายามให้ข้อมูลและทำความเข้าใจกับชาวบ้านถึงจุดประสงค์และหลักการของกองทุนนี้ โดยชุมชนต้องมีความสามัคคีและมีความพร้อมในการบริหารจัดการเงินกองทุนนี้ด้วยตนเอง ซึ่งจะเป็นการสร้างชุมชนให้เข้มแข็งต่อไปในอนาคต

จนในที่สุดชาวบ้านสมานมิตรก็สามารถเลือกตั้งคณะกรรมการกองทุน และมีการตั้งกฎระเบียบขึ้นมา และปล่อยเงินกู้ให้ชาวบ้าน

คณะกรรมการปล่อยเงินกู้ให้สมาชิก 114 ครัวเรือน ยังมีสมาชิกกลุ่มบางรายที่ยืมเงินจากกองทุนต่าง ๆ ในชุมชนซึ่งเกิดการกู้ซ้ำซ้อน เนื่องจากทุกครัวเรือนมีหนี้สินเดิมอยู่แล้ว ได้แก่ หนี้จาก ธกส. จากสหกรณ์การเกษตร และหนี้นอกระบบอื่น ๆ ซึ่งส่วนมากนำไปใช้หนี้ ส่วนคนด้อยโอกาสจริง ๆ ไม่สามารถเข้าถึงงบประมาณจากกองทุนนี้ เนื่องจากไม่มีคนค้ำประกันให้ ในขณะเดียวกันกองทุนนี้ก็มีส่วนดี คือ มีการประชุมร่วมกันซึ่งเป็นการสร้างเวทีเรียนรู้ร่วมกันระหว่างคนในชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในการวางแผนการใช้งบประมาณจากรัฐที่เข้ามาในชุมชนทุกโครงการ

ต่อมามีการปรับกฎระเบียบโดยใช้หลักการคล้ายกับโครงการ กขคจ. คือ ทุกครัวเรือนในสมานมิตรสามารถกู้ยืมเงินได้ โดยต้องมีคนค้ำประกัน 3 คน สมาชิกต้องใช้ทุนคืนภายในหนึ่งปี โดยจ่ายดอกเบี้ย 6% ต่อปี (หรือ 50 สตางค์ ต่อเดือน) ชาวบ้านสามารถกู้เงินเพื่อไปลงทุนทางการเกษตรหรือใช้ตามความจำเป็นในครัวเรือน เช่น ลงทุนทำนา ลงทุนเลี้ยงสัตว์ ใช้หนี้สินเดิม และการกู้เงินจากกลุ่มนี้ผู้สมรสจำเป็นต้องยินยอมด้วย และกรรมการต้องมีทั้งชายและหญิง อย่างละ 50 % วงเงิน 1,000,000 บาท กู้ได้ไม่เกินรายละ 20,000 บาท

การจัดการการเงิน หลังจากคณะกรรมการอนุมัติโครงการและรายชื่อผู้กู้เงินแล้วจะส่งชื่อให้กับ ธกส. เพื่อให้โอนเงินเข้าบัญชีของสมาชิกกองทุนเหล่านั้น ในการจ่ายเงินจะจ่ายเงินพร้อมกัน 3 กลุ่ม คือ เงินกองทุนหมู่บ้าน กองทุน กข.คจ. และเงินร้านค้า/ปุ๋ย ชาวบ้านห้ามกู้ซ้ำซ้อน เพื่อเป็นการกันไม่ให้มีการผูกขาดของคนที่จะเขียนโครงการกู้เงิน

โดยสรุป นโยบายนี้ไม่สามารถแก้ปัญหาหนี้สินเกษตรกรได้จริง ในทางกลับกันนโยบายนี้เป็นเพียงนโยบายประชานิยมที่ประสบผลสำเร็จสูงสุด ในฐานะเครื่องมือทางการเมืองของพรรครัฐบาลเท่านั้น กองทุนหมู่บ้านไม่สามารถทำให้ชาวบ้านลืมตาอ้าปากได้จริง แต่กลับทำให้ชาวบ้านเพิ่มวงจรมีหนี้สินให้กับตัวเอง ชาวบ้านที่กู้เงินนอกระบบก็ยังคงกู้เงินอยู่ และเป็นการกู้มาเพื่อใช้หนี้กองทุนหมู่บ้าน จากนั้นก็กู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านไปใช้หนี้นอกระบบ หมุนเวียนกันไปไม่มีวันสิ้นสุด นอกเหนือไปจากการกู้จากแหล่งเงินกู้อื่น ๆ ที่มีอยู่แล้ว ส่วนความเป็นอยู่ของชาวบ้านไม่ได้ดีขึ้นไปกว่าเดิม กองทุนหมู่บ้านจึงมีสภาพเป็นเพียงแหล่งเงินกู้แหล่งใหม่เพิ่มขึ้นเท่านั้น

โครงการ 30 บาทรักษาทุกโรค

ชุมชนสมานมิตรได้รับบัตรทองทุกคนทุกหลังคาเรือน ชาวบ้านส่วนใหญ่เห็นว่าเป็นโครงการที่มีหลักการดี เปิดโอกาสให้ประชาชนทุกคนได้เข้าถึงสวัสดิการรัฐในการรักษาพยาบาล โดยจ่ายเงิน 30 บาท ก็สามารถรักษาได้ทุกโรค

อย่างไรก็ตาม ในด้านคุณภาพการรักษาพยาบาลนั้นยังไม่ดีพอ และไม่คุ้มกับค่าใช้จ่ายในการเดินทางไปโรงพยาบาลแต่ละครั้ง (เฉลี่ยครั้งละประมาณ 200 บาท) เพราะถ้าเป็นโรคที่ไม่ร้ายแรงโรงพยาบาลจะจ่ายยาสามัญราคาถูก เช่น ยาพาราเซตามอล สำหรับแก้ไข้ แก้ปวด เท่านั้น ขณะที่ต้องจ่ายค่ารักษาทุกครั้ง 30 บาท แต่ถ้าเป็นโรคร้ายแรงซึ่งค่ารักษาพยาบาลเกินงบที่ทางราชการกำหนดไว้ก็ไม่สามารถใช้บัตรนี้ได้ เช่น มีเกษตรกรรายหนึ่งผ่าตัดเปลี่ยนกระดูกขา ต้องจ่ายเงิน 30 บาท และยังต้องจ่ายเงินสมทบอีกเป็นจำนวนมาก เพื่อเป็นค่าอุปกรณ์ทางการแพทย์ หรือถ้าการรักษาพยาบาลที่มีค่าใช้จ่ายเกิน 30,000 บาท ชาวบ้านจะต้องออกค่าใช้จ่ายเอง

นอกจากนี้บุคลากรของโรงพยาบาลยังไม่ชัดเจนกับนโยบายนี้ เนื่องจากอุปกรณ์ในการรักษาโรคบางประเภทราคาแพง ทำให้ผู้ป่วยต้องเสียค่าใช้จ่ายมากและไม่คุ้มค่า เช่น ถ้าถอนฟันไม่เสียค่าบริการถอนฟัน แต่ถ้าจะใส่ฟันปลอมต้องออกค่าใช้จ่ายทำฟันปลอมเอง หรือการให้น้ำเกลือไม่เสียค่าบริการ แต่ต้องจ่ายค่าอุปกรณ์น้ำเกลือเอง นอกจากนี้ชาวบ้านบางคนไม่กล้าไปคลอดที่โรงพยาบาลรัฐ เพราะไม่มั่นใจเรื่องคุณภาพของการบริการ และไม่ชัดเจนว่าโครงการ 30 บาท จะครอบคลุมค่าใช้จ่ายอะไรบ้าง จึงตัดสินใจไปคลอดที่โรงพยาบาลเอกชนและเสียค่าใช้จ่ายสูงถึง 10,000 บาทหรือมากกว่านั้น ส่วนชาวบ้านบางรายที่ไม่มั่นใจเรื่องคุณภาพการรักษาพยาบาลของโครงการนี้ จึงซื้อยากินเองจากรถที่เข้ามาโฆษณาขายยาในหมู่บ้าน (หนังขายยา) และสามารถซื้อยาแบบเงินผ่อนได้

ชาวบ้านส่วนใหญ่เห็นว่าระบบเดิมดีกว่า คือ บัตรสวัสดิการประชาชนด้านการรักษาพยาบาล (สปร.) หรือบัตรประกันสุขภาพ 500 บาท ซึ่งมีอายุใช้ได้ 2 ปี ชาวบ้านจ่ายเงิน 500 บาท เพียงแค่ครั้งเดียวโดยไม่ต้องจ่ายค่ารักษาพยาบาลแต่ละครั้ง และไม่ต้องจ่ายค่าบำรุงหรือค่าวัสดุอุปกรณ์ทางการแพทย์เพิ่ม

โดยสรุป นอกจากโครงการ 30 บาทรักษาทุกโรคไม่ได้มีผลต่อการแก้ไขปัญหาหนี้สินให้แก่เกษตรกรแล้ว การดำเนินการก็ยังมีปัญหา ชาวบ้านยังไม่พึงพอใจกับการบริการของเจ้าหน้าที่ในโรงพยาบาล นโยบายขาดความชัดเจนทำให้เจ้าหน้าที่และคนไข้สับสน กระทรวงสาธารณสุขควรปรับเปลี่ยนนโยบายใหม่โดยปรับปรุงให้ผู้ป่วยได้รับสิทธิประโยชน์มากกว่าเดิม และชาวบ้าน

เสนอว่านโยบายนี้ควรมีการเชื่อมโยงกับโรงพยาบาลเอกชนด้วยโดยคิดค่ารักษา 30 บาท เท่ากัน เพื่อให้ประชาชนมีทางเลือกในการรักษาพยาบาลมากขึ้น

โครงการพักชำระหนี้เกษตรกร 3 ปี

รัฐบาลกำหนดนโยบายฟื้นฟูและเสริมสร้างความเข้มแข็งให้เกษตรกรเร่งรัดการแก้ปัญหาหนี้สิน และพักชำระหนี้ให้สามารถฟื้นฟูและพัฒนาอาชีพ โดยผ่านระบบธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.) เพื่อให้ความช่วยเหลือเกษตรกรรายย่อยที่ประสบปัญหาหนี้สิน เนื่องจากเหตุสุดวิสัยและจำเป็นให้ลดภาระหนี้สิน 3 ปี เพื่อให้โอกาสฟื้นฟูตนเองในการประกอบอาชีพสร้างรายได้และเกษตรกร จะต้องใช้โอกาสที่ได้รับนี้ในการปรับปรุงประสิทธิภาพการผลิตให้มีรายได้เพิ่มขึ้นและสามารถจ่ายชำระหนี้ได้หลังสิ้นสุดโครงการ เกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการ คือ เกษตรกรรายย่อยลูกค้า ธกส. วงเงินกู้ไม่เกิน 100,000 บาท ได้พักชำระหนี้เงินต้นและไม่เสียดอกเบี้ยเป็นเวลา 3 ปี (ตั้งแต่ 1 เมษายน 2544 ถึง 31 มีนาคม 2547)

ผลการดำเนินงาน พบว่า ชาวบ้านสมานมิตรได้มีโอกาสเข้าโครงการพักชำระหนี้เกษตรกรทั้งหมด 17 คน ในเบื้องต้นชาวบ้านส่วนใหญ่รู้สึกพอใจที่ได้พักชำระหนี้ 3 ปี (2545-2547) เนื่องจากทำให้สามารถยืดเวลาในการใช้หนี้ออกไปได้อีก แต่พวกเขาไม่มีสิทธิกู้เงินภายในช่วง 3 ปีนี้ จากสภาพความเป็นจริงชาวบ้านเหล่านั้นยังมีความจำเป็นต้องใช้เงิน เพื่อนำมาลงทุนในการทำงานในแต่ละฤดูทำการผลิตของทุกปี บางรายจึงต้องพยายามหมุนเงินลงทุนโดยการกู้เงินจากกองทุนต่าง ๆ ที่มีอยู่ในหมู่บ้าน เช่น กู้จากกองทุนหมู่บ้าน (ไม่เกิน 20,000 บาท) กู้จากกลุ่มออมทรัพย์ (กู้ได้สูงสุดเป็น 5 เท่าของเงินออม) และกู้จากกองทุน กข.คจ. (ไม่เกิน 20,000 บาท) เป็นต้น ดังนั้น กองทุนเหล่านี้จึงเป็นเพียงแหล่งเงินกู้เพื่อหมุนเงินและนำไปใช้หนี้ในยามจำเป็นเท่านั้น เกษตรกรบางรายต้องกู้เงินนอกระบบเพื่อนำมาลงทุนทำการผลิตในช่วงที่พักหนี้ 3 ปีนี้ เมื่อพักหนี้ครบปีที่ 3 แล้ว เกษตรกรก็ยังคงต้องแบกรับภาระหนี้สินต่อไปเหมือนเดิม แถมยังต้องรับภาระหนี้สินใหม่ที่เกิดจากการกู้เงินจากแหล่งอื่น ๆ ในช่วงที่พักหนี้ 3 ปีนี้อีกด้วย เช่น หนี้กองทุนต่าง ๆ ในหมู่บ้านและหนี้นอกระบบ

นอกจากนี้ภาครัฐยังมีการอบรมเกษตรกรที่พักหนี้ และให้การสนับสนุนงบประมาณในการฟื้นฟูอาชีพหลังพักชำระหนี้รายละ 3,000 บาท ซึ่งชาวบ้านคิดว่าไม่เกิดประโยชน์ในชุมชน เพราะเป็นเงินที่น้อยมาก แต่ในขณะเดียวกันเกษตรกรต้องทำตามที่ทางราชการมีคำสั่งให้ทำ เช่น การเลี้ยงปลา เป็นต้น ทางกรมเขาปลามาให้แต่ไม่มีงบประมาณซื้อหัวอาหาร ประกอบกับฝนตกหนักทำให้น้ำท่วมบ่อปลาจึงหนีหมด ซึ่งกิจกรรมการเลี้ยงปลาไม่สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและความต้องการของชาวบ้านสมานมิตรอย่างแท้จริง เนื่องจากชาวบ้านมี

หนองน้ำสาธารณะอยู่แล้ว จากการประเมินของชาวบ้านไม่มีเกษตรกรคนใดประสบผลสำเร็จจากบ่อบำบัดน้ำเสียเลย โดยสรุปแล้วเกษตรกรเห็นว่าเป็นนโยบายที่ไม่ประสบผลสำเร็จ ไม่สามารถหยุดพักการสร้างหนี้ได้ และไม่สามารถทำให้เกษตรกรหลุดพ้นจากวงจรหนี้สินได้จริง

4.6.3 ระดับกลุ่ม

จากตารางแสดงกลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ (ตารางที่ 4.2) ที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านสมานมิตรตั้งแต่ออกตั้งหมู่บ้านในปี พ.ศ. 2520 จนถึงปัจจุบัน จะเห็นได้ว่ามีกลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ 21 กลุ่ม ซึ่งพอจะสรุปลักษณะของการรวมกลุ่มออกเป็น 3 กลุ่มใหญ่ ๆ ด้วยกัน ได้แก่

1. การจัดตั้งกลุ่มโดยหน่วยงานราชการ
2. การจัดตั้งกลุ่มโดยองค์กรพัฒนาเอกชน (อพช. หรือ NGO)
3. การจัดตั้งกลุ่มโดยชุมชนบ้านสมานมิตร

4.6.4 การจัดตั้งกลุ่มโดยหน่วยงานราชการ

จากตารางแสดงกลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ ตัวอย่างกลุ่มที่ไม่มีการดำเนินกิจกรรมต่อเนื่อง ได้แก่ กลุ่มเลี้ยงไหมทุกครัวเรือนและกลุ่มเลี้ยงสุกรทุกครัวเรือน (ปี พ.ศ. 2520-2523) เมื่อเริ่มโครงการเจ้าหน้าที่จากหน่วยงานที่รับผิดชอบ คือ กรมพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย ได้สั่งการมายังผู้นำและให้ชาวบ้านปฏิบัติแต่ไม่ได้มีการอธิบายถึงหลักการในการดำเนินกิจกรรมอย่างยั่งยืน เพียงแต่เอางบประมาณมาจัดสรรให้ชุมชนแจกจ่ายให้แต่ละครัวเรือนไปทำการเลี้ยงไหมและเลี้ยงสุกร และหลังจากจบโครงการแล้วชาวบ้านต้องคืนเงินทุนภายใน 2 ปี เมื่อครบกำหนดชาวบ้านก็ได้รวบรวมทุนคืนให้กรมพัฒนาชุมชน แต่ผู้นำชาวบ้านที่เคยมีบทบาทสำคัญในการบุกเบิกและก่อตั้งหมู่บ้านสมานมิตร ในระยะแรกได้เอาเงินที่ชาวบ้านจ่ายคืนไปใช้จ่ายส่วนตัว เนื่องจากเจ้าหน้าที่รัฐไม่เคยมีการตรวจสอบและติดตามการดำเนินงานในชุมชน ไม่เคยมีการสรุปบทเรียนที่ชาวบ้านได้รับ และไม่ให้ความสำคัญกับกระบวนการเรียนรู้ต่าง ๆ ของชุมชน ดังนั้น จึงเป็นช่องทางให้ผู้นำหมู่บ้านฉวยโอกาสนำเงินที่ชาวบ้านคืนไปใช้เสียเอง โดยรวมแล้วจะเห็นว่าชาวบ้านมีศักยภาพในการคืนทุน แต่เนื่องจากทางการไม่มีการฝึกอบรมหรือเสริมสร้างศักยภาพให้ผู้นำชาวบ้านและลูกบ้านรู้จักการวางแผนกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง ไม่มีการอบรมเรื่องการบริหารจัดการการเงินเพื่อการดำเนินกิจกรรมอย่างยั่งยืนในชุมชน ซึ่งสิ่งเหล่านี้ถือว่าเป็นหัวใจของการทำงานพัฒนาชุมชน ดังนั้น กลุ่มจึงไม่สามารถดำเนินการต่อไปได้และล้มเลิกไปในที่สุด

กลุ่มปลูกพืชผักสวนครัว (ปี พ.ศ. 2520-2521) และกลุ่มปลูกหญ้าหวาน (ก่อตั้งปี พ.ศ. 2522) ก็เป็นอีกตัวอย่างของกลุ่มที่จัดตั้งโดยสำนักงานเกษตรอำเภอ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ที่ไม่ประสบผลสำเร็จและต้องล้มเลิกไปในที่สุด เนื่องจากไม่มีตลาดรองรับผลผลิตทางการเกษตร จุดประสงค์หลักของการจัดตั้งกลุ่มเหล่านี้ ก็เพื่อส่งเสริมให้เกษตรกรทำการผลิตเพื่อขาย โดยที่โครงการเหล่านี้ไม่ได้เป็นความต้องการที่แท้จริงของชาวบ้าน และพวกเขาไม่ได้มีส่วนร่วมในการริเริ่มกิจกรรม เพียงแต่รับคำสั่งจากทางการมาปฏิบัติเท่านั้น ประกอบกับเจ้าหน้าที่ของสำนักงานเกษตรอำเภอไม่มีการศึกษาและวางแผนการตลาดเพื่อรองรับผลผลิตเหล่านี้ หลังจากเกษตรกรปลูกหอมแดง และหอมใหญ่ ซึ่งได้ผลผลิตดีมากแต่กลับไม่มีตลาดรองรับจึงต้องเลิกกิจกรรมไปในที่สุด นับว่าเป็นการลงทุนลงแรงที่สูญเปล่า นอกจากนี้โครงการทดลองปลูกหญ้าหวาน เพื่อหวังจะให้เป็นที่ทดแทนอ้อยในการผลิตน้ำตาลก็มีปัญหาการตลาดเช่นเดียวกัน มีต้นทุนสูงเนื่องจากต้องสั่งซื้อพันธุ์หญ้าหวานจากต่างประเทศ คือ ญี่ปุ่นและออสเตรเลีย และยังเป็นการพึ่งพิงทรัพยากรจากภายนอกชุมชน ซึ่งกลุ่มเกษตรกรที่ทดลองต้องลงแรงไปโดยเปล่าประโยชน์ และไม่คุ้มค่า เนื่องจากผลผลิตไม่มีตลาดรองรับ

กลุ่มแม่บ้าน เริ่มก่อตั้งปี 2520 โดยได้รับการส่งเสริมจากกรมพัฒนาชุมชน เป็นการรวมกลุ่มแม่บ้านที่รัฐเข้ามาส่งเสริมโดยไม่มีกิจกรรมที่เป็นรูปธรรมชัดเจน และมักเป็นกิจกรรมที่ไม่สอดคล้องกับความต้องการของชาวบ้าน สมาชิกไม่ได้มีกิจกรรมร่วมกัน จึงทำให้จำนวนสมาชิกลดลงเรื่อย ๆ จน กลุ่มเกือบล้มเมื่อปี พ.ศ. 2531 แต่หลังจากที่องค์กรพัฒนาเอกชน คือ YMCA และนิเวศน์ชุมชน เข้ามาทำงานในหมู่บ้านสมานมิตรและได้มีการจัดทัศนศึกษาให้กับแกนนำชาวบ้านทั้งหญิงและชายไปดูงาน ทำให้แกนนำได้แลกเปลี่ยนและเรียนรู้จากชุมชนภายนอกเกี่ยวกับแนวทางในการพัฒนาหมู่บ้านและตัวอย่างกิจกรรมงานพัฒนาชุมชนต่าง ๆ ที่เป็นรูปธรรม หลังจากนั้นมากกลุ่มแม่บ้านก็ได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชน และได้เปลี่ยนชื่อเป็น “กลุ่มพัฒนาสตรี” ในปี พ.ศ. 2540 มีสมาชิก 132 คน และมีการแยกเป็นกลุ่มย่อยในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกันตามความถนัดและความสนใจของสมาชิก ได้แก่ กลุ่มตัดเย็บเสื้อผ้า กลุ่มแปรรูปอาหาร กลุ่มเลี้ยงหมู กลุ่มทอผ้า เป็นต้น ปัจจุบันทุกกลุ่มยังคงดำเนินกิจกรรมอยู่ ยกเว้นกลุ่มทอผ้า ประธานกลุ่มพัฒนาสตรีคนปัจจุบันคือ นางสมบพ ยศไทย์ ที่ปรึกษากลุ่ม คือ นางสุบรรณ ทับศรีแก้ว ซึ่งได้รับรางวัลอาสาพัฒนาชุมชน (อช.) ดีเด่นจากกรมพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทยในปี 2540 ระบบการบริหาร มีกรรมการ 13 คน แบ่งออกเป็นประธาน รองประธาน เลขานุการ เหรัญญิก ปฏิคม และกรรมการ ตั้งแต่เริ่มกลุ่มมามีการเปลี่ยนคณะกรรมการมาแล้ว 5 ครั้ง โดยเปลี่ยนไปตามการเปลี่ยนประธาน ปัจจุบัน

เป็นช่วงที่กลุ่มขยายใหญ่ที่สุด เพราะว่ามีกิจกรรมที่มีผลงานชัดเจน เช่น เลี้ยงหมู ทำปลาร้า และน้ำปลา ตัดเย็บเสื้อผ้า

กลุ่มทอเสื่อพลาสติก เริ่มก่อตั้งปี 2542 ซึ่งปัจจุบันยังมีแต่ชื่อกลุ่มแต่ไม่มีการทำกิจกรรมร่วมกัน ประธานกลุ่มชื่อแม่ทองพัน ชมพูวิเศษ มีจำนวนสมาชิกทั้งหมด 19 คน พัฒนาการจากกรมพัฒนาชุมชนได้เข้ามาส่งเสริมในการจัดตั้งกลุ่มและมีทุนให้สมาชิกคนละ 3,000 บาท เพื่อซื้อพลาสติกและอุปกรณ์ในการทอเสื่อ รวมเป็นเงินทั้งสิ้น 47,000 บาท สมาชิกไม่เคยมีกิจกรรมร่วมกัน ต่างคนต่างทอเสื่อพลาสติกไว้ใช้เองและไม่ได้ขาย สาเหตุที่กลุ่มไม่ขยายและไม่มีพัฒนาการ เนื่องจากทุกครัวเรือนในสมานมิตรสามารถทอเสื่อได้เองอยู่แล้ว เพราะการทอเสื่อเป็นภูมิปัญญาที่มีมาแต่ดั้งเดิมอยู่แล้วของผู้หญิงอีสาน ซึ่งเป็นการสั่งสมและถ่ายทอดความรู้กันมาตั้งแต่รุ่นพ่อแม่ ปู่ย่าตายาย ปกติการทอเสื่อจะทำตอนฤดูที่มีต้นกก คือ ช่วงเดือนเมษายนและพฤษภาคม ผู้หญิงอีสานหลังจากว่างจากการทำงานในไร่นาก็จะมาทอเสื่อ นอกจากนี้การทอเสื่อพลาสติกยังเป็นกิจกรรมที่ไม่ยั่งยืน เพราะชาวบ้านต้องพึ่งพาวัสดุอุปกรณ์จากภายนอกชุมชน คือ เส้นพลาสติก ผลของการรวมกลุ่มทอเสื่อนี้สะท้อนให้เห็นว่า เจ้าหน้าที่จากกรมพัฒนาชุมชนขาดความรู้ ความเข้าใจในวิถีชีวิต และวัฒนธรรมของชุมชนอีสาน

กลุ่มเกษตรทฤษฎีใหม่ เริ่มก่อตั้งเมื่อปี พ.ศ. 2542 รัฐบาลได้นำโครงการเกษตรทฤษฎีใหม่ตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงของพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช เข้ามาทดลองในหมู่บ้านสมานมิตร โดยทดลองกับกลุ่มชาวบ้าน 10 ครัวเรือน โดยสำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท กระทรวงมหาดไทยสนับสนุนงบประมาณเป็นเงิน 180,000 บาทในการขุดบ่อน้ำ

เกษตรทฤษฎีใหม่จากราชดำรินั้นเป็นแนวทางการจัดการใช้ประโยชน์จากที่ดินและแหล่งน้ำที่เหมาะสมสำหรับครอบครัวเกษตรกรที่มีที่ดินถือครอง 10-15 ไร่ หลักการของเกษตรทฤษฎีใหม่ คือ ที่ดินส่วนที่หนึ่งคิดเป็นร้อยละ 30 ของผืนที่ดินหรือเท่ากับที่ดินประมาณ 3 ไร่ สำหรับใช้ขุดเป็นสระน้ำ ซึ่งสามารถที่จะกักเก็บน้ำได้ และสามารถใช้ในการเกษตรได้ตลอดทั้งปี และเป็นแหล่งเพาะเลี้ยงปลา นอกจากนี้บริเวณขอบสระยังใช้ปลูกพืชสวนครัวได้ด้วย ส่วนที่สองคิดเป็นร้อยละ 60 ของผืนที่ดิน ซึ่งเป็นที่ดินประมาณ 10 ไร่ ใช้สำหรับการเพาะปลูก ซึ่งแยกได้เป็น 2 ลักษณะ คือ ใช้ทำนา 5 ไร่ และอีก 5 ไร่ ใช้ในการปลูกพืชไร่หรือพืชสวน ส่วนที่สามคิดเป็นร้อยละ 10 ของผืนที่ดินโดยมีเนื้อที่เฉลี่ย 2 ไร่ สำหรับใช้เป็นที่อยู่อาศัย เป็นทางเดินและลานบ้าน

เจ้าหน้าที่ได้เข้ามาส่งเสริมให้ชาวบ้านเตรียมพื้นที่เพื่อปลูกไม้ผล และเตรียมที่ดินตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ไม้ยืนต้นที่เจ้าหน้าที่แนะนำให้ปลูก คือ กระถ่อน ลำไย มะพร้าว

น้ำหอม มะกอกน้ำ และมะม่วง ครอบคร้วละ 20 ต้น และขุดบ่อน้ำไว้เลี้ยงปลา 1 บ่อ ขนาด 1 งาน ซึ่งชาวบ้านไม่ได้รับเงินงบประมาณโดยตรง เจ้าหน้าที่รัฐจ้างผู้รับเหมาเข้ามาขุดบ่อให้

หลังจากชาวบ้านทดลองดำเนินการตั้งแต่ปี พ.ศ. 2542-2545 เป็นเวลา 3 ปี แต่ไม่ประสบผลสำเร็จจนในที่สุดต้องล้มเลิกไป เนื่องจากประสบปัญหาหลายประการ เช่น ที่ดินสนามมิตรเป็นดินลูกรังเมื่อขุดบ่อแล้วไม่สามารถเก็บกักน้ำไว้ได้ ทำให้น้ำซึมและแห้งไปในที่สุด นอกจากนี้การปลูกไม้ผลหรือพืชผักสวนครัวตามขอบบ่อปลาประสบความล้มเหลว เนื่องจากสภาพดินเป็นดินทรายไม่เกาะตัว ปลูกไม้ผลชนิดใดก็ได้ไม่ผล ชาวบ้านเห็นว่าโครงการไม่สามารถเป็นจริงได้ตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงในชุมชนสนามมิตร จึงตัดสินใจยกเลิกการดำเนินกิจกรรมตามแนวคิดเกษตรทฤษฎีใหม่ แต่เจ้าหน้าที่รัฐต้องการให้ชาวบ้านคืนเงินที่ลงทุนขุดบ่อน้ำ ซึ่งกลุ่มชาวบ้านปฏิเสธ เพราะถือว่าเป็นปัญหาที่เกิดจากการส่งเสริมโดยภาครัฐแล้วเกิดความล้มเหลว ชาวบ้านไม่ควรมีส่วนในการรับผิดชอบกับความล้มเหลวที่เกิดขึ้น

จะเห็นได้ว่าโครงการเกษตรทฤษฎีใหม่ไม่ประสบความสำเร็จในชุมชนสนามมิตร เนื่องจากสภาพแวดล้อมและที่ดิน ไม่เหมาะแก่การจัดการแหล่งน้ำและที่ดินตามแนวคิดโครงการพระราชดำริ และกลุ่มที่ทดลองไม่ได้มีส่วนร่วมในการวางแผน เพียงแต่ทำตามคำสั่งจากทางการเท่านั้น โครงการจึงต้องยกเลิกไปในที่สุดเพราะขาดการมีส่วนร่วมของชุมชน ดังนั้น ชาวบ้านจึงเรียกร้องให้ภาครัฐรับผิดชอบต่อความเสียหายที่เกิดขึ้น และควรจัดการที่ดินชาวบ้านให้กลับสู่สภาพเดิมเหมือนก่อนเริ่มโครงการ

โดยสรุป ลักษณะการรวมกลุ่มกิจกรรมที่เกิดจากนโยบายและการสั่งการจากหน่วยงานราชการแบบเบื้องบนลงมายังระดับชุมชนนั้น (Top-Down Policy) ส่วนใหญ่มักไม่ประสบผลสำเร็จ กลุ่มไม่สามารถดำเนินกิจกรรมอย่างต่อเนื่องได้เมื่อสิ้นสุดงบประมาณหรือการสนับสนุนจากหน่วยงานราชการ ไม่มีพัฒนาการและไม่สามารถขยายผลในวงกว้างต่อชุมชนได้ เนื่องจากนโยบายที่ลงมาในชุมชนนั้นขาดการมีส่วนร่วมของชุมชนในการร่วมกันคิด และวิเคราะห์ถึงความต้องการที่แท้จริงของคนในชุมชน ประกอบกับเจ้าหน้าที่ผู้รับคำสั่งและผู้ปฏิบัติงานที่เกี่ยวข้องขาดความรู้ความเข้าใจในวิถีชีวิตและวัฒนธรรมชุมชน มีการตั้งกฎเกณฑ์และสร้างกลุ่มกิจกรรมให้ชาวบ้านปฏิบัติ โดยที่บางกิจกรรมไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชน ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นสาเหตุหลักที่ทำให้กิจกรรมของกลุ่มที่จัดตั้งโดยภาครัฐไม่บรรลุผลสำเร็จ และขาดความยั่งยืน และสาเหตุที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ ชุมชนขาดจิตสำนึกของความเป็นเจ้าของโครงการเหล่านั้นเพราะไม่ได้มีส่วนร่วมในการริเริ่มกิจกรรมตั้งแต่แรก จึงทำให้ชุมชนไม่มีความกระตือรือร้น และไม่มีแรงจูงใจที่จะทำกิจกรรมเหล่านั้น

4.6.5 การจัดตั้งกลุ่มโดยองค์กรพัฒนาเอกชน (อพช. หรือ NGO)

จากตารางแสดงกลุ่มกิจกรรม (ตารางที่ 4.2) จะเห็นว่ามีเพียงสองกลุ่มกิจกรรมเท่านั้น ที่ก่อตั้งโดยองค์กรพัฒนาเอกชน ได้แก่ “กลุ่มออมทรัพย์มิตรชุมชน” จัดตั้งโดยองค์กรพัฒนาเอกชน นิเวศน์ชุมชน และ “กลุ่มธนาคารข้าว” จัดตั้งโดย YMCA ซึ่งกลุ่มกิจกรรมทั้งสองกลุ่มนี้ เริ่มก่อตั้งในปี พ.ศ. 2532 และยังคงดำเนินกิจกรรมต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบันนี้ องค์กรพัฒนาเอกชนเหล่านี้ได้มีบทบาทอย่างมากในการส่งเสริมและอบรมให้แก่ชาวบ้านรู้จักการพัฒนาชุมชนแบบยั่งยืน รู้จักการพึ่งพาตนเอง รู้จักคิดวิเคราะห์ปัญหาและความต้องการของชุมชนแบบมีส่วนร่วม นอกจากนี้การจัดให้แก่ชาวบ้านไปดูงานนอกชุมชน ก็เป็นโอกาสให้แก่ชาวบ้านได้เปิดโลกทัศน์ ได้เรียนรู้และพัฒนาศักยภาพของตนเองในการทำงานพัฒนาชุมชน และยังสามารถขยายแนวคิดในการพัฒนาอย่างยั่งยืนให้แก่ชาวบ้านคนอื่น ๆ ที่สนใจอีกด้วย

กลุ่มออมทรัพย์มิตรชุมชน (ปี พ.ศ. 2532-ปัจจุบัน) เกิดจากการที่องค์กรพัฒนาเอกชน โครงการนิเวศน์ชุมชน (ปัจจุบัน คือ สมาคมสร้างสรรค์ชีวิตและสิ่งแวดล้อม) จัดให้แก่ชาวบ้าน 4 คน จากบ้านสมานมิตรไปดูกิจกรรมงานพัฒนาที่บ้านท่านางแมว จังหวัดขอนแก่น โดยประสานงานกับนักพัฒนา คือ อาจารย์สน รูปสูง และได้ไปดูกิจกรรมพัฒนาต่าง ๆ ของชาวบ้าน ได้แก่ กลุ่มเลี้ยงวัว การทำเกษตรผสมผสาน กลุ่มออมทรัพย์ โรงสีชุมชน และการจัดตั้งกลุ่มต่าง ๆ เพื่อแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจด้วยการพึ่งตนเอง หลังกลับจากดูงานแก่นนำได้ร่วมกันจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ชื่อ “มิตรชุมชน” โดยได้รับการสนับสนุนด้านแนวคิดและเงินทุนเริ่มต้นจากโครงการนิเวศน์ชุมชนเป็นเงิน 500 บาท (ซึ่งปัจจุบันเงินออมนี้ก็ยังคงอยู่ในกลุ่มออมทรัพย์) แก่นนำชาวบ้านและชาวบ้านที่สนใจรวม 13 คน ร่วมกันสมทบ ได้เงินออมทรัพย์เริ่มต้นทั้งสิ้น 1,300 บาท ในช่วงแรกชาวบ้านยังไม่เข้าใจแนวคิด และยังไม่เห็นประโยชน์ของการออมทรัพย์ที่เป็นรูปธรรม จึงยังไม่ค่อยมีสมาชิกมากนัก ต่อมาในปี 2537 มีสมาชิกทั้งหมด 35 คน

ในช่วงเริ่มแรกการจัดตั้งกลุ่มมิตรชุมชนนี้ นับว่าเป็นช่วงที่มีความสำคัญในการพัฒนาชุมชนสมานมิตรเป็นอย่างมาก โครงการนิเวศน์ชุมชนได้ใช้กิจกรรมออมทรัพย์เป็นสื่อในการรวมกลุ่มชาวบ้าน เพื่อที่จะทำงานความคิดและให้ข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ ต่อแก่นนำชาวบ้านและชาวบ้าน เพื่อให้รู้จักวิเคราะห์ปัญหาต่าง ๆ ในชุมชน และให้รู้เท่าทันสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคม ทั้งประเด็นโครงสร้างทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม หรือ เตรียมให้ชาวบ้าน “รู้เขารู้เรา” เพื่อที่จะได้มีศักยภาพและอำนาจในการต่อรองกับนายทุน พ่อค้าคนกลางและภาครัฐได้ ซึ่งถือได้ว่ากิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์นี้ สามารถเป็นสื่อการเมืองภาคประชาชนที่แท้จริงได้ และเป็นสื่อในการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนบ้านสมานมิตรได้เป็นอย่างดี ประธานกลุ่มคน

ปัจจุบัน ชื่อ นายวิรัตน์ พรหมสอน (ปัจจุบันเป็นสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) และเป็นหัวหน้าเครือข่ายประชาชนเชียงราย (คปชร.) ซึ่งเป็นสมาชิกของสหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ) มีกรรมการ 9 คน เป็นชาย 4 คน หญิง 5 คน มีการเปลี่ยนกรรมการไปแล้ว 3 ครั้ง

กลุ่มออมทรัพย์มีความเข้มแข็งขึ้นเรื่อย ๆ เนื่องจากชาวบ้านส่วนใหญ่เข้าใจแนวคิด และกระบวนการบริหารจัดการของกลุ่มดีขึ้น ทำให้มีจำนวนสมาชิกเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ปัจจุบันทุกครัวเรือนในชุมชนสมานมิตรเป็นสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์ บางครอบครัวมีลูกบ้านหลายคนที่เป็นสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์ ข้อมูล ณ เดือนธันวาคม 2548 กลุ่มออมทรัพย์มีตรชุมชนมีสมาชิกทั้งสิ้น 193 คน มีจำนวนเงินออม 660,544 บาท

การเป็นสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์นั้น ไม่เพียงแต่รับสมาชิกรายบุคคลเท่านั้น กลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนก็ยังสามารถเข้าเป็นสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์ได้ เช่น กลุ่ม กข.คจ. เป็นสมาชิกกิตติมศักดิ์ (เป็นสมาชิกเพียงในนามเท่านั้น) จุดประสงค์ก็เพื่อต้องการสร้างระบบการทำงานของกลุ่มออมทรัพย์ให้โปร่งใสและสามารถตรวจสอบได้ นอกจากนี้กลุ่มอื่น ๆ ยังสามารถเป็นสมาชิกและกู้ยืมเงินไปลงทุนดำเนินกิจกรรมกลุ่มได้โดยปลอดดอกเบี้ย จุดประสงค์ก็เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กับกลุ่มต่าง ๆ และยังเป็นเวทีพูดคุยกันและเรียนรู้การเมืองภาคประชาชนให้กลุ่มต่าง ๆ ต้องรู้จักคิดวางแผนร่วมกัน มีวิธีการตรวจสอบการทำงานซึ่งกันและกัน และเป็นการส่งเสริมเศรษฐกิจชุมชนอีกด้วย ตัวอย่างเช่น

- โรงสีชุมชน “มิตรเกษตร” เป็นสมาชิกออมทรัพย์ตั้งแต่ปี 2542 มีเงินออมเดือนละ 300 บาท รวมเงินออมทั้งสิ้น 8,000 บาท ปัจจุบันกู้เงินกลุ่มออมทรัพย์ไป 5,000 บาท เพื่อพัฒนากิจกรรมกลุ่ม

- ร้านค้าชุมชน เป็นสมาชิกออมทรัพย์ตั้งแต่ปี 2542 มีเงินออมเดือนละ 500 บาท รวมเงินออมทั้งสิ้น 20,000 กว่าบาท

- กลุ่มแปรรูปอาหาร (ปลาข้าวและน้ำปลา) เพิ่งเริ่มเป็นสมาชิกออมทรัพย์ปี 2546 มีเงินออมเดือนละ 100 บาท รวมเงินออมทั้งสิ้น 400 บาท

กฎระเบียบของกลุ่ม มีรายละเอียดดังนี้

1. ต้องเป็นสมาชิกจากบ้านสมานมิตรเท่านั้น
2. กรรมการมีวาระคราวละ 2 ปี แล้วมีการปรับเปลี่ยนโดยการเลือกตั้งจากสมาชิกกลุ่ม คณะกรรมการมีการประชุมทุกเดือน เพื่อแจ้งยอดบัญชีแต่ละเดือน
3. สมาชิกมีการออมทรัพย์ร่วมกันและมีการประชุมสมาชิกปีละครั้ง
4. มีการปันผลประโยชน์ให้สมาชิกและชุมชน

- ปันผล 50%
- เฉลี่ยคืนสมาชิก 20%
- สวัสดิการชุมชน 20% (เช่น ยืมในการรักษาพยาบาล การคลอดลูก โดยปลอดดอกเบีย)

- ค่าบริหารจัดการกรรมการ 10%

5. สมาชิกสามารถกู้เงินได้ ตามเงื่อนไขดังนี้

- สมาชิกสามารถกู้เงินได้จำนวนสูงสุดเป็น 5 เท่า ของเงินออม ต้องออมเงินครบ 6 เดือนจึงมีสิทธิกู้เงินได้

- คิดดอกเบี้ยร้อยละ 6 ต่อปี

6. มีบทลงโทษ

- ถ้าขาดออม ต้องโดนปรับตามจำนวนหุ้น
- ถ้าขาดประชุม 2 ครั้งให้ลาออกจากการเป็นสมาชิกกลุ่ม
- ถ้าไม่ร่วมมือในการพัฒนากลุ่ม ต้องโดนหักหุ้น

7. มีการศึกษาดูงานอย่างน้อย 1 ปีต่อ 1 ครั้ง และกรรมการต้องเข้าอบรมตามมติของกลุ่ม

สรุป กลุ่มออมทรัพย์มีตรชุมชนสามารถแบ่งเบาภาระหนี้สินได้มาก เนื่องจากเป็นแหล่งกู้ยืมของชาวบ้านสมานมิตรในยามจำเป็นฉุกเฉินหรือเจ็บป่วยโดยเสียดอกเบียต่ำ กลุ่มออมทรัพย์ยังเป็นแหล่งสวัสดิการชุมชนได้อีกด้วย เช่น การให้กู้เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการคลอดลูกโดยปลอดดอกเบีย 3 เดือน ชาวบ้านยังสามารถกู้เงินจากกลุ่มออมทรัพย์เพื่อลงทุนในการผลิต โดยไม่ต้องเสียเวลาและเสียค่าใช้จ่ายในการเดินทางเพื่อไปกู้เงิน ธกส. ในเมือง นอกจากนี้กิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์ยังเป็นการสร้างความมีระเบียบวินัย และความซื่อสัตย์ในการออมของชุมชน และเป็นสื่อในการสร้างความเข้าใจ ความเห็นอกเห็นใจกัน และสร้างความเอื้ออาทรกันระหว่างสมาชิก เพราะในการกู้เงินคณะกรรมการจะเปิดโอกาสให้คนจน หรือคนที่เดือดร้อนมากมีสิทธิกู้เงินก่อน นอกจากนี้การประชุมกลุ่มยังเป็นเวทีในการพูดคุยประเด็นต่าง ๆ ในชุมชนด้วย ทำให้สมาชิกได้รับข้อมูลข่าวสารที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน และยังทำให้เกิดความไว้นือเชื่อใจกันและเสริมสร้างความสามัคคีระหว่างสมาชิก ซึ่งสิ่งเหล่านี้ถือเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญและเป็น การสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนได้เป็นอย่างดี

กลุ่มธนาคารข้าว ก่อตั้งในปี พ.ศ. 2532 และยังคงดำเนินกิจกรรมมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งได้แนวคิดมาจากการที่ YMCA จังหวัดเชียงราย ได้จัดทัศนศึกษาให้แก่นักชาวบ้านทั้งหญิงและ

ชายไปดูงานพัฒนาด้านธนาคารข้าว และธนาคารหมู่บ้าน จากหลายจังหวัด ในปี พ.ศ. 2532 หลังกลับจากการดูงานแกนนำ จึงได้ปรึกษากับ YMCA ในการจัดตั้งกลุ่มธนาคารข้าว โดยใช้แนวคิดในการก่อตั้งและการจัดการมาจาก ครูเค้า ณ ลำปาง จึงทำเรื่องไปยังกรมพัฒนาชุมชน ให้ช่วยสนับสนุนงบประมาณในการสร้างยุ้งฉางให้แก่ชุมชน ส่วนการบริหารจัดการนั้นชุมชนเป็นผู้วางแผนเอง มีทุนเริ่มต้นเป็นข้าวเปลือก 2,000 กว่าถัง โดยการร่วมกันสมทบจากชาวบ้าน มีกรรมการจัดการ 6 คน (เป็นชายทั้งหมด ไม่มีผู้หญิงเพราะชาวบ้านเห็นว่าเป็นงานหนักเกินไป ที่ผู้หญิงจะต้องมาแบกหามข้าว) และสมาชิกถือหุ้นเป็นรายครอบครัว หุ้นละ 5 ถัง ในการกู้ยืม จะเปิดให้กู้ยืมปีละครั้งประมาณเดือนสิงหาคม-ตุลาคม โดยจะเปิดโอกาสให้คนที่เดือดร้อน และขาดแคลนข้าวมีสิทธิ์กู้ยืมก่อน และคิดดอกเบี้ยเป็นข้าว เช่น กู้ 5 ถัง ต้องใช้คืน 6 ถัง หรือกู้ 10 ถัง ต้องใช้คืน 12 ถัง เป็นต้น ปัจจุบันมีข้าวเปลือกในยุ้งฉาง 3,500 ถัง มีเงินสด 4,000 บาท และมีกองทุนเมล็ดพันธุ์ข้าวอีก 9,000 บาท และทุกครัวเรือนเป็นสมาชิกธนาคารข้าว

บทบาทของธนาคารข้าวมีความสำคัญและเป็นประโยชน์ต่อชุมชนอย่างมาก ชาวบ้านที่เดือดร้อนและขาดแคลนข้าวสามารถกู้ยืมข้าวไว้ใช้บริโภคในครัวเรือน โดยที่ไม่ต้องไปกู้เงินจากแหล่งอื่น ๆ เพื่อมาซื้อข้าว และจ่ายดอกเบี้ยต่ำโดยจ่ายเป็นข้าว กิจกรรมของธนาคารข้าวนี้สามารถเป็นแหล่งสวัสดิการช่วยเหลือคนในชุมชนได้ในยามเดือดร้อน และเป็นการตอบสนองความต้องการของชุมชนอย่างแท้จริงและมีความยั่งยืน

สรุป ปัจจุบันกิจกรรมของกลุ่มธนาคารข้าวยังดำเนินต่อไปอย่างต่อเนื่อง และสามารถช่วยแก้ปัญหาหนี้สินให้แก่คนยากจนและคนที่เดือดร้อนจริงได้เป็นอย่างดี เนื่องจากคนเหล่านี้ได้รับโอกาสในการยืมข้าวไปบริโภคก่อนครอบครัวอื่น และไม่ต้องไปกู้เงินนอกระบบเพื่อนำเงินมาซื้อข้าวสาร และสามารถใช้คืนทีหลังเป็นข้าวเปลือก นอกจากนี้ชาวบ้านสามารถนำหลักการและบทเรียนที่ได้จากกิจกรรมธนาคารข้าวไปปรับใช้กับกิจกรรมกลุ่มอื่น ๆ ได้เป็นอย่างดี

4.6.6 การจัดตั้งกลุ่มโดยชุมชนสมานมิตร

มีกลุ่มกิจกรรมหลายกลุ่มที่ริเริ่มโดยชาวบ้านเองซึ่งบางกลุ่มไม่ประสบผลสำเร็จและล้มเลิกไปบ้าง และบางกลุ่มประสบความสำเร็จ และยังคงดำเนินกิจกรรมต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

ตัวอย่างกลุ่มที่ริเริ่มโดยชาวบ้านและไม่ประสบผลสำเร็จ คือ กลุ่มเลี้ยงไก่พื้นเมือง (ปี 2520-2521) สาเหตุที่กิจกรรมล้มเหลว เพราะชาวบ้านยังขาดความรู้ความเข้าใจในการดูแล จึงทำให้ไก่พื้นเมืองที่เลี้ยงเป็นโรคระบาดตาย

อีกกลุ่มหนึ่งที่น่าสนใจแต่ได้เลิกกิจกรรมไปแล้ว ก็คือ กลุ่มหนุ่มสาวสมานมิตร (ปี 2520-2535) ซึ่งในอดีตเป็นกลุ่มที่มีความเข้มแข็งและมีบทบาทสำคัญในการสร้างผู้นำเยาวชนหลายคน ซึ่งผู้นำเหล่านั้นได้กลายมาเป็นแกนนำชาวบ้านหมู่บ้านสมานมิตรในปัจจุบัน (เช่น นายวิวัติ พรหมสอน ปัจจุบันเป็นสมาชิก อบต. บ้านสมานมิตร และแกนนำชุมชนร่วมกับสหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ นางสาวมัธยม สมฤทธิ์ และนางไสภา แก้วศิลา ซึ่งปัจจุบันทั้ง 2 คน เป็นแกนนำกลุ่มสตรีในหมู่บ้านสมานมิตร และนายสุชิน สามัน อดีตผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านบ้านสมานมิตร และแกนนำอีกคนหนึ่งเสียชีวิตไปแล้ว) ผู้ริเริ่มรวมกลุ่มหนุ่มสาว คือ พ่อสายทอง หาญสุริย์ ซึ่งเคยเป็นผู้ใหญ่บ้านที่บ้านป่าตึงงาม และได้นำแนวคิดจากบ้านป่าตึงงามมาใช้ โดยใช้แนววัฒนธรรมชุมชนเข้ามาช่วยในการทำงาน เช่น การจัดกิจกรรมทอดผ้าป่าในชุมชน เพื่อให้เป็นทุนในการทำกิจกรรมของกลุ่มหนุ่มสาว สามารถระดมทุนได้ 20,000 บาท ในการเรียกประชุมและรวมกลุ่มเพื่อจัดกิจกรรมพ่อสายทองจะใช้หอกระจายข่าวประกาศ ซึ่งชาวบ้านให้ความสนใจมากและทุกครัวเรือนที่มีลูกที่เป็นเยาวชนจะส่งลูกมาเป็นสมาชิก และเมื่อเริ่มก่อตั้งมีสมาชิก 120 คน ทั้งหญิงและชาย

ต่อมาในปี พ.ศ. 2525 องค์การพัฒนาเอกชน YMCA เชียงรายเป็นองค์กรแรกที่เข้ามาทำงานพัฒนาเยาวชน ช่วงปี 2526 YMCA สนับสนุนให้ผู้นำเยาวชน 5 คน ออกไปร่วมกิจกรรมค่ายเยาวชนสัมพันธ์และร่วมกิจกรรมพัฒนาชุมชนนอกหมู่บ้าน และได้รับการฝึกอบรมวิธีการทำโครงการพัฒนาชุมชนทุกขั้นตอน ซึ่งได้ดำเนินกิจกรรมสัมพันธ์ร่วมกับเยาวชนญี่ปุ่น หลังจากนั้นก็มีเยาวชนญี่ปุ่น 35 คน เข้ามาทำงานพัฒนากับกลุ่มหนุ่มสาวสมานมิตรเป็นเวลา 2 อาทิตย์ และได้สร้างที่อ่านหนังสือพิมพ์ประจำหมู่บ้าน แต่ต่อมาสมาชิกมีความขัดแย้งกันเนื่องจากการบริหารการเงินไม่โปร่งใส ประกอบกับปัญหาความไม่ต่อเนื่องของกรรมการ และสมาชิกไม่ค่อยมีเวลารวมกลุ่มกัน ซึ่งเป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้กลุ่มอ่อนแอและล้มเลิกไปในที่สุดในปี 2535

ถึงแม้กลุ่มหนุ่มสาวสมานมิตรจะเลิกไปแล้ว แต่ผู้นำเยาวชนที่ได้รับการพัฒนาศักยภาพและสร้างจิตสำนึกในการทำงาน เพื่อส่วนรวมและเพื่อรับใช้สังคมยังคงนำหลักการ และประสบการณ์ในการทำงานพัฒนามาใช้ให้เกิดประโยชน์กับชุมชน ซึ่งแกนนำเหล่านี้มีบทบาทสำคัญในการรวมกลุ่มชาวบ้านให้ร่วมกันคิดวิเคราะห์ถึงความต้องการที่แท้จริงของชุมชน และจัดกิจกรรมกลุ่มต่าง ๆ เพื่อช่วยเหลือและตอบสนองความต้องการของชุมชน โดยใช้หลักการพึ่งตนเองและการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในกระบวนการทำงาน

กลุ่มฌาปนกิจสงเคราะห์ (หรือสมาคมหมู่บ้าน) เป็นกลุ่มที่ริเริ่มก่อตั้งโดยชาวบ้านเอง ตั้งแต่ปี 2520 และมีกิจกรรมต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน เมื่อเริ่มก่อตั้งทุกครัวเรือนในชุมชน สมานมิตรเข้าเป็นสมาชิกทั้งหมด 42 ครัวเรือน โดยไม่มีงบประมาณในการสนับสนุนจากภายนอก แต่ชาวบ้านทุกครัวเรือนสมัครใจและสมทบเงินเข้ากลุ่มกันเอง เพราะเห็นว่าเป็นประโยชน์กับทุกครัวเรือนในกรณีที่มีการตายเกิดขึ้น ซึ่งครอบครัวนั้น ๆ จะได้รับเงินช่วยเหลือเป็นค่าจัดงานศพ ปัจจุบันกลุ่มฌาปนกิจ มีสมาชิกทั้งหมด 601 คน (จำนวนประชากรทั้งหมดในบ้าน สมานมิตร) มีการเก็บเงินจากสมาชิกคนละ 20 บาท/ปี เช่น ครอบครัวมีสมาชิก 5 คน จะต้องจ่ายค่าฌาปนกิจ 100 บาท พร้อมข้าวสาร 1 กิโลกรัม หากมีการตายจะได้รับเงินช่วยเหลือค่าจัดงานศพ (ภายใน 3 วันของงานศพ) เป็นจำนวนเงิน 12,020 บาท (601 คน x 20 บาท) ซึ่งหากไม่มีเงินจำนวนนี้ ชาวบ้านจะต้องกู้เงินนอกระบบเพื่อมาจัดงานศพให้ผู้ตาย ซึ่งชาวบ้านทุกคนมีส่วนร่วมในกิจกรรมนี้และทำด้วยความเต็มใจ จึงถือเป็นประเพณีที่ดีงามที่สืบทอดกันต่อไปในชุมชน

สรุป กลุ่มฌาปนกิจสงเคราะห์นี้ช่วยแบ่งเบาค่าใช้จ่ายในการจัดงานศพให้แก่ชุมชนได้จริง ทำให้ประหยัดค่าใช้จ่ายในการจัดงานศพได้

จะเห็นได้ว่ามีกลุ่มที่เกิดจากการรวมตัวของชาวบ้านเองอีกหลายกลุ่มซึ่งทำกิจกรรมที่หลากหลาย และเกือบทุกกลุ่มยังคงดำเนินกิจกรรมอยู่และขยายผลต่อเนื่องในชุมชนได้ ซึ่งจะสังเกตได้ว่าหลังจากองค์กรพัฒนาเอกชน คือ YMCA เชียงราย และนิเวศน์ชุมชนเข้ามาทำงานในชุมชนระยะเวลาหนึ่ง ทำให้ชาวบ้านเกิดกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมและเข้าใจวิธีการทำงานพัฒนาชุมชนโดยการพึ่งตนเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งช่วงที่องค์กรพัฒนาเอกชน นิเวศน์ชุมชนทำงานอยู่ในสมานมิตร แกนนำชาวบ้านได้มีโอกาสเปิดโลกทัศน์ตนเองอย่างมาก โดยได้มีโอกาสเข้าร่วมประชุมกับกลุ่ม NGO นักวิชาการและชาวบ้านจากหลากหลายกลุ่ม และได้ร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประเด็นปัญหาต่าง ๆ ของเกษตรกรในภาคเหนือและภูมิภาคอื่น ๆ ตลอดจนนโยบายรัฐที่ไม่เป็นธรรมต่อเกษตรกร ต่อมาในปี 2540 แกนนำชาวบ้านและชาวบ้าน สมานมิตรทุกครัวเรือน รวมทั้งชาวบ้านทั้ง 9 หมู่บ้านในตำบลอนศิลา ได้เข้าร่วมเป็นสมาชิกเครือข่ายสหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ (ค่าสมาชิกครัวเรือนละ 25 บาทต่อปี) และร่วมทำงานเป็นเครือข่ายกับ NGO และแกนนำชาวบ้านในภาคเหนือด้วยกัน โดยการเป็นกระบอกเสียงให้พี่น้องเกษตรกร เพื่อเรียกร้องให้ภาครัฐแก้ปัญหาเกษตรกรและปรับปรุงนโยบายให้เอื้อต่อเกษตรกร การร่วมกิจกรรมเหล่านี้ทำให้พวกเขาู้เท่าทันปัญหา และสถานการณ์ภายนอก และแกนนำชาวบ้านได้พยายามส่งเสริมให้ชาวบ้านรวมกลุ่มกันทำกิจกรรม เพื่อปากท้องของชุมชน

เป็นหลัก โดยอาศัยเวทีการประชุมกลุ่มในการพูดคุยแลกเปลี่ยน และถ่ายทอดหลักการทำงาน เพื่อรับใช้ชุมชนและพยายามสร้างแกนนำคนรุ่นใหม่ขึ้นมาช่วยกันทำงาน เพื่อพี่น้องในชุมชน

นอกจากนี้หลังจากช่วงวิกฤตเศรษฐกิจในประเทศไทยในช่วงปี 2541-2544 สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม ได้รับงบประมาณจากภาครัฐเพื่อนำมาช่วยเหลือคนในชนบทที่ได้รับผลกระทบจากวิกฤตเศรษฐกิจ โดยจัดตั้ง “กองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม” (Social Investment Fund, SIF) เพื่อให้ชุมชนทำโครงการเพื่อพัฒนาและแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนด้วยตนเอง โดยเน้นการนำทุนทางสังคม (Social Capital) ที่มีอยู่ในชุมชน รวมทั้งศักยภาพและพลังของชุมชนมาใช้ในการร่วมกันคิดวิเคราะห์และหาทางออกให้ตนเอง ซึ่งชุมชนสมานมิตรก็เป็นหมู่บ้านหนึ่งที่ได้รับงบประมาณในการทำกิจกรรมกลุ่ม ได้แก่ กลุ่มตัดเย็บเสื้อผ้า และกลุ่มแปรรูปอาหาร (ปลาร้าและน้ำปลา) จะเห็นได้จากการทำงานกับทั้ง NGO และ SIF ชาวบ้านได้ผ่านกระบวนการเรียนรู้ถึงหลักการทำงานโดยชุมชนเพื่อชุมชนอย่างแท้จริง และจากหลักการทำงานของ SIF ภาครัฐได้สังเกตเห็นถึงพลังของชุมชนในการแก้ปัญหาโดยการพึ่งพาตนเอง จึงได้กระจายงบประมาณเพิ่มเติมเพื่อให้ชุมชนสามารถขยายผล เกิดการรวมกลุ่มโดยชาวบ้านและบริหารจัดการกองทุนกันเอง ได้แก่ กองทุนหมู่บ้าน (กองทุนเงินล้าน)

ตัวอย่างกลุ่มอื่น ๆ ที่เกิดการรวมตัวโดยชาวบ้านเองและมีบทบาทสำคัญในชุมชน ได้แก่ กลุ่มตัดเย็บเสื้อผ้า กลุ่มแปรรูปอาหาร กลุ่มร้านค้าชุมชน กลุ่ม กข.คจ. กลุ่มโรงสีชุมชน กลุ่มปุ๋ย ซึ่งจะยกตัวอย่างบางกลุ่มเท่านั้น

กลุ่มร้านค้าชุมชน/กลุ่มปุ๋ย เริ่มก่อตั้งปี 2542 ปัจจุบันยังคงดำเนินการอยู่และมีกิจการดีมาก ชาวบ้านรวมกลุ่มกันคิดทำโครงการเอง โดยได้งบประมาณสนับสนุนในการสร้างอาคารร้านค้าจากงบมียาชาวา 100,000 บาท ได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท กระทรวงมหาดไทย เป็นเงินทุนเริ่มต้น 12,100 บาท และกรมพัฒนาชุมชนในงบประมาณจำนวนหนึ่ง และระบุว่าต้องใช้ซื้อปุ๋ยเท่านั้น ดังนั้น สมาชิกจึงมีมติให้ซื้อปุ๋ยแล้วนำมาให้ร้านค้าชุมชนเป็นคนดูแล คนที่เป็นสมาชิกร้านค้า ก็ได้เป็นสมาชิกกลุ่มปุ๋ยด้วย และสามารถยืมปุ๋ยไปใช้ก่อนได้ แต่เวลาคืนต้องคืนเป็นเงิน

มีกรรมการ 5 คน เป็นชาย 3 คน หญิง 2 คน กรรมการอำนวยการและกรรมการตรวจสอบ คือ คณะกรรมการหมู่บ้าน ปัจจุบันมีจำนวนสมาชิกกลุ่มทั้งหมด 120 ครั้วเรือน กลุ่มเริ่มขยายใหญ่ขึ้นช่วงปี 2544-2545 เนื่องจากสมาชิกเห็นว่าร้านค้าชุมชนมีประโยชน์หลายประการ เช่น ช่วยอำนวยความสะดวกในการซื้อสินค้าต่าง ๆ โดยประหยัดเวลาและค่าเดินทางเพื่อไปซื้อของในเมือง มีเงินปันผลคืนให้สมาชิกตามอัตรากำไรซื้อของ และสมาชิกยัง

มีสิทธิกู้เงินในอัตราดอกเบี้ยต่ำ (ร้อยละ 6 บาทต่อปี ในการกู้เงินหลังจากคณะกรรมการอนุมัติแล้วจะส่งชื่อให้กับ ธกส. และ ธกส. โอนเงินเข้าบัญชีให้กับสมาชิกกองทุนที่ได้รับการอนุมัติ) นอกจากนี้กิจกรรมนี้ยังสามารถสร้างงานให้คนในชุมชนได้อีกด้วย (ค่าตอบแทนพนักงานคิดเป็น 4% ของยอดขาย) และสิ่งที่สำคัญอีกประการหนึ่ง ก็คือ เป็นการควบคุมไม่ให้เม็ดเงินที่ใช้จ่ายรั่วไหลออกนอกชุมชนมากเกินไป ซึ่งถือเป็นการสร้างเศรษฐกิจหมุนเวียนในชุมชน ปัจจุบันมีสมาชิก 120 ครัวเรือน มีทุนดำเนินการ 62,840 บาท ได้กำไรสุทธิ 31,581 บาท และผลกำไรที่ได้นำมาปันส่วนดังนี้

หักเป็นกองทุน 10%	3,158.00	บาท
เฉลี่ยคืนสมาชิก 50%	15,793.50	บาท
ปันผลสมาชิก 20%	6,317.40	บาท
สวัสดิการชุมชน 20%	6,317.40	บาท

การรวมกลุ่มกิจกรรมร้านค้าชุมชนถือเป็นกิจกรรมที่เป็นประโยชน์กับชุมชนอย่างมาก เนื่องจากชาวบ้านได้ซื้อของกินของใช้ราคาถูกลงกว่าร้านค้าย่อยอื่น ๆ ในหมู่บ้าน ประหยัดเวลาและค่าเดินทางไปซื้อของในเมือง มีการปันผลกำไรคืนให้สมาชิกตอนสิ้นปี และสามารถเยี่ยมผู้ป่วยไปใช้ก่อนและจ่ายเงินคืนที่หลัง นอกจากนี้ยังมีการหักกำไรร้อยละ 20 เพื่อเป็นสวัสดิการช่วยเหลือสมาชิกในยามจำเป็นหรือเดือดร้อน ทำให้ไม่ต้องไปกู้เงินนอกระบบหรือกู้ในจำนวนที่น้อยลง

กลุ่ม กข.คจ. ก่อตั้งปี 2542 ปัจจุบันยังดำเนินกิจกรรมอยู่ ชาวบ้านมีมติให้คณะกรรมการหมู่บ้าน ซึ่งเป็นกลุ่มที่ชาวบ้านเลือกตั้งกันเองเป็นผู้บริหารจัดการเงินกองทุน กข.คจ. ที่ได้จากกรมพัฒนาชุมชนเป็นเงินต้น 290,000 บาท ประธานกลุ่ม คือ นายสังคม บัวคำโคตร มีกรรมการ 10 คน เป็นชายทั้งหมด กฎระเบียบของกลุ่มที่ชาวบ้านร่วมกันตั้ง คือ ทุกครัวเรือนในสมานมิตรสามารถกู้ยืมเงินได้ โดยต้องมีคนค้ำประกัน 3 คน สมาชิกต้องใช้ทุนคืนภายในหนึ่งปี โดยจ่ายดอกเบี้ย 6% ต่อปี หรือ 50 สตางค์ต่อเดือน ชาวบ้านสามารถกู้เงินเพื่อไปลงทุนทางการเกษตรหรือใช้ตามความจำเป็นในครัวเรือน เช่น ลงทุนทำนา ลงทุนเลี้ยงสัตว์ เอาไปใช้หนี้เดิม บางคนยืมไปผ่อนดาวน์รถจักรยานยนต์

ปี 2548 มีจำนวนครัวเรือนที่กู้กองทุนนี้ 132 ครัวเรือน โดยวงเงินที่กู้ต่ำสุด คือ 1,550 บาท และวงเงินที่กู้สูงสุด คือ 17,500 บาท หลังจากคณะกรรมการอนุมัติโครงการแล้ว จะส่งชื่อให้กับ ธกส. และ ธกส. โอนเงินเข้าบัญชีสมาชิกกองทุนที่ได้รับการอนุมัติ ชาวบ้านสามารถคืนทุนได้ภายในกำหนดหนึ่งปี และในปี 2548 ยังมีเงินทุนที่ใช้หมุนเวียนอยู่ในชุมชน 300,700 บาท

(ชาวบ้านมีมติให้ใช้งบ 10,000 บาท เพื่อทำการฝึกอบรมพัฒนากลุ่มและทำความเข้าใจเกี่ยวกับโครงการร่วมกันก่อนการเริ่มปล่อยเงินกู้)

การรวมกลุ่มสามารถแบ่งเบาภาระหนี้สินได้บ้าง เนื่องจากชาวบ้านสามารถกู้เงินเพื่อมาลงทุนทำการผลิต และใช้จ่ายตามความจำเป็น โดยเสียอัตราดอกเบี้ยถูกกว่า ธกส. และไม่ต้องเสียเวลาและค่าใช้จ่ายในการเดินทางเข้าเมือง เพราะเงินนี้ดูแลโดยคณะกรรมการหมู่บ้าน เป็นการสร้างความไว้วางใจกันและความสามัคคีในชุมชน อีกทั้งยังเป็นการสร้างวินัยในการคืนเงินให้ครัวเรือนรู้จักรับผิดชอบตนเอง และชุมชนยังสามารถตรวจสอบกันเองได้อีกด้วย

กลุ่มแปรรูปอาหาร (ปลา) กลุ่มเริ่มก่อตั้งปี 2542 ปัจจุบันยังดำเนินการอยู่ กิจกรรมที่ทำคือ การแปรรูปอาหารโดยรับซื้อปลาจากชาวบ้านสมานมิตรที่ทำประมง เพื่อเอามาทำปลาร้าและน้ำปลา ในเบื้องต้นแกนนำชาวบ้าน (นายวิรัตน์ พรหมสอน) ซึ่งได้ไปสัมผัสและแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับองค์กรภายนอกและมีโอกาสเข้าถึงข้อมูลข่าวสารหลาย ๆ ด้าน รวมทั้งข้อมูลเกี่ยวกับแหล่งทุนจากกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม (SIF) ที่ให้การสนับสนุนองค์กรประชาชน จึงร่วมกันคิดและวางแผนกับกลุ่มชาวบ้านที่สนใจ และทำโครงการเสนอไปยังสำนักงานงานกองทุนเพื่อสังคม และได้รับเงินทุนเริ่มต้นจาก SIF ในปี 2542 เป็นจำนวน 25,000 บาท

ประธานกลุ่ม คือ พ่อทองสุข เวียงอินทร์ (ผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบัน) มีคณะกรรมการ 14 คน เป็นชาย 4 คน หญิง 10 คน เมื่อเริ่มก่อตั้งมีสมาชิก 44 คน เป็นชาย 11 คน หญิง 33 คน ปี 2548 มีสมาชิก 45 คน โดยสมาชิกกลุ่มลงหุ้นกัน ราคาหุ้นละ 10 บาท (สมาชิกคนหนึ่ง ๆ ห้ามถือหุ้นเกิน 100 หุ้น) เริ่มแรกมี 800 หุ้น (ค่าหุ้น 8000 บาท) รวมเป็นเงินทุนเริ่มต้นทั้งสิ้น 33,000 บาท ปัจจุบันมีหุ้นเพิ่มเป็น 1,155 หุ้น คิดเป็นเงินค่าหุ้น 11,550 บาท

หลังจากจัดตั้งกลุ่มเมื่อปี 2542 กลุ่มได้ใช้อาคารโรงสีชุมชนประจำหมู่บ้านเป็นที่หมักน้ำปลาและปลาร้า โดยเชิญเจ้าหน้าที่จากกรมการศึกษานอกโรงเรียน (กศน.) เข้ามาฝึกอบรมกลุ่มในการทำน้ำปลา สามารถขายน้ำปลาได้เฉพาะในชุมชนเท่านั้น เนื่องจากน้ำปลาที่ผลิตได้ยังไม่ได้มาตรฐาน มีตะกอน ซึ่งยังต้องมีการแก้ไขในส่วนนี้ ส่วนปลาร้าสามารถขายได้ทั้งในชุมชนและนอกชุมชน

ในปี 2544 ทางกลุ่มขายปลาร้าได้เงิน 5,000 บาท ทางกลุ่มจึงได้จัดให้กรรมการกลุ่ม 7 คน ไปเดินทางไปศึกษาดูงานที่โรงงานน้ำปลาในจังหวัดสุโขทัย เพื่อพยายามแก้ไขปัญหาการตกตะกอนของน้ำปลา และได้ซื้อสูตรการทำน้ำปลาจากโรงงานที่สุโขทัยเป็นเงิน 5,000 บาท และนำมาทดลองทำ

ต่อมาในปี 2545 งบประมาณในการกระตุ้นเศรษฐกิจตำบลละ 1 ล้านบาท จากกระทรวงการคลัง และกลุ่มได้รับงบในการสร้างโรงเรียนหมักน้ำปลาเป็นเงินทั้งสิ้น 189,000 บาท โดยใช้งบประมาณในการก่อสร้างโรงเรียน 180,000 บาท และเงินที่เหลืออีก 9,000 บาท กลุ่มได้สมทบเป็นทุนหมุนเวียนในการผลิตปลาร้าและน้ำปลาต่อไป ปี 2548 มีเงินทุนหมุนเวียนอยู่ 17,000 บาท และมีเงินสดอยู่ 8,000 บาท กลุ่มยังไม่สามารถดำเนินการให้สมาชิกกู้ยืม และปันผลกำไรได้ เนื่องจากยังไม่มีความมั่นคงพอและยังมีแผนในการพัฒนาคุณภาพน้ำปลาต่อไป

กลุ่มมีการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นและทุนทางสังคมมาใช้ให้เกิดประโยชน์ มีการเพิ่มมูลค่าให้ทรัพยากรปลาที่มีอยู่มากมายในชุมชน โดยการแปรรูปปลาให้สามารถเก็บไว้บริโภคได้ในระยะยาว เช่น ทำปลาตากแห้ง นอกจากนี้ผู้อาวุโสในชุมชนได้แนะนำให้ใช้ภูมิปัญญาในการหมักปลาร้าโดยใช้สูตรอีสานดั้งเดิม เนื่องจากในชุมชนมีปลาสร้อยชุกชุมมาก และราคาไม่แพง ชาวบ้านจึงนำมาทำน้ำปลา ซึ่งเป็นความรู้ใหม่ที่กลุ่มยังต้องมีการเรียนรู้จากแหล่งอื่น ๆ เพื่อทำการพัฒนาสูตรที่เหมาะสมและให้ได้มาตรฐานต่อไป

ลักษณะการรวมตัวของกลุ่มนี้ค่อนข้างเข้มแข็ง เนื่องจากสมาชิกทุกคนมีส่วนร่วมในการปรึกษาหารือและร่วมกันทำกิจกรรมทุกขั้นตอน และมีผู้นำกลุ่มที่เข้มแข็ง มีการถือหุ้นและมิงงบประมาณของกลุ่มที่มีการบริหารงานอย่างโปร่งใสชัดเจน สมาชิกคาดหวังว่าจะประสบผลสำเร็จในการทำน้ำปลาให้ได้มาตรฐาน ซึ่งหากทำได้จะทำให้ชาวบ้านคนอื่น ๆ สนใจ และเข้ามาเป็นสมาชิกและลงทุนเพิ่มขึ้น ซึ่งจะทำให้มีทุนหมุนเวียนในการผลิตมากขึ้น และอาจสร้างธุรกิจให้ชุมชนได้ในอนาคต

กลุ่มตัดเย็บเสื้อผ้า กลุ่มเริ่มก่อตั้งปี 2542 ปัจจุบันยังมีกิจกรรมอยู่ ทำกิจกรรมตัดเย็บเสื้อผ้า และเย็บผ้าห่ม กลุ่มได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากกองทุน เพื่อการลงทุนทางสังคม (SIF) เป็นเงิน 220,000 บาท เพื่อสร้างอาคาร/โรงเรียนตัดเย็บผ้า และซื้อจักรอุตสาหกรรม 2 หลัง จักรเย็บผ้าธรรมดา 7 หลัง จักรไฟฟ้า 1 หลัง

มีสมาชิกเป็นสตรีล้วน 25 คน ประธานกลุ่ม คือ นางปราณี แก้วศิลา ซึ่งเคยทำงานในเมือง และเคยเรียนตัดเย็บเสื้อผ้ามาจากตัวเมืองเชียงราย แม่ปราณีได้เปิดอบรมการตัดเย็บเสื้อผ้าให้แก่สมาชิกเป็นเวลา 2 เดือน จนสมาชิกทุกคนสามารถใช้จักรเย็บผ้าเป็น และตัดชุดง่าย ๆ ได้ หลังจากนั้นกลุ่มจึงไปรับงานเหมาเย็บชุดนักเรียนและชุดเด็ก (รับเหมาช่วงต่อ) ได้ค่าแรงตัวละ 1-2 บาท ปัจจุบันไม่ได้รับชุดเด็กมาเย็บแล้ว เนื่องจากค่าแรงต่ำเกินไป

ต่อมาในปี 2545 ทางกลุ่มได้ยืมเงินมาจากร้านค้าชุมชน 20,000 บาท มาสมทบกับงบกระตุ้นเศรษฐกิจของกระทรวงการคลังที่ให้กับ อบต. ตำบลละ 1 ล้านบาท ซึ่งกระจายมาให้

กลุ่มตัดเย็บ 16,000 บาท (ในแต่ละปีจะมีเจ้าหน้าที่มาตรวจสอบการใช้งานประมาณ) รวมเป็นงบลงทุนทั้งสิ้น 36,000 บาท กลุ่มจึงไปสั่งซื้อเศษผ้ามาจากโรงงานผลิตเสื้อผ้าที่อำเภอแม่ใจ เชียงราย ราคา กิโลกรัมละ 45 บาท เพื่อเอามาเย็บต่อกันเป็นผ้าห่มขนาดเตียงเดียว และขายได้ราคาฝืนละ 150 บาท กลุ่มสามารถคืนทุนได้แล้วภายในเวลาเพียง 4-5 เดือน และสมาชิกยังมีกำไรแบ่งกันคนละ 2,000 บาท ปัจจุบันมีการสั่งซื้อผ้าห่มเป็นจำนวนมากจากญาติพี่น้องต่างหมู่บ้านที่มาจากเที่ยวหรือมาเยี่ยมญาติที่บ้านสมานมิตร

นอกจากนี้กลุ่มยังสามารถเอาผลิตภัณฑ์ผ้าทอจากกลุ่มทอผ้า (ผ้าฝ้ายสีม่วง) มาตัดเย็บเป็นชุดเสื้อกระโปรงข้าราชการหญิง และเสื้อข้าราชการชาย (ข้าราชการต้องใส่เสื้อผ้าสีม่วงทุกวันอังคาร ซึ่งเป็นสีประจำจังหวัดเชียงราย) นอกจากนี้กลุ่มยังรับตัดเสื้อล้านนา (เสื้อผ้าฝ้ายสีครีมเป็นคอจีน มีกระดุมกะลามะพร้าว) ให้กับสมาชิก อบต. ใช้ใส่ตอนมีงานรับเสด็จหรือมีงานพิธีใหญ่ ๆ

กิจกรรมของกลุ่มตัดเย็บสามารถแบ่งเบาภาระหนี้สินได้ และเป็นอาชีพเสริมนอกภาคเกษตรที่สร้างรายได้ให้แก่สมาชิก และยังทำให้มีเงินออมเพิ่มขึ้น

กลุ่มมีการใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านหรือทุนทางสังคมระดับหนึ่ง เพราะการรวมกลุ่มเพื่อทำกิจกรรมในการสร้างรายได้ ต้องอาศัยความสามัคคีกันในกลุ่มในการสร้างความเข้มแข็งทางด้านเศรษฐกิจ นอกจากนี้ระหว่างที่ทำงานเย็บผ้า สมาชิกก็ได้คุยแลกเปลี่ยนกันเกี่ยวกับเรื่องครอบครัว เรื่องลูก ฯลฯ เป็นการสร้างความเข้าใจ และความเห็นอกเห็นใจกันระหว่างเพื่อนด้วยกัน ซึ่งเป็นสิ่งที่สมาชิกทุกคนชอบ

สรุปกลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ ที่รวมตัวโดยชาวบ้านเอง จะมีกฎระเบียบของกลุ่มคล้ายคลึงกัน โดยจะใช้กฎระเบียบของกลุ่มออมทรัพย์เป็นต้นแบบ นอกจากนี้ยังพบว่า การรวมกลุ่มโดยชาวบ้านเองมีความยั่งยืนกว่าการที่หน่วยงานจากภาครัฐมาผลักดันให้เกิดกลุ่ม เนื่องจากเป็นการตอบสนองความต้องการของชาวบ้านอย่างตรงจุด และเป็นความต้องการที่แท้จริงของชุมชน กลุ่มที่จัดตั้งเองโดยชาวบ้านยังมีบทบาทสำคัญในการช่วยบรรเทาปัญหาหนี้สินได้ระดับหนึ่ง กล่าวคือ กิจกรรมบางอย่างสามารถสร้างรายได้เสริมให้สมาชิก และยังช่วยลดรายจ่ายในครัวเรือนได้ระดับหนึ่ง เช่น การแปรรูปอาหาร กลุ่มตัดเย็บเสื้อผ้า และกิจกรรมกลุ่มร้านค้าชุมชน ทำให้สมาชิกประหยัดค่าเดินทางเข้าเมือง เพื่อไปซื้อเครื่องอุปโภคบริโภคในครัวเรือนได้

4.7 ทูทางสังคมในชุมชนสมานมิตร

จากการศึกษา พบว่า ชุมชนสมานมิตรเป็นชุมชนที่มี “ทูทางสังคม” อยู่หลากหลายและยังดำรงอยู่ในสังคมมาตลอด เนื่องจากชุมชนสมานมิตรมีการนำทูทางสังคมเหล่านั้นออกมาใช้ให้เกิดประโยชน์บ่อยครั้ง มีการนำมาเพิ่มคุณค่าหรือผลิตซ้ำ และสามารถนำมาขยายผลต่อในชุมชนได้ ทูทางสังคมเหล่านี้ถือได้ว่าเป็นรากฐานในการดำรงชีวิตและเป็นฐานเศรษฐกิจและวัฒนธรรมของชุมชน ซึ่งถือเป็นพลังสำคัญในการขับเคลื่อนชุมชน ก่อให้เกิดความรักความสามัคคี และยังเป็นการเสริมพลังอำนาจให้แก่ชุมชน ทำให้ชุมชนเข้มแข็งและสามารถพึ่งตนเองได้ในระดับหนึ่ง ทูทางสังคมในสมานมิตรพอจะสรุปเป็นกลุ่มใหญ่ ๆ ได้ดังนี้

4.7.1 ทรัพยากรธรรมชาติ

บ้านสมานมิตรถือว่าเป็นหมู่บ้านหนึ่งที่มีความอุดมสมบูรณ์ และมีทรัพยากรธรรมชาติที่มีคุณค่าและคุณประโยชน์อย่างมหาศาลในชุมชนสมานมิตร ก็คือ “ทรัพยากรน้ำ” เนื่องจากหมู่บ้านตั้งอยู่ในบริเวณที่มีน้ำล้อมเกือบรอบ ในหมู่บ้านมีหนองน้ำสาธารณะที่เกิดตามธรรมชาติ 2 แห่ง คือ “หนองคันเบ็ด” มีพื้นที่ 173 ไร่ และ “หนองบัว” มีพื้นที่ 204 ไร่ ชาวบ้านได้ใช้หนองน้ำทั้งสองนี้เป็นแหล่งทำมาหากินและใช้น้ำในการทำเกษตร ในปี 2542 ชาวบ้านได้ร่วมกันกำหนดเขตของหนองน้ำทั้งสอง (ประมาณครึ่งหนึ่ง) ให้เป็นเขตอนุรักษ์พันธุ์ปลาภายในหมู่บ้าน และห้ามจับปลาตลอดทั้งปี พันธุ์ปลาต่าง ๆ ที่มีในหนองน้ำทั้งสอง ได้แก่ ปลาชะโด ปลาช่อน ปลาดุก ปลาค้าว ปลาอีตัก ปลาไน ปลาดตะเพียน ปลานิล ปลาสลวย ปลาชิว ปลาไหล ปลาหมอไทย และปลาจิ้น

ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์จากหนองคันเบ็ด โดยใช้เป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ (เป็นที่เล่นน้ำของเด็ก เป็นที่ล้างรถของชุมชน) เป็นแหล่งเพาะพันธุ์ปลา และเป็นแหล่งน้ำในการทำเกษตร ส่วนหนองบัวก็สามารถสร้างรายได้ให้ชุมชน โดยทุกเดือนเมษายนคณะกรรมการหมู่บ้านจะกำหนดวันเปิดประมูลให้ทุกคนในหมู่บ้าน และคนนอกหมู่บ้านลงจับปลาได้ ที่ผ่านมาได้เปิดประมูลไปแล้ว 4 ครั้ง และสามารถสร้างรายได้เข้าหมู่บ้านครั้งละประมาณ 20,000 บาท และเงินที่ได้ก็นำไปสมทบกับงานผ้าป่าช่วงสงกรานต์ เพื่อใช้พัฒนาวัดต่อไป

หนองบัวก็ยังมีอาณาเขตติดกับหนองสาธารณะใหญ่ชื่อ “หนองหลวง” เป็นหนองน้ำสาธารณะมีเนื้อที่กว้างใหญ่มาก รวมทั้งหมดประมาณ 8,000 กว่าไร่ และมีอาณาเขตติดกับหมู่บ้านรอบ ๆ 7 หมู่บ้านด้วยกัน คือ บ้านร่องป่าขาว บ้านดงป่าเมียง บ้านหัวดง บ้านใหม่ นาวา บ้านหนอง บ้านร่องหวาย ซึ่งอยู่ในเขตอำเภอเมือง และเป็นหมู่บ้านคนเมือง (คนเหนือ)

ทั้งหมด ส่วนบ้านสมานมิตร อยู่ในเขตอำเภอเวียงชัย และเป็นหมู่บ้านเดียวที่มาจากอีสานหนองหลวง เป็นหนองน้ำจืดที่มีความอุดมสมบูรณ์มาก มีพันธุ์นกและปลาหลากหลายชนิด เนื่องจากสถานีวิจัยประมง กรมประมง ได้ปล่อยพันธุ์ปลาต่าง ๆ ลงในหนองหลวงเป็นประจำทุกปี ทำให้มีปลาหลากหลายพันธุ์ตลอดทั้งปี เช่น ปลาสร้อย ปลาคล้าว ปลานิล ปลาไน ปลานู ปลาไหล ปลาบึก และกึ่งฝอย ชาวบ้านทุกหมู่บ้านรอบหนองหลวงทำอาชีพประมงนอกฤดูการทำนา และทุกหมู่บ้านสามารถใช้ประโยชน์จากหนองหลวงได้เท่าเทียมกัน และไม่มี ความขัดแย้งกัน เนื่องจากกรมประมงและชาวบ้านร่วมกันวางกฎระเบียบ และทุกหมู่บ้านปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด เช่น ห้ามจับปลาในฤดูวางไข่เป็นเวลา 3 เดือน (เริ่มตั้งแต่ 1 มิถุนายน ถึง 30 สิงหาคม ของทุกปี ซึ่งตรงกับฤดูการทำนา) ห้ามใช้เรือยนต์ ใช้ได้เฉพาะเรือแจวเท่านั้น และห้ามใช้อวนลาก

อาชีพประมง วงจรการทำประมงขนาดเล็กของชาวบ้านสมานมิตรในรอบ 1 ปีมีดังนี้

มกราคม	บางครอบครัวไปหาปลาเมื่อว่างจากการเกี่ยวข้าว
กุมภาพันธ์	ชาวบ้านเริ่มหาปลาบ่อยขึ้น
มีนาคม – พฤษภาคม	ชาวบ้านหาปลาสม่ำเสมอเป็นประจำจนถึงปลายเดือน พฤษภาคม
มิถุนายน – สิงหาคม	เป็นฤดูปลาวางไข่ ห้ามจับปลา 3 เดือน (ตรงกับฤดูการทำนา)
กันยายน – ตุลาคม	ชาวบ้านกลับมาหาปลาสม่ำเสมอเป็นประจำ
พฤศจิกายน – ธันวาคม	เป็นฤดูเก็บเกี่ยวข้าว ชาวบ้านไปหาปลาบ้าง

อุปกรณ์และเครื่องมือจับปลาที่ชาวบ้านใช้ในการทำประมงขนาดเล็กประกอบด้วยเรือแจว (เดิมใช้เรือไม้ปัจจุบันใช้เรือเหล็ก ราคาประมาณ 4,000 บาท), ไม้พาย ราคา 50 บาท (บางครอบครัวทำเองได้) แห ราคา 2,000 บาท กระจิกพลาสติกขนาดความจุ 25 กิโลกรัม 2 กระจิก สำหรับใส่ปลา ราคาใบละ 300 บาท

เกือบทุกครัวเรือนในหมู่บ้านสมานมิตรทำประมงเป็นอาชีพเสริมนอกจากการทำนา บางครอบครัวสามารถรวบรวมเงินรายได้จากการประมงในการลงทุนทำนา ชาวบ้านจะออกเรือตั้งแต่ 7-8 โมงเช้า ภรรยาจะแจวเรือและคัดท้ายส่วนสามีทอดแห เมื่อได้ปลาแล้วทั้งผู้หญิงและผู้ชาย จะช่วยกันเอาปลาออกจากแห แล้วนำไปขายให้พ่อค้าคนกลางที่หน้าเขื่อน (มีร้านอาหารอยู่หน้าเขื่อน) ประมาณ 3 โมงเย็นก็ล่องเรือกลับ และพร้อมทั้งได้ปลากลับบ้านด้วย รายได้เฉลี่ยจากการขายปลาตกประมาณ 300-400 บาทต่อวัน ปริมาณปลาที่เคยจับได้สูงสุดต่อวัน คือ 40-60 กิโลกรัม ในช่วงกลางคืนปลาจะชุกชุมมาก (โดยเฉพาะปลาสร้อย) ราคาขายปลา

แต่ละชนิดจะแตกต่างกันออกไป เช่น ปลาสร้อย ราคา กิโลกรัมละ 15 บาท ปลาไหล ราคา กิโลกรัมละ 100 บาท ปลานูตัวใหญ่ (น้ำหนักตัวมากกว่าครึ่งกิโลกรัม) ราคา กิโลกรัมละ 80-100 บาท ปลานูตัวเล็ก (น้ำหนักตัวน้อยกว่าครึ่งกิโลกรัม) ราคา กิโลกรัมละ 25 บาท ตลาดที่รับซื้อ ปลาจะอยู่ในจังหวัดเชียงราย พ่อค้าคนกลางจะมารับซื้อปลาที่หน้าเขื่อนโดยตรง และส่งไปขาย ต่อในหลายอำเภอ เช่น อำเภอพญาเม็งราย อำเภอแม่จัน อำเภอแม่สาย อำเภอเวียงแก่น และ อำเภอเชียงแสน เป็นต้น

จากจำนวนประชากรทั้งหมดในบ้านสมานมิตร 140 ครอบครัว มีจำนวน 33 ครอบครัว ที่หาปลาเป็นประจำ (ยกเว้นฤดูปลาวางไข่) มี 72 ครอบครัว ไปหาปลาบางครั้งแต่ไม่ได้หาทุกวัน และมีเพียง 35 ครอบครัวเท่านั้นที่ไม่เคยหาปลาเลย (ได้แก่ ครอบครัวที่มีผู้สูงอายุ มีคนพิการ หรือครอบครัวที่ถูกหลานไปขายแรงงานในเมือง และส่งเงินมาให้ทางบ้าน) แต่ครอบครัวที่ไม่ได้จับปลาเอง ก็ซื้อปลาจากครอบครัวที่หาปลาเป็นประจำ ทุกครัวเรือนในบ้านสมานมิตรบริโภค ปลาเป็นอาหารหลัก นอกจากนี้ยังมีการแปรรูปอาหารที่ทำจากปลาเพื่อเก็บไว้บริโภคได้นาน เช่น ปลาร้า ปลาสาม ปลาแห้ง ปลาแดดเดียว ผลิตภัณฑ์ปลาร้าสามารถขายได้ในชุมชนและหมู่บ้านใกล้เคียง นอกจากนี้ยังมีชาวบ้าน 3 คน ที่มีฝีมือในการทำปลาสามและแจ่วบอง และทำส่งขายให้หมู่บ้านหนองหลวงซึ่งเป็นหมู่บ้านคนเมืองเป็นประจำ จนได้รับการจดทะเบียนให้เป็นสินค้าหนึ่ง ตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ของบ้านหนองหลวง

“การหากุ้ง” นอกจากหนองหลวงจะมีปลาอุดมสมบูรณ์แล้ว ยังมีกุ้งฝอยชุกชุมและสามารถสร้างรายได้ให้ชาวบ้านในหมู่บ้านสมานมิตร การจับกุ้งฝอยโดยเครื่องมือดักกุ้งที่เรียกว่า “หลง” ได้ริเริ่มจากหมู่บ้านสมานมิตรเมื่อปี 2545 โดยมีเพื่อนของชาวบ้านคนหนึ่งชื่อ พ่อใหญ่ มาจากอำเภอชุมแพ จังหวัดขอนแก่น มาเยี่ยมเพื่อนที่บ้านสมานมิตร และมาจับปลาที่หนองหลวง และเห็นว่ากุ้งฝอยชุกชุมมาก จึงได้ใช้ภูมิปัญญาอีสานในการประดิษฐ์เครื่องดักกุ้ง ที่เรียกว่า “หลง” ที่ใช้กันในภาคอีสาน โดยใช้ตาข่ายพลาสติกทำที่สี่ฟ้าหรือสี่เขียวเย็บเป็นลักษณะ คล้าย ๆ กระชัง กว้าง 1 เมตร ยาว 1.5 เมตร และต้องมี “งา” (ช่องทางที่ให้กุ้งเข้า โดยใช้หลักการของลอบหรือไซดักปลาที่เมื่อปลาเข้าไปแล้วจะหาทางออกไม่ได้) ต่อมาชาวบ้านอีก 2-3 คน ในหมู่บ้านสมานมิตรก็ทำเครื่องดักกุ้ง หรือ “หลง” ขายในหมู่บ้านสมานมิตรและเริ่มขายให้หมู่บ้านใกล้เคียง

อุปกรณ์และเครื่องมือในการจับกุ้ง ต่อเรือ 1 ลำ ประกอบด้วย หลง ประมาณ 40-50 หลัง ตะแกรงกรองกุ้งและปลา ตะข้อง (สำหรับใส่ปลาไหล เพราะปลาไหลติดมากับที่ดักกุ้งเป็นประจำ) กะละมังพลาสติก กล่องโฟมลอยน้ำได้ กว้าง 60 ซม. ยาว 1 เมตร สำหรับใส่กุ้งไม่ให้ตาย

วิธีการหากุ้ง ชาวบ้านจะเตรียมเอาไม้ไผ่หลายยาวประมาณ 1.5 เมตร และปักให้พื้นน้ำ ขึ้นมาประมาณ 3-4 นิ้วมือ ตามริมฝั่งที่ไม่มีคลื่นมากและน้ำไม่ลึก “หลง” หนึ่งหลังต้องปักกับหลัก ไม้ไผ่ 4 หลัก ซึ่งจะปักต่อ ๆ กันไป ชาวบ้านจะออกจากฝั่งประมาณบ่าย 1-2 โมง แล้วเอาหลงไปวางไว้ตามตลิ่ง วันรุ่งขึ้นประมาณ 6 โมงเช้า จะกลับมายกกุ้ง

ปริมาณกุ้งที่เคยจับได้ปานกลาง คือ 7-8 กิโลกรัม ราคาขายกิโลกรัมละ 80 บาท (รายได้ 560-640 บาทต่อวัน) หลังจากยกกุ้งได้ชาวบ้านจะรวมกันขาย โดยการโทรศัพท์มือถือติดต่อกับพ่อค้าคนกลางจากจังหวัดเชียงใหม่และลำพูนให้มารับซื้อกุ้ง ในการขนส่งพ่อค้าคนกลางจะเตรียมถังใส่กุ้งและออกซิเจนมาด้วย เพื่อไม่ให้กุ้งตาย ราคาขายในเชียงใหม่และลำพูน กิโลกรัมละประมาณ 300 บาท

“เรือแจว” ในช่วงปี 2521 ที่ชาวบ้านย้ายเข้ามาสมานมิตรใหม่ ๆ ทั้งหมู่บ้านมีเรือแจว ทำด้วยไม้ประมาณ 10 ลำ สำหรับบ้านที่ไม่มีเรือก็จะขออาศัยคนที่มีเรือไปหาปลาด้วยการถ้อยที่ ถ้อยอาศัยกัน เมื่อหาปลาได้ก็แบ่งครึ่งกันหรือถ้าขายปลาได้ 200 บาท ก็จะแบ่งกันคนละ 100 บาท ต่อมาครอบครัวที่หาปลาเป็นประจำมีเรือเป็นของตัวเอง มีทั้งหมด 25 ลำ

ตัวอย่าง ลุงบุญมี นาไพรวัน เป็นผู้มีความชำนาญในการทำแห และเรือไม้ไว้ใช้เองตั้งแต่ย้ายเข้ามาสมานมิตรในปี 2521 ได้รับจ้างทำแหและต่อเรือ ราคาต่อเรือประมาณ 2,000-3,000 บาท (ขึ้นอยู่กับชนิดของไม้ เช่น ไม้มะค่า ไม้เต็ง หรือไม้ประดู่) ชาวบ้านบางรายเอาไม้มาให้ประกอบ และคิดเฉพาะค่าแรง 500 บาท ต่อมาไม้หายากขึ้นเนื่องจากนโยบายปิดป่า ประกอบกับเรือไม้เมื่อใช้ไปนาน ๆ จะเกิดการผุและรั่ว ไม่สะดวกในการใช้เพราะต้องคอยวิดน้ำออกจากเรือ ดังนั้น ประมาณปี 2536 ลูกชายลุงบุญมี (ศิริศักดิ์ นาไพรวัน) จึงริเริ่มเปลี่ยนจากเรือไม้มาเป็นเรือเหล็กแทน โดยซื้อแผ่นเหล็กมาจากในเมืองเชียงใหม่แล้วเอามาประกอบเอง ราคาลำละ 3,200-3,500 บาท บ้านบางรายเอาแผ่นเหล็กมาให้ช่วยประกอบ และจ่ายเฉพาะค่าแรงลำละ 700 บาท ซึ่งเรือเหล็กนี้หากดูแลรักษาให้ดีโดยทาสีกันสนิม และเอาขึ้นจากน้ำหลังใช้เสร็จ สามารถมีอายุการใช้งานได้ถึง 10 ปี ซึ่งทนทานกว่าเรือไม้ ต่อมาในปี 2540-2541 ทุกครัวเรือนที่จับปลาในสมานมิตรเปลี่ยนจากเรือไม้มาเป็นเรือเหล็ก ซึ่งมีประมาณ 30 ลำ ปัจจุบันศิริศักดิ์รับจ้างออกแบบและประกอบเรือให้บ้านสมานมิตรและหมู่บ้านอื่น ๆ ด้วย ราคาลำละ 4,000 บาท

สรุปโดยรวมได้ว่า ชาวบ้านสมานมิตรสามารถอยู่ได้อย่างไม่อดอยาก เพราะมีทรัพยากรน้ำเช่น ปลาและกุ้ง เป็นแหล่งอาหารหลักทำให้ชาวบ้านประหยัดค่าใช้จ่ายในการซื้อหาอาหาร และยังเป็นแหล่งสร้างรายได้เสริมให้แก่ครัวเรือนที่ทำประมง และทำอุปกรณ์ประมง (เช่น แห หลง ดักกุ้ง และต่อเรือ) นอกจากนี้ชาวบ้านได้มีการรวมกลุ่มกันแปรรูปอาหาร (เริ่มปี 2542) และใช้

ทรัพยากรปลาที่มีอยู่อุดมสมบูรณ์ทำให้เกิดมูลค่าเพิ่ม โดยใช้ภูมิปัญญาอีสานในการผลิตอุปกรณ์ในการจับปลาและกึ่งไว้ใช้ในชุมชนเอง และยังขายให้กับชุมชนใกล้เคียงอีกด้วย ปัจจุบันกลุ่มแปรรูปอาหารกำลังอยู่ระหว่างการทดลองผลิตน้ำปลา กิจกรรมเหล่านี้ถือเป็นการใช้ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ในการนำทุนทางสังคมที่มีอยู่หลากหลายในชุมชนมาผสมผสานกัน เช่น ทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรคนในการร่วมกันคิดวางแผนจัดการ การระดมทุน และความสามัคคี ความไว้วางใจกันในการร่วมมือกันปฏิบัติ มีการนำภูมิปัญญาอีสานมาใช้ในการผลิตซ้ำ (คือ ผลิตปลาร้าสูตรอีสานดั้งเดิม) และมีการเรียนรู้ภูมิปัญญาจากภายนอกชุมชนเพื่อนำมาผลิตใหม่ (คือ การทดลองผลิตน้ำปลา) ซึ่งหลักการนำทุนทางสังคมเหล่านี้มาใช้ก็เพื่อเป็นการสร้างฐานอาชีพ และฐานเศรษฐกิจเพื่อให้ชุมชนพึ่งตนเองได้

ทรัพยากรธรรมชาติที่มีความสำคัญรองลงมาคือ “ป่าชุมชน” ซึ่งมีอยู่ 2 แปลงมีเนื้อที่แปลงละ 20 กว่าไร่ ในปี 2532 เป็นช่วงที่มีนายทุนเริ่มเข้ามากว้านซื้อที่ดิน องค์กรพัฒนาเอกชนนิเวศน์ชุมชน จึงรณรงค์ให้ชาวบ้านร่วมกันอนุรักษ์ป่าไม้โดยการจัด “ป่าชุมชน” ซึ่งเป็นของส่วนรวม (ของหน้าหมู่บ้าน) มีการดูแลรักษาและตั้งกฎระเบียบโดยชุมชนเอง โดยมีกฎร่วมกัน คือ ชาวบ้านทุกคนสามารถใช้ประโยชน์จากป่าได้เท่าเทียมกัน คนนอกหมู่บ้านก็สามารถเข้ามาใช้ได้ แต่ห้ามตัดและห้ามเผาไม้ หากตัดไม้ปรับราคาต้นละ 500 บาท ส่วนไม้ที่ล้มชาวบ้านสามารถเก็บมาใช้เพื่อประโยชน์ของส่วนรวมได้ เช่น นำไปใช้เป็นไม้ค้ำยันในวัด หรือในโรงเรียน นอกจากนี้ชาวบ้านยังสามารถใช้ป่าชุมชนเป็นที่เลี้ยงสัตว์ (วัว) ได้อีกด้วย

ป่าชุมชนมีประโยชน์ต่อชุมชนมาก เนื่องจากเป็นแหล่งรวมพืชพันธุ์ไม้นานาชนิด ทั้งไม้ใหญ่ ไม้เล็ก ที่ขึ้นอยู่ตามธรรมชาติ และจากการที่ชาวบ้านร่วมกันอนุรักษ์ ทำให้เกิดแหล่งเก็บกักน้ำตามธรรมชาติ ซึ่งสามารถสร้างความชุ่มชื้นและนำความอุดมสมบูรณ์กลับมาสู่ผืนดิน อีกทั้งยังเป็นที่อยู่อาศัยและแหล่งอาหารของสัตว์นานาชนิด เช่น สัตว์ป่าขนาดเล็ก นก ไก่ป่า แมลงต่าง ๆ เป็นต้น เป็นการสร้างความหลากหลายทางชีวภาพ และความสมดุลให้กับระบบนิเวศน์ ป่าชุมชนยังเป็นแหล่งอาหารตามธรรมชาติ ซึ่งชาวบ้านสามารถพึ่งพิงได้ตลอดปี เช่น ผักป่า เห็ด หน่อไม้ มดแดง ฯลฯ

วงจรอาหารของชุมชนสัมพันธ์ที่ได้จากแหล่งอาหารตามธรรมชาติ และป่าชุมชนในรอบหนึ่งปีมีดังนี้

ตารางที่ 4.8
วงจรอาหารจากทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า บ้านสมานมิตร

เดือน	ผัก	สัตว์
มกราคม	ผักกูด ตำลึง กระถิน ผักบู่ ผักกาด สะเดา	ปลา กุ้งฝอย
กุมภาพันธ์	ผักโกศ	ปลา กุ้งฝอย แมงกูดจี่ แมลงมัน มด แดง
มีนาคม	ผักโกศ ผักหวาน	ปลา กุ้งฝอย
เมษายน	ผักหวาน ผักเสียด ผักกระโดน เห็ด กระด้าง หน่อไม้	ปลา กุ้งฝอย แมงจิ้งจก เขียด
พฤษภาคม	ผักก้านตง ผักเสียด หน่อไม้	ปลา กุ้งฝอย เขียด
มิถุนายน	หน่อไม้	ปลา กุ้งฝอย กบ อึ่งอ่าง เขียด อีซวก (ลูกอี๊ด)
กรกฎาคม	ผักบู่ ผักกระแยง หน่อไม้	ปลา กุ้งฝอย
สิงหาคม	ผักพาย ผักกวัก กระถิน หน่อไม้	ปลา กุ้งฝอย
กันยายน	ผักอีฮีน หน่อไม้	ปลา กุ้งฝอย
ตุลาคม	ผักอีฮีน หน่อไม้	ปลา กุ้งฝอย
พฤศจิกายน	ผักพาย ผักจำปา	ปลา กุ้งฝอย
ธันวาคม	สะเดา ตำลึง ผักกาด ดีควายดำ	ปลา กุ้งฝอย

ที่มา : สัมภาษณ์แกนนำชาวบ้านทั้งหญิงและชาย, วันที่ 10 เมษายน 2546

ส่วนผักที่ชาวบ้านใช้เป็นประจำก็คือ พริก กระเทียม ข่า ตะไคร้ ใบมะกรูด มะนาว ผักไผ่ ใบสะระแหน่ หัวหอมแดง (ซึ่งปลูกเป็นผักสวนครัวไว้บริโภคเกือบทุกครัวเรือน)

ป่าชุมชนนี้ สามารถใช้เป็นแหล่งอาหารตามธรรมชาติของชาวบ้านได้ตลอดปี ทำให้ชาวบ้านลดรายจ่ายในการซื้อหาอาหาร และยังเป็นการสร้างความสามัคคี ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ระหว่างคนในชุมชนกับคนนอกชุมชนได้ด้วย ถือได้ว่าป่าชุมชนเป็นฐานทรัพยากรธรรมชาติ และเป็นฐานในการดำรงชีวิตของชุมชนสมานมิตรด้วย

4.7.2 ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรม

จากการศึกษาจะเห็นได้ว่าชุมชนสมานมิตรยังคงอนุรักษ์ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมที่ถือปฏิบัติกันมาในภาคอีสานมาปฏิบัติในชุมชนสมานมิตรจนปัจจุบัน โดยเฉพาะพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น บุญเบิกบ้าน บุญข้าวฉี่ บุญผาเหวทย์ บุญข้าวสาก บุญบั้งไฟ บุญผ้าป่า บุญจูงิน บุญเข้าพรรษา บุญออกพรรษา ประเพณีสงกรานต์ พิธีบวชนาค งานศพ งานแต่งงาน ฯลฯ ซึ่งพิธีกรรมในงานบุญเหล่านี้ ถือว่าเป็นสิ่งที่มีสำคัญในการดำรงวิถีชีวิตและประเพณีวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางจิตใจและก่อให้เกิดการรวมกลุ่มทางสังคม ทำให้เกิดความรัก ความสมัครสมานสามัคคี ความเอื้ออาทร ช่วยเหลือเกื้อกูลกันในหมู่คนทุกเพศทุกวัย และยังเป็นการแสดงความเคารพตักตัญญูต่อผู้สูงอายุและบรรพบุรุษ แต่ประเพณีบางอย่างได้มีการปรับเปลี่ยน และผสมผสานวัฒนธรรมของภาคเหนือเข้ามาด้วย เช่น เทศกาลสงกรานต์ เป็นต้น

“วัด” ยังคงเป็นศูนย์รวมวัฒนธรรมที่สำคัญในชุมชน เป็นศูนย์รวมทางจิตใจของชุมชนในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาหรืองานประเพณีต่าง ๆ และยังเป็นแหล่งเรียนรู้ สืบสมและถ่ายทอดวัฒนธรรมจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง โดยการซึมซับคำสั่งสอนและการปฏิบัติจากปู่ย่าตายาย และพ่อแม่ไปสู่ลูกหลานโดยไม่รู้ตัว นอกจากนี้ “วัดสมานมิตร” ยังเป็นแหล่งสวัสดิการชุมชนด้วย ดังจะเห็นได้จากประเพณี “บุญข้าวฉี่” หรือ “บุญสู่วัดข้าว” คือหลังจากเสร็จพิธีกรรมแล้วชาวบ้านจะถวายข้าวใหม่ให้กับวัดตามกำลังศรัทธา ต่อจากนั้นคณะกรรมการวัดจะนำข้าวเหล่านั้นมาขายในราคาถูกให้แก่คนที่ขาดแคลนข้าวเพื่อไว้ใช้บริโภคในครัวเรือน ซึ่งแสดงถึงความเอื้ออาทร ความมีน้ำใจ และการช่วยเหลือเกื้อกูลกันของคนในชุมชนเอง ซึ่งเป็นโครงสร้างทางวัฒนธรรมอย่างหนึ่งที่ไม่เคยขาดหายไปจากสังคมอีสาน และยังคงมีอยู่ในชุมชนสมานมิตรอีกตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจน ก็คือ คนในชุมชนที่ขาดแคลนข้าวสามารถหยิบยืมจากคนที่มีข้าวเหลือกินได้เมื่อมีความจำเป็น ถ้าหากยังไม่สามารถคืนได้ก็ไม่เป็นไร เมื่อการผลิตในปีต่อไปดีขึ้นแล้วก็ค่อยเอามาใช้คืนได้ แต่ส่วนใหญ่จะเป็นการช่วยเหลือจนเจือกันมากกว่าที่จะนำมาใช้คืน ซึ่งเป็นโครงสร้างวัฒนธรรมชุมชนที่ดีงามและยังสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน

จากการเปรียบเทียบวัฒนธรรมอีสานและวัฒนธรรมเหนือ สามารถสรุปเป็นตารางเปรียบเทียบพอสังเขป ได้ดังนี้

ตารางที่ 4.9
เปรียบเทียบวัฒนธรรมของคนอีสานกับวัฒนธรรมของคนเหนือ

วัฒนธรรมอีสาน	วัฒนธรรมเหนือ
<p>การบริโภค</p> <p>รับประทานข้าวเหนียวเป็นหลักโดยใช้การปั้นจิ้ม อุปกรณ์ที่ใช้ในการนึ่งข้าวคือ "หวด" ทำด้วยไม้ไผ่ รูปร่างและขนาดแตกต่างกันตามปริมาณจำนวน ผู้บริโภคในครัวเรือน ปริมาณการทำอาหารในแต่ละ มื้อจะทำมากกว่าคนเหนือ (ปริมาณคนเท่ากัน)</p>	<p>การบริโภค</p> <p>รับประทานข้าวเหนียวเหมือนคนอีสาน แต่อุปกรณ์ ที่ใช้ในการนึ่งข้าวคือ "หนึ่งข้าว" ทำจากไม้ท่อน คว้านเจาะเป็นรูและบางแห่งใช้ไม้ไผ่สาน แต่ รูปทรงต่างกับอีสาน (ในอดีตใช้ไม้สักปัจจุบันใช้ไม้ ฉำฉาหรือไม้มะม่วง) ปริมาณการทำอาหารการกิน ในแต่ละมื้อจะประหยัด กินแบบเรียบง่าย</p>
<p>การทำนา</p> <p>อาชีพเกษตรเป็นอาชีพหลักของคนอีสาน การไถนาใช้ ควายไถนาซึ่งมีทั้งเครื่องมือไถที่เป็นไม้และเหล็ก ปัจจุบันครอบครัวส่วนใหญ่ใช้รถไถนาเดินตาม บทบาทผู้ชายและผู้หญิงในการทำนาเท่าเทียมกัน</p>	<p>การทำนา</p> <p>อาชีพเกษตรเป็นอาชีพหลักของคนเหนือ การไถนา ใช้ควายไถนาเหมือนคนอีสาน ปัจจุบันการทำนา นิยมใช้รถไถนาเดินตาม และทำไว้แค่พอกิน ผู้ชาย จะมีบทบาทในการดูแลและทำงานในแปลงนา มากกว่าผู้หญิง</p>
<p>ลักษณะบ้านเรือน</p> <p>ชาวอีสานนิยมปลูกบ้านทรงสูง มุงหลังคาด้วยหญ้า คาหรือสังกะสี บางครัวเรือนก็ต่อเป็นห้องพักขยาย ออกจากยุ้งข้าว รูปแบบของบ้านจะเรียบง่าย</p>	<p>ลักษณะบ้านเรือน</p> <p>ชาวเหนือนิยมปลูกบ้านแบบทรงล้านนา มีจั่วเป็น กาแล รูปแบบสวยงามมีศิลปะตกแต่งมากกว่าคน อีสาน ลักษณะภายนอกจะดูสะอาดเรียบร้อยกว่า บ้านคนอีสาน</p>
<p>ทัศนคติต่อชีวิตและสังคม</p> <p>คนอีสานวัดความมั่นคงทางเศรษฐกิจของครอบครัวที่ การทำนา ใครทำนามากคนนั้นมีความมั่นคงมาก ชอบบุกเบิกหาที่ดินใหม่ ชอบทำนา ไม่กลัวการ อพยพเปลี่ยนแปลงที่อยู่อาศัยและที่ทำกินใหม่ ดำเนินชีวิตแบบขยันขันแข็งหนักเอาเบาสู้ง ทำงานได้ ทุกอย่างไม่เลื่องงาน</p>	<p>ทัศนคติต่อชีวิตและสังคม</p> <p>คนเหนือวัดความมั่นคงทางเศรษฐกิจของครอบครัว ที่การแต่งตัว ชอบแต่งตัวสวยงามมีราคาแพงและ ความใหญ่โตโก้หรูของบ้านเรือน ดำเนินชีวิตแบบ ไม่รีบเร่ง อ่อนโยน และค่อนข้างเลื่องงานที่จะทำ</p>

ที่มา : สัมภาษณ์นายวิรัตน์ พรหมสอน ผู้นำชุมชนบ้านสมานมิตร วันที่ 9 พฤษภาคม 2549

นอกจากนี้จากการศึกษาเปรียบเทียบวัฒนธรรมอีสานและวัฒนธรรมเหนือในหมู่บ้านสมานมิตร พบว่า ชาวบ้านสมานมิตรมีการรับเอาวัฒนธรรมเหนือบางอย่างมาปรับใช้ให้เข้ากับวิถีชีวิตปัจจุบัน ในขณะที่ชาวเหนือเองก็รับเอาวัฒนธรรมอีสานบางอย่างไปปรับใช้ ซึ่งเป็นการถ่ายทอดวัฒนธรรมซึ่งกันและกัน แต่เนื่องจากคนอีสานต้องการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมของคนเมือง จึงมีการรับเอาวัฒนธรรมทางเหนือมาปรับใช้มากกว่าที่คนเมืองจะรับเอาวัฒนธรรมอีสานมาปรับใช้ ซึ่งสามารถยกตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมได้ดังนี้

1. การแต่งกาย ปัจจุบันคนอีสานที่อยู่ภาคเหนือนิยมการแต่งตัวแบบคนเหนือ เช่น ผู้ชายจะใส่เสื้อม่อฮ่อม ส่วนผู้หญิงใส่เสื้อผ้าฝ้ายและผ้าขึ้นพื้นเมืองแบบเหนือ

2. ภาษาพูด คนอีสานจะรับเอาภาษาพูดของคนเหนือเข้ามาผสมผสานกับภาษาพูดของคนอีสานมากขึ้น เพราะง่ายต่อการสื่อสารกับคนเหนือ ส่วนคนเหนือไม่ค่อยรับเอาภาษาอีสานไปผสมผสาน (แต่กลับนำคำอีสานบางคำไปล้อเลียน เช่น คำว่า “ควาย” เป็นต้น)

3. การสร้างบ้านเรือน ปัจจุบันคนอีสานรับวัฒนธรรมการสร้างบ้านรูปทรงแบบทางภาคเหนือมาผสมผสานมากขึ้น ซึ่งเรียกว่าบ้านทรงล้านนาประยุกต์

4. การบริโภค คนอีสานรับเอาวัฒนธรรมการบริโภคของคนเหนือมากขึ้น เช่น การใช้เครื่องเทศของคนเหนือมาปรุงอาหาร เช่น ลาบ ยำ แกงอ่อม แบบเหนือ (ปกติคนอีสานไม่ใช้เครื่องเทศ)

5. วิธีการผลิต ในการเก็บเกี่ยวคนอีสานรับเอาวิธีการ “กองข้าว” แบบเหนือมาใช้โดยการกองข้าวไว้ข้างแปลงนาแต่ละแปลงแล้วค่อยเก็บทีเดียว การกองข้าวแบบเหนือช่วยประหยัดเวลาในการเก็บเกี่ยวอย่างมาก (ส่วนการกองข้าวแบบอีสานจะเอาข้าวจากแต่ละแปลงมากองรวมกันไว้ทีเดียว) ตัวอย่างเช่น การเกี่ยวข้าว 10 ไร่ แบบเหนือจะแล้วเสร็จในหนึ่งวัน ส่วนการเกี่ยวข้าวแบบอีสาน 10 ไร่จะแล้วเสร็จในหนึ่งอาทิตย์

6. ภูมิปัญญาเหนือ คนอีสานรับเอาพิธีกรรมเกี่ยวกับการจัดระบบเหมืองฝายของคนเหนือมาใช้ คือ ชาวบ้านที่ใช้ประโยชน์จากแม่น้ำสายเดียวกันทุกคนต้องช่วยกันทำฝาย (ทำด้วยไม้ไผ่) และทำเหมือง (รางน้ำ) จากแม่น้ำถึงทุ่งนาของชาวบ้านแต่ละคน และทุกคนต้องเคารพตีกาการใช้น้ำร่วมกัน

ส่วนคนเหนือก็มีการรับเอาวัฒนธรรมอีสานมาปรับใช้แต่ไม่มากนัก ซึ่งสามารถยกตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมได้ดังนี้

1. การบริโภค คนเหนือรับเอาวัฒนธรรมการกินอาหารอีสานมากขึ้น เช่น ส้มตำใส่ปลาร้า ลาบอีสาน น้ำตก ฯลฯ มาบริโภคเป็นอาหารหลักเช่นเดียวกับคนอีสาน ซึ่งอาหารอีสาน

ได้รับความนิยมนิยมมากและมีการบริโภคกันทั่วไปทุกภาคของประเทศไทย และต่างประเทศ นอกจากนี้ปัจจุบันชาวเหนือยังนิยมใช้ “หวด” ซึ่งเป็นอุปกรณ์ในการนึ่งข้าวแบบอีสานมาใช้กันอย่างแพร่หลาย เนื่องจากประหยัดเวลากว่าการใช้ “ไหนึ่งข้าว” แบบเหนือ (ใช้เวลาน้อยกว่าครึ่งชั่วโมง)

2. ภูมิปัญญาอีสาน คนเหนือที่ไม่ทำนา 4 ครอบครัวได้เรียนรู้วิธีการทำปลาต้มแบบอีสาน และผลิตปลาต้มขายเป็นสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ นอกจากนี้คนเหนือยังเรียนรู้เทคนิค วิธีการจับปลาจากคนอีสานที่มีความเชี่ยวชาญมาก และยังเรียนรู้วิธีการทำอุปกรณ์การจับปลาแบบอีสาน เช่น การทอแห อวน เป็นต้น

4.7.3 ทรัพยากรบุคคล

ทรัพยากรบุคคลก็เป็นทุนทางสังคมชนิดหนึ่งที่มีอยู่ในตัวมนุษย์ ซึ่งผู้นำชุมชนทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เช่น ผู้นำทางจิตวิญญาณ ผู้อาวุโส ผู้รู้ที่มีภูมิปัญญาเฉพาะทาง ผู้นำเหล่านี้ถือว่าเป็นทรัพยากรบุคคลที่ทรงคุณค่า จากการศึกษา พบว่า ชาวบ้านสมานมิตร ยังคงใช้การจัดระบบความสัมพันธ์ระดับพื้นฐานในชุมชน ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการปกครองลูกบ้านให้พึ่งพาอาศัยกันและอยู่กันอย่างสงบสุข ผู้นำที่ยังคงมีบทบาทสำคัญในสมานมิตรปัจจุบัน ได้แก่ พระสงฆ์ เจ้าบ้าน เจ้าโคตร หมอขวัญ ส่วนหมอตำแย หมอนวดและหมอสมนไพร มีบทบาทลดน้อยลง เนื่องจากการสาธารณสุขมีความก้าวหน้าขึ้น ชาวบ้านจึงนิยมไปศูนย์อนามัย และโรงพยาบาลมากกว่า อย่างไรก็ตามชาวบ้านบางครอบครัวก็ยังคงใช้การรักษาโรคแบบผสมผสาน โดยนำภูมิปัญญาดั้งเดิมมาปรับและผสมผสานกับการรักษาแผนปัจจุบัน ตัวอย่างเช่น การคลอดลูก ถึงแม้แม่จะไปคลอดลูกที่โรงพยาบาล แต่ก็ยังกลับมาอยู่ไฟตามแบบโบราณ และยังมีการใช้พืชสมุนไพรในการอยู่ไฟด้วย

การรวมกลุ่มอาชีพและกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชน ถือเป็นโอกาสในการสร้างผู้นำกลุ่มที่มีความเสียสละ อาสาเข้ามาทำงานเพื่อรับใช้กลุ่มและชุมชน ซึ่งผู้นำเหล่านี้เป็นบุคคลที่มีความสามารถและมีความพร้อมที่จะปรับตัวและเรียนรู้สิ่งใหม่ ๆ อยู่เสมอ นอกจากนี้แกนนำชุมชนที่เป็นสมาชิกกลุ่มองค์กรภาคประชาชนต่าง ๆ เช่น เครือข่ายสหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ เครือข่ายสหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ ฯลฯ ยังเป็นทรัพยากรบุคคลที่มีคุณค่าในชุมชนด้วย ซึ่งทำหน้าที่เป็นตัวแทนของชุมชนในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ข้อมูลข่าวสารจากทั้งภายในและภายนอกชุมชน และทำให้ชุมชนรู้เท่าทันสถานการณ์ต่าง ๆ ทรัพยากรบุคคลเหล่านี้ถือว่าเป็นสินทรัพย์อันทรงคุณค่านานาชาติและไม่มีวันหมดสิ้นไปจากชุมชน

4.7.4 ภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ยังคงสืบสานกันอยู่ในชุมชนสมานมิตร ได้แก่ ภูมิปัญญาในการทำนา การคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ การหว่าน การปักดำ และการเกี่ยวข้าว โดยเฉพาะการหว่านข้าวซึ่งถือว่าเป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ ดังนั้น จะต้องเป็นพ่อนาหรือแม่นาเท่านั้น จึงจะหว่านแล้วได้ผลผลิตงอกงามเต็มเม็ดเต็มหน่วย

ภูมิปัญญาในการทำประมง จากชุมชนสมานมิตร 140 ครัวเรือน มีครอบครัวที่มีอาชีพประมงและหาปลาเป็นประจำ 33 ครอบครัว และในจำนวนนี้มีประมาณ 20 ครัวเรือน ที่มีภูมิปัญญาในการผลิตอุปกรณ์และเครื่องมือในการจับปลา ซึ่งได้แก่ แห ไช หลง (ใช้ดักกุ้ง) ตะข้อง เรือแจว ฯลฯ ซึ่งสามารถทำไว้ใช้เองและขายได้ในชุมชนและนอกชุมชน และสามารถสร้างรายได้เสริมให้ครัวเรือน

ภูมิปัญญาในการแปรรูปอาหารแบบอีสานดั้งเดิม คือ การทำปลาร้า ปลาจ่อม กุ้งจ่อม ปลาต้ม แจ่วบอง ไว้ใช้บริโภคในครัวเรือนและไว้ขาย ซึ่งสามารถสร้างรายได้และลดรายจ่ายในครัวเรือน เป็นการเพิ่มเงินออมได้อีกทางหนึ่ง นอกจากนี้ยังมีการเรียนรู้ภูมิปัญญาจากภายนอก เช่น การทำน้ำปลา เพื่อนำมาผสมผสานกับทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนและนำมาผลิต เพื่อให้เกิดรายได้แก่ชุมชน ภูมิปัญญาในการปรุงอาหารและการบริโภคอาหารที่สำคัญอีกอย่างหนึ่ง คือ ส้มตำ และอาหารอีสานอื่น ๆ เช่น ลาบ ก้อย น้ำตก เป็นต้น ซึ่งปัจจุบันอาหารอีสาน โดยเฉพาะส้มตำ ได้กลายเป็นอาหารยอดนิยมแพร่หลายไปทั่วทุกภูมิภาคของประเทศไทย และต่างประเทศ

ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่แม่บ้านทุกครัวเรือนได้รับการสั่งสม และถ่ายทอดกันมาจากรุ่นพ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย คือ การทอเสื่อและการทอผ้า (ผ้าขาวม้า ผ้าซิ่น) โดยมากจะทำไว้ใช้ในครัวเรือนและใช้ในงานบุญ งานประเพณีต่าง ๆ ปัจจุบันยังมีการทอเสื่อและผ้าขาวม้าอยู่บ้าง แต่การทอผ้าซิ่นใหม่มีด้นจะลดน้อยลง เนื่องจากต้องใช้ความประณีตพิถีพิถันและใช้เวลาในการทอ ซิ่นใหม่อีสานของแต่ละจังหวัด มีความแตกต่างกันออกไปตรงที่ตีนจก ชาวสมานมิตรด้วยกันสามารถบอกได้ว่าผู้หญิงที่สวมใส่ซิ่นนั้นมาจากจังหวัดใด เนื่องจากผ้าซิ่นของแต่ละท้องถิ่นจะมีเอกลักษณ์เฉพาะตัวที่แตกต่างกันออกไป ปัจจุบันผู้หญิงจะสวมใส่ผ้าซิ่นใหม่ในงานประเพณีหรืองานบุญที่สำคัญเท่านั้น ซึ่งนอกจากจะเป็นการแสดงงานฝีมือของแม่บ้านแล้ว ยังเป็นเครื่องแสดงฐานะทางเศรษฐกิจของครอบครัวด้วย ปัจจุบันผู้หญิงนิยมซื้อผ้าโสร่งหรือกางเกงจากตัวเมืองมาสวมใส่ ซึ่งมีราคาไม่แพง รักษาง่าย และสวมใส่สะดวกสบายกว่าผ้าซิ่นใหม่ ซึ่งมีหลายคนตั้งข้อสังเกตว่า ลักษณะของเสื่อผ้าที่สวมใส่ของชาวบ้านจะเปลี่ยนแปลงไปตามวิถีการผลิตของชุมชนในแต่ละยุค

เช่น ปัจจุบันผู้หญิงนิยมใส่กางเกงในการทำนามากกว่านุ่งผ้าซิ่น เพราะสามารถทำงานได้สะดวก กระชับกระเฉงกว่า ซึ่งเหมาะกับลักษณะการทำงานในปัจจุบันที่ต้องทำกันอย่างเร่งรีบ

โดยสรุป ทูทางสังคมและภูมิปัญญาท้องถิ่นทั้งในระดับปัจเจกและระดับกลุ่ม สามารถช่วยบรรเทาปัญหาหนี้สินของเกษตรกรได้เพียงระดับหนึ่งเท่านั้น แต่ไม่สามารถช่วยปลดหนี้เกษตรกรได้

ระดับปัจเจก ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์จากฐานทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน คือ หนองน้ำสาธารณะ ซึ่งมีทรัพยากรทางธรรมชาติอยู่มากมาย ได้แก่ ปลานา ๆ ชนิด และกุ้งฝอย โดยทำการประมงเป็นอาชีพ ซึ่งเป็นการนำทุนทางสังคมหรือทุนทางทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในชุมชนมาใช้ให้เกิดประโยชน์ โดยการสร้างรายได้และลดรายจ่ายในครัวเรือน นอกจากนี้การทำประมงถือเป็นทักษะ และเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวอีสานที่ติดตัวมาแต่ดั้งเดิม โดยนำมาผลิตซ้ำและปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมตามสภาพพื้นที่ ชาวบ้านยังใช้ภูมิปัญญาอีสานและทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่แล้วมาผลิตอุปกรณ์ในการจับปลาและกุ้งเพื่อใช้เอง และยังผลิตเพื่อขายให้แก่เพื่อนบ้านในสมานมิตรเองและหมู่บ้านใกล้เคียงได้อีกด้วย ส่วนปลาและกุ้งที่หาได้ก็ใช้ในการบริโภคในครัวเรือน และยังสามารถนำไปแปรรูปเก็บไว้รับประทานได้นาน จึงทำให้ชาวบ้านสามารถประหยัดรายจ่ายในการซื้อหาอาหารในครัวเรือนได้ ส่วนปลาและกุ้งที่เหลือจึงขายและสามารถสร้างรายได้ให้ครอบครัว และชาวบ้านยังนำรายได้ที่ได้จากการประมงไปเป็นค่าใช้จ่ายในการลงทุนทำนา โดยช่วยลดการกู้เงินนอกระบบ หรือ ธกส. นอกจากนี้ชาวบ้านทุกครัวเรือนยังสามารถเก็บผักป่าตามฤดูกาลได้จากป่าชุมชน จึงทำให้ประหยัดค่าใช้จ่ายในการซื้ออาหารได้จากวิถีชีวิตแบบ “เฮ็ดอยู่เฮ็ดกิน” ของชาวอีสานที่บ้านสมานมิตรที่กล่าวไปแล้ว จะเห็นได้ว่ามีความสอดคล้องกับการดำเนินชีวิต โดยใช้หลักการของเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งเป็นการอยู่แบบพออยู่พอกิน การผลิตเพื่อยังชีพเมื่อเหลือจึงขาย และยังสามารถช่วยลดปัญหาการเป็นหนี้สินได้ระดับหนึ่ง

นอกจากนี้ชาวบ้านบางคนที่มีความสามารถเฉพาะด้าน ซึ่งถือว่าเป็นทรัพยากรบุคคลในชุมชน ก็ยังได้ถ่ายทอดความรู้และทักษะในการตัดเย็บ และการแปรรูปอาหาร ฯลฯ ให้แก่ชาวบ้านคนอื่นที่สนใจ จึงทำให้เกิดการรวมกลุ่มกันทำกิจกรรมพึ่งตนเอง และสร้างรายได้เสริมในครัวเรือน และช่วยลดปัญหาหนี้สินได้อีกทางหนึ่งด้วย

ระดับกลุ่ม จากการที่ชาวบ้านได้เรียนรู้จากประสบการณ์การรวมกลุ่มต่าง ๆ ที่ผ่านมา ทั้งการจัดตั้งโดยทางราชการ โดยองค์กรพัฒนาเอกชน และการรวมกลุ่มโดยชาวบ้านเอง ทำให้สามารถนำบทเรียนเหล่านั้นมาวิเคราะห์ โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน ในการคิดและตั้งทุนทาง

สังคมและภูมิปัญญาท้องถิ่นในระดับปัจเจกมาต่อยอด และขยายผลให้เกิดการรวมกลุ่มทำกิจกรรมเพื่อประโยชน์ของชุมชนเป็นหลัก ได้แก่ กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มแปรรูปอาหาร กลุ่มตัดเย็บเสื้อผ้า ธนาคารข้าว ร้านค้าชุมชน ฯลฯ ซึ่งกลุ่มเหล่านี้ถือว่าเป็นแหล่งสวัสดิการทางสังคมที่แท้จริงของชุมชน การทำกิจกรรมกลุ่มยังเป็นการสร้างวินัยในการออมและการคืนเงินกู้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ สมาชิกสามารถกู้เงินโดยได้รับความเห็นชอบจากสมาชิกคนอื่น เพื่อนำไปใช้ในยามจำเป็นหรือเดือดร้อน เช่น การกู้เพื่อไปลงทุนทำการผลิต การกู้เพื่อบริโภคในครัวเรือน การกู้ยืมเจ็บป่วย ฯลฯ กลุ่มเหล่านี้มีความเข้มแข็งและมีความยั่งยืน เนื่องจากชาวบ้านมีความไว้วางใจกัน มีความสามัคคี มีการพึ่งพาอาศัยกันในการสร้างเศรษฐกิจชุมชน อย่างไรก็ตามการรวมกลุ่มสามารถแก้ปัญหาหนี้สินเกษตรกรได้เพียงระดับหนึ่งเท่านั้น ยังไม่สามารถช่วยปลดหนี้เกษตรกรได้ เนื่องจากปัญหาหนี้สินเป็นปัญหาเชิงโครงสร้างที่เรื้อรังสะสมมาเป็นเวลานานแล้ว

